

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTA ÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

İLK TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERS KİTAPLARI ÜZERİNE
İNCELEME 1870-1910
(Mİ'YARU'L-KELAM - TEDRİSAT-I EDEBİYE - TARİH-İ EDEBİYAT-I
OSMANİYE)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatih UYAR

TRABZON
Aralık, 2013

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTA ÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

İLK TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERS KİTAPLARI ÜZERİNE
İNCELEME 1870-1910
(Mİ'YARU'L-KELAM - TEDRİSAT-I EDEBİYE - TARİH-İ EDEBİYAT-I
OSMANİYE)

Fatih UYAR

Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nce Yüksek
Lisans Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Danışmanı
Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK

TRABZON
Aralık, 2013

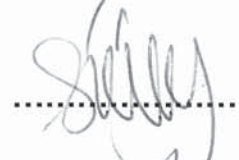
KTÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı'nda
YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir. 17/12/2013

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK

Üye : Doç. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU

Üye : Yrd. Doç. Dr. Erhan DURUKAN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Nevzat YİĞİT

Enstitü Müdür V.

BİLDİRİM

Tezimin içerdđi yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadđımı ve bu tezi KTÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldđını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Fatih UYAR

17/12/2013

ÖN SÖZ

Dil toplumların, milletlerin, medeniyetlerin varlığını devam ettirebilmek için ihtiyaç hissettikleri, iletişimin ve varoluşun en önemli temel taşıdır. Malzemesi dil olan edebiyat ise düşünceyi, psikolojiyi, yaşam tarzlarını, hayatın her alanını kuşatıcı estetik bir sanat dalıdır, hayatın içindedir ve hayatta onun içindedir.

Araştırmamızla toplumlar ve medeniyetler için büyük önem taşıyan Dil ve Edebiyatın bizim dilimizde öğretilmesine başlanan yılları incelemeye çalıştık. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminin ve ders kitaplarının milletimizin tarihinde önemli dönüm noktası olan Tanzimat yıllarında, batılılaşma sürecinde nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiğinin izini sürmeye çalıştık.

Bu araştırmanın yazılma sürecinde bana yol gösteren, rehberlik yapan tez danışmanım Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK hocama ve öğrettikleriyle araştırma sürecindeki çalışmalarında büyük katkısı olan Doç. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Akademik hayata başlama yolunda okuma aşkını bana öğreten, okumayı bir dert edinmemi sağlayan değerli büyüğüm Uğur ALTUN'a, okumalarımın kalitesinde ve niteliğinde önemli değişimlerin ortaya çıkışına katkı sağlayan, insani ve hocalık duygularıyla yakınlığını bizlerden esirgemeyen Doç. Dr. Ülkü ELİUZ hocama, yazdıklarıyla, düşünceleriyle, fikri ve kültürel katkılarıyla düşünce hayatımda beni etkileyen Prof. Dr. Nazan BEKİROĞLU ve Prof. Dr. Celaleddin VATANDAŞ hocalarıma ve hayatıma yön vermemde her zaman üzerimde emek harcayan değerli büyüğüm Hanefi MAHİTAPOĞLU'na kalpten şükranlarımı sunarım.

Varlığıyla yaşamımın her alanına katkı sağlayan, araştırma ve ders süreçlerimde sıkıntılara katlanan, moral ve huzur kaynağım, eşim Fadime Uyar'a ve yoğunluk arasında ihmal etmek istemesem de gerekli vakti ayıramadığım kızlarıma, bugünlere gelmemde emeği geçen anneme, babama, abime, kız kardeşime, kayın valideme ve kayın pederime de teşekkür borçluyum.

Aralık, 2013

Fatih UYAR

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı	2
1.1.1. Araştırmanın Alt Amaçları	2
1.2. Araştırmanın Gerekçesi ve Önemi.....	2
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	2
1.4. Araştırmanın Varsayımları	3
1.5. Tanımlar.....	3
2. LİTERATÜR TARAMASI	5
2.1. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi	5
2.1.1. Batılılaşma Süreci	5
2.1.1.1. Osmanlı Devleti'nin Üstünlüğü Yitirmesinin Sebepleri	7
2.1.1.2. Batılılaşma Sürecinin Başlaması ve Çözüm Arayışları	9
2.1.1.3. Sosyal ve Siyasi Alanda, Askeri Alanda ve Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler	11
2.1.1.4. Mekteb-i İptidai (1862)	15
2.1.1.5. Mekteb-i Rüştîye (1838).....	15
2.1.1.6. Mekteb-i İdadi (1872).....	15
2.1.1.7. Mekteb-i Sultani (1867).....	16
2.1.1.8. II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908).....	16
2.1.1.9. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)	17
2.1.2. Edebiyat-Toplum Etkileşimi/Toplumsal Olayların Edebiyata Yansıması	17
2.1.3 Batılılaşma Sürecinin Türk Edebiyatı'na Yansıması	25
2.1.3.1. Şiirde Yenileşme.....	26
2.1.3.2. Nesirde Yenileşme.....	28
2.1.3.3. Hikaye ve Roman	29
2.1.3.4. Yeni Tür: Tiyatro	31
2.1.4. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi.....	32

2.1.5. Ders ve Ders Kitapları	35
2.1.6. Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitapları.....	36
2.1.7. 1870-1910 Tarihleri Arasında Yazılmış Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitapları ve Yazarları	38
2.1.7.1. Selim Sabit Efendi	38
2.1.7.2. Mi'yarü'l-Kelam	39
2.1.7.3. Abdurrahman Fehmi Efendi	43
2.1.7.4. Tedrisat-ı Edebiye	44
2.1.7.4. Şahabettin Süleyman	46
2.1.7.4. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye	46
2.2. Konu ile İlgili Araştırmalar	47
2.3. Literatür Taramasının Sonucu.....	51
3. YÖNTEM	52
3.1. Araştırmanın Modeli	52
3.2. Evren ve Örneklem	54
3.2. Verilerin Toplanması	54
3.4. Verilerin Analizi	54
4. BULGULAR.....	56
4.1. Ders Kitaplarının Yazılış Amaçları	56
4.2. Ders Kitaplarında Arapça ve Farsça Yerine Türkçe Dil Kurallarının Öğretilmesi	59
4.3. Edebiyat Bilgilerinin Türkçe Edebi Metinler Üzerinden Anlatılması.....	60
4.4. Türk Edebiyatında Ortaya Çıkan Yeni Türlerin Ders Kitaplarına Girişi	63
4.5. Edebiyatın Bir İlim ve Teori Alanı Olarak Ders Kitaplarına Girişi	71
5. TARTIŞMA	79
6. SONUÇ VE ÖNERİLER	82
6.1. Sonuçlar	82
6.2. Öneriler	83
7. KAYNAKLAR	85
8. ÖZ GEÇMİŞ VE İLETİŞİM BİLGİLERİ.....	90

ÖZET

İlk Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitapları Üzerine İnceleme 1870 - 1910 (Mi'yarul-Kelam - Tedrisat-ı Edebiye - Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye)

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıldan sonra batı karşısında üstünlüğü kaybetmiş ve çözüm arayışlarına başlamıştır. Bu çözüm arayışları sonucunda yenileşme hareketleri başlamış ve sosyal, siyasi ve kültürel alanlarda önemli değişimler yaşanmıştır. Bu süreç sonucunda Türk edebiyatında ve eğitim sisteminde önemli değişimler gerçekleşmiştir.

Bu araştırma yenileşme hareketleri sonucunda ortaya çıkan süreçte yazılmaya başlayan ilk Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarını incelemeyi amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan yenileşme hareketleri tarihsel araştırma yöntemiyle incelenerek değişimin boyutları ortaya çıkarılmıştır. Evren olarak 1870 ile 1910 arasında yazılan Türk dili ve edebiyatı ders kitapları belirlenmiş, örneklem olarak da rüştiyede okutulan Selim Sabit Efendi'nin Mi'yarul-Kelam (1870), idadide okutulan Şahabettin Süleyman'ın Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye (1910) ve Abdurrahman Fehmi Efendi'nin Tedrisat-ı Edebiye (1885) eserleri seçilmiştir.

Tarama modeli ile gerçekleştirilen araştırma sonucunda ilk yazılan Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarında Türkçe öğretimin ağırlık kazanmaya başladığı, Türkçe edebi metinler üzerinden konuların anlatıldığı, Türk edebiyatına giren yeni türlerin ders kitaplarında yer almaya başladığı ve Türkçe dil kurallarının öğretilmeye başlandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Eğitim, Ders Kitapları, İlk Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitapları

ABSTRACT

Rewiev of the First Turkish Language and Literature Textbooks 1870 - 1910 (Mi'yarul-Kelam - Tedrisat-ı Edebiye - Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye)

After the seventeenth century, Against the rule of the Ottoman Empire lost the west and began to search for a solution. As a result of this reform movements began the search for solutions and the social, political and cultural areas has experienced significant changes. As a result of this process in Turkish literature, and significant changes have taken place in the education system.

This research, reform movements arising in the process of writing the first Turkish language and literature textbooks aimed to examine. Reform movements that emerged in the Ottoman Empire with historical research methods were revealed by examining the extent of change. Written between 1870 and 1910 as the universe Turkish language and literature textbooks identified, as a sample rüştiye taught at Selim Sabit Efendi of the Mi'yarul-Kelam (1870), idadi taught at Şahabettin Süleyman's Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye (1910) and sultani tauught at Abdurrahman Fehmi Efendi Tedrisat-i Literary (1885) works have been selected.

As a result of research carried out by scanning model first written in Turkish in Turkish language and literature textbooks teaching that started to gain weight, Turkish literary texts that describe the subject of Turkish literature, entering the new species began to take place in textbooks and Turkish language has been identified as an introduction to the rules.

Key Words: Literature, Education, Textbooks, The First Language and Literature Textbooks

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma Süreci, genel bir uzlaşmayla XVIII. yüzyıldan başlatılmaktadır (Karal,1999, Lewis, 2009). Osmanlı Devleti, XVI. asır sonlarına kadar medeniyet bakımından Avrupa'ya karşı üstünlük elde etmiştir. XVII. asır ise Osmanlı'nın askeri ve politik olarak inişe, batı ülkelerinin yükselişe geçtiği dönem olmuştur. Ne var ki, Osmanlı, bu konum değişikliğinin farkına ancak yüzyıl sonra, iki büyük yenilginin belgeleri olarak 1699'da Karlofça ve 1718'de Pasarofça antlaşmaları imzalandıktan sonra varabilmiştir (Lewis, 2009). 1683 II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması, 1687'deki II.Mohaç ve 1697'deki Zenta Muharebelerinde yaşanan mağlubiyetler Osmanlı Devlet yönetiminde Batının askeri olarak üstünlüğünün kabulüne sebep olmuştur. Bu kabul sonrasında ise değişimin başlangıç ayağı olarak askerî alan seçilmiştir.

Osmanlı yöneticileri, batı dünyasında kendilerinin göremedikleri veya kavrayamadıkları bir gelişmenin olduğunu, bu yüzden hem askeri alanda, hem siyaset, hem de iktisadi alanda egemenliklerinin sarsılmaya başladığını anlamışlardır. Bu değişim sadece askerî ve siyasi alanla sınırlı kalmayıp edebiyat gibi toplumsal hayatı ilgilendiren alanlarda etkisini hissettirmeye başlamıştır. 1839 Tanzimat Fermanı ile tamamen Batılı olmaya karar verilmesi sürece ivme kazandırmış, Osmanlı Devleti batılılaşma yolunda hızla ilerlemeye başlamıştır.

Edebiyat bütün dünyada toplumun yeniden biçimlendirilmesinde ve ortak idealin oluşmasında küçümsenmeyecek bir etkiye sahip olmuştur (Kaplan, 2007). Tanzimat'la birlikte siyasal ve sosyal yaşamdaki değişiklikler, Avrupa kültürüyle yetişmiş şair ve yazarlar üzerinde de etkisini göstermiş, Klasik Osmanlı edebiyatı bırakılarak, Batı edebiyatı etkisinde yeni bir Türk edebiyatı dönemi başlamıştır (Engelhardt, 2010). Edebiyat araştırmalarında Yeni Türk Edebiyatı şeklinde bir sınıflandırmanın ortaya çıkmasına sebep olan bu toplumsal olay, eğitim boyutunda da edebiyatın yeni bir üslupla ele alınmasını gerekli kılacaktır.

Tanzimatın önemli bir diğer yansıma alanı eğitimde gerçekleşmiştir. Eğitimde ilköğretimin zorunlu hâle getirilmesi, okullaşma oranının arttırılmaya çalışılması ve idari düzenlemeler gibi bir çok reform hamlesi gerçekleştirilirken, özellikle askeri eğitim konusunda da önemli değişimler yaşanmıştır. Yeni bir edebiyat evresinin açılmasına sebep olan batılılaşma hareketi, edebiyat eğitimi alanında da yeni ders kitaplarının ortaya çıkmasına ve edebiyatın farklı bir şekilde anlatılmasına yol açmıştır. Arap ve Fars edebiyatının etkisinde gelişen bir edebiyat anlayışından, yabancı ülkeleri görüp tanıyan, batının yeni türlerini tanıyan yazar ve şairlerin eserlerini ortaya koyması sonucunda batı

merkezli bir edebiyat anlayışına evrilme gerçekleşirken rüştiye, idadi ve sultanilerde yeni edebiyata uygun eğitim anlayışı ve edebiyat eğitimi müfredatı çıkarılmaya çalışılmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Osmanlı Devleti'nde yaşanan değişim sürecinin Türk edebiyatında ve eğitiminde ortaya çıkarmış olduğu gelişmelerin, ilk Türk dili ve edebiyatı ders kitapları olan Mi'yar-u'l-Kelam, Tedrisat-ı Edebiye ve Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye kitaplarında meydana getirdiği değişimleri tespit etmektir.

1.1.1. Araştırmanın Alt Amaçları

1. Türk dili ve edebiyatı ders kitapları hangi süreçte ortaya çıkmıştır?
2. 1870 ile 1910 yılları arasında Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarının yazılış amaçları nelerdir?
3. Türk dili ve edebiyatı ders kitapları hangi okullarda ders olarak işlenmiştir?
4. İlk Türk dili ve edebiyatı ders kitapları arasında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır?

1.2. Araştırmanın Gerekçesi ve Önemi

Osmanlı Devleti XVIII. asırdan sonra değişim süreci ile karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan bu değişim süreci devleti ve halkı etkileyen birçok alanda gelişmelere sebep olmuştur. Özellikle eğitim sistemi ve Türk edebiyatı yaşanan bu değişim sürecinde önemli değişikliklerin gerçekleştiği alanlar olmuştur. Türk dili ve edebiyatının eğitimi bu süreçte başlamış ve okullarda ders olarak okutulmaya başlamıştır.

1870 ile 1910 tarihleri arasında yazılan Türk dili ve edebiyatı ders kitapları ilk yazılan ders kitapları özelliği taşımaktadır. İlk yazılan ders kitaplarının incelenmesi, ilk kitapların yazılış amaçlarının tespiti, içerik bakımından neleri ihtiva ettiği, hangi yazar ve şairlerden hangi metinlerin seçildiği, eski edebiyattan farklı olarak yeni edebiyat sürecinde yaşanan hangi değişimleri bünyesinde barındırdığı kriterleri çerçevesinde incelendiğinde Türk dili ve edebiyatı eğitim sürecinin nasıl başladığı ve devam ettiği hususunda eğitimcilerde yol gösterici bir katkı sağlayacaktır.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Gerçekleştirilen çalışma 1870 ile 1910 yılı arasında yazılan ilk ders kitaplarını incelemektedir. 1870 ile 1910 yılları arasında yüz yirmiye yakın dil ve edebiyat ders

kitabının yazıldığı araştırma sürecinde görülmüştür. Araştırmamız yüz yirmi kitap içerisinden rüştiyede okutulmuş Selim Sabit Efendi'nin Mi'yarı'l-Kelam (1870), idadide okutulmuş Şahabettin Süleyman Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye (1910) ve sultanide okutulmuş Abdurrahman Fehmi Efendi'nin Tedrisat-ı Edebiye kitapları ile sınırlandırılmıştır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

1. Osmanlı Devleti'nde yaşanan değişim sürecinin eğitim sistemine etkilerinin olduğu varsayılmaktadır.
2. Türk edebiyatının değişim süreciyle birlikte batı etkisine girdiği ve batı edebiyatından içerik ve teori yönünden etkilendiği varsayılmaktadır.
3. Türk dili ve edebiyatı eğitiminin eğitim sistemi ve yeni edebiyat içeriğinden etkilendiği varsayılmaktadır.
4. Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarının yazılış dönemleri ve okutulmuş oldukları okullar çerçevesinde birbirleriyle benzerlik gösterebilecekleri varsayılmaktadır.

1.5. Tanımlar

Batılılaşma: Batılılaşma en yalın tanımıyla, Batılı olmayan toplumların Batıyı model olarak girdikleri değişim sürecidir (Ergül, 2009).

Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayıp Cumhuriyet Türkiye'sinde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikrîsel bileşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören süreç (Mardin, 2007).

Batılılaşma, genel olarak Batı dışı toplumlarda, özel olarak da Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti'nde Batı'nın gelişmişlik düzeyine ulaşabilmek için gerçekleştirilen siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetler için kullanılmaktadır (Uçar, 2011).

Kimi az gelişmiş ülkelerde, Batı toplumlarında oluşan tüzel, siyasal, sosyal, kültürel ve eğitim, uygulama kurumlarının alınarak o toplumlardakine benzer bir toplum yaşamı oluşturulması, o toplumlara bu yolla yetişilebileceğine inanılması (Ozankaya, 1984).

Batılılaşma kavramının zaman zaman garplılaşma, çağdaşlaşma, modernleşme, yenileşme, asrileşme vb. kavramlarla da ifade edildiğini görmek mümkündür (Uçar, 1997).

Edebiyat: Edebiyat, malzemesi dil, kaynağı yaşantılar ve hayal gücü olan bir yaratıcılık, başka bir deyişle bir sanat dalıdır (Aytaç, 2003).

Edebiyat, şair veya yazarın muhayyilesi, zihni, ruhu, gönlü; kısacası tüm benliğinde gizli "ibda" kudretiyle var ettiği bir dil sanatıdır (Çetişli, 2008).

Dil: Dil bir milletin, bir cemiyetin sahip olduğu en güzel, en birleřtirici kültür unsurudur (Okay,1998).

Eğitim: Çocuklarda var olan gizil güçleri son noktaya kadar geliştirme amaçlı, toplumsal ve kişisel özellikleri seçkin ve kontrollü bir çevrede karşılıklı anlamalara dayalı olarak irdeleyen sosyal bir süreçtir (Bayındır, 2007).

Ders Kitabı: Ders kitabı, bir eğitim programında yer alan hedef, içerik, öğretme öğrenme süreci ile ölçme değerlendirme boyutlarına uygun olarak hazırlanmış ve öğrenme amaçlı kullanılan basılı bir öğretim materyalidir (Demirel ve Kıroğlu, 2005).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmanın bu bölümü iki aşamadan oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmanın kuramsal çerçevesi kısmında problemin, ilgili kavramların, araştırma kavramlarının felsefi dayanakları, tarihsel gelişim, bu konu ile ilgili yapılmış örnek teşkil edebilecek araştırmaların, yöntem önerilerinin, benzer araştırmaların ve ilişkili literatür taramasının sonuçları sunulmuştur.

Araştırmanın ikinci aşaması olan literatür taramasının sonucu bölümünde ise kuramsal çerçeveden ve ilgili araştırma sonuçlarından yapılan çıkarım, konuyu irdeleme biçimi ve literatürden çıkarılan veriler araştırmamızla ilişkili bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır.

2.1. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi

Bu bölümde, Batılılaşma süreci detaylı bir şekilde incelenmiş, eğitim ve askeri alanlarda yaşanan değişimler ele alınmış, edebiyatın toplumla olan ilişkisi incelendikten sonra, Batılılaşma sürecinin edebiyata ve Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarına yansımaları anlatılmaya çalışılmıştır.

2.1.1. Batılılaşma Süreci

Modernleşme en yalın tanımıyla, Batılı olmayan toplumların Batıyı model olarak girdikleri değişim sürecidir. Bu nedenle, aynı süreci ifade etmek için "Batılılaşma" terimi de kullanılmaktadır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki modernleşme ve modernite kavramları arasında temel bir fark vardır. Şöyle ki; modernite, Avrupa'da belirli siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik gelişmelerin kesişmesiyle "kendiliğinden" bir değişimdir. Kendiliğinden ortaya çıkan bu değişim dönüşüm uzun yıllar boyunca Avrupa'nın iç dinamiklerinin etkisiyle gerçekleşmiştir. Modernleşme ise, bu modelden hareketle, Batı-dışı toplumların bilinçli ve hedefli çabalarıyla gerçekleştirilmeye çalışılan, başka bir ifade ile müdahaleye dayalı bir süreçtir. Burada süreç kendiliğinden ortaya çıkıp gelişmediği gibi, dış etkenlerin dahil olması söz konusudur (Beriş, 2005).

Osmanlı Devleti'nin modernite projesi ile kurduğu ilişki yani Batılılaşma/modernleşme süreci, İlhan Tekeli'nin yapmış olduğu kronolojik ayırım temel alınarak, dört ana aşamada irdelenebilir:

Buna göre, Tekeli'nin söz konusu bu kronolojisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun moderniteyle karşılaştığı birinci aşama, yaşanan sorunların çözümünün mevcut siyasal

ve sosyal sistem içinde arama dönemi olarak adlandırılabilir. Bu aşamada, imparatorluk birtakım sorunlar yaşamakta ve işlerin eskisi gibi yolunda gitmediğinin farkındadır. Ancak karşılaştığı modernite projesinin farkına varamadığı için bu dönemdeki çözüm arayışlarını modernite olgusuyla ilişkilendirememektedir. Bu nedenle sorun, kurulu düzenin bozulmuş olmasında değerlendirilmekte ve buna bağlı olarak da çözüm eski düzenin ihya edilmesinde aranmaktadır. Mesela, savaş kaybediliyorsa, sorun ordu teşkilatında görülmekte dolayısıyla da sorundan kurtulmanın yolu olarak merkezî ordunun güçlendirilmesine çalışılmaktadır. Fakat bulunan çözümler bir süre işler gibi görünse de bir müddet sonra sistem kendini üretemez hale gelmektedir (Tekeli, 2007).

İkinci aşamada, modernleşme projesi yönetimin araçsal bir zihniyetle yaptığı reformlara eklenmiş olarak topluma sirayet etmektedir. Bu dönemde, Avrupa ülkelerinin tanınması arayışları ve bu ülkelerden etkilenme süreci hakimdir. Batılılaşma çabası bağlamında bu arayış ve etkilenmeler daha çok yönetici kadrolarda ortaya çıkmakta ve modernleşme hareketleri daha ziyade yönetici-elitist kadrolarla sınırlı bir çizgide gelişmektedir. Bu çerçevede, yönetici kadrolar hem ilişki içinde oldukları dış güçlerin temsilcilerinin etkisiyle hem de karşılaştıkları sorunların baskısı altında eski kurumsal yapıları değiştirerek yerine modern kurumlar getiren reformlar bir siyasal düşünce veya tercihle değil, sorunlara çözüm bulmaya çalışan araçsal bir mantıkla yapılmaktadır. Mesela, ekonomi yoluyla (piyasa mekanizması) modernleşme, eğitim yoluyla modernleşme bu dönemdeki modernleşme olgusunun temel stratejileridir. Özellikle de eğitimin rolü önemlidir, zira modern eğitim kurumları ve bu kurumlarda eğitilmiş kişilerin öncülüğünde artık geç aydınlanan ülkenin erken aydınlananları bulunmaktadır. Bu erken aydınlananlar kendilerini bir misyon içinde görmekte ve modernitenin yayıcı aktörleri” olma işlevini yüklenmektedirler (Tekeli, 2007).

Üçüncü aşama, modernite projesiyle yeni ilişki kurma yöntemleri öneren ve belli bir biçimde iktidar taleplerini kamu alanını etkileyerek gerçekleştirmeye çalışan iktidar dışındaki kişi ve grupların siyasal düşünce ve eylemlerinin gelişme dönemidir. Böylece, siyasal düşünce modernleşme projesinin yarattığı değişim-dönüşüm sürecindeki yerini almış olur. Bu döneme en güzel örnek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin modernleşme / Batılılaşma önerileri, iktidar talepleri ve siyasal düşünce ve hareketleridir (Tekeli, 2007).

Dördüncü ve son aşama ise, imparatorluğun dağılarak, ulus-devlete dönüştüğü dönemdir ki, bu aşamada iktidarın değişmiş olması, artık evrimsel/ılımlı bir modernite projesinin yerine radikal/devrimsel bir modernite projesinin geçmesine neden olacaktır (Tekeli, 2007).

İlhan Tekeli'nin geliştirmiş olduğu bu dört aşamalı genel modelin ikinci ve üçüncü aşamalarında modernite projesinden beklenen imparatorluğun parçalanmasını

engellemek, dördüncü ve son aşamasında yani ulus-devlet aşamasına geçildiğinde ise ekonomik ve toplumsal kalkınmanın sağlanmasıdır. Bu bağlamda, ikinci aşama III. Selim ve II. Mahmut dönemlerine, üçüncü aşama Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamit'in dönemlerine ve Batılılaşmacı kadroların iktidarı ele alarak Cumhuriyet dönemi ile köprü oluşturduğu ara dönem sayılabilecek olan II. Meşrutiyet dönemine, dördüncü ve son aşama da Cumhuriyet dönemine tekabül etmektedir (Tekeli, 2007).

2.1.1.1. Osmanlı Devleti'nin Üstünlüğü Yitirmesinin Sebepleri

Yenidünya kıtasının bulunması, yeni ticari yollar ve denizcilik alanındaki gelişmeler ve ülkeler arası rekabet, Osmanlı İmparatorluğu'nun durağan iktisadi yapısına en çok zarar veren dışsal dinamikler olmuştur. Bu dinamiklerin en önemli iki yansıması Amerika'dan gelen yoğun altın-gümüş akışı ve Doğu ticaret yolunun Okyanuslara kaymasıdır. Yeni Dünya'dan Akdeniz'e gelen altın ve gümüş akışı, fetihlerin durması ile zaten istikrar ve durgunluk eğilimi gösteren Osmanlı ekonomisinde ağır tahribata yol açmıştır (Ahmad, 2005). Osmanlı yönetimi, merkezileşen ve sürekli büyüyen dünya ekonomisinin getirdiği iktisadi şartlara oldukça hazırlıksız yakalanmış ve Osmanlı sikkeleri büyük değer kaybetmiştir. Bu durum Osmanlı sanayisine de yansımış, Osmanlı gümüş madenleri ve darphaneleri kapanmış ve İngiltere'den çelik ve barut ithal edilmeye başlanmıştır (İnalçık, 2001).

Diğer yandan, Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ve yüzyıllardır Anadolu'nun Doğu-Batı ticaretinden büyük bir pay almasını sağlayan ve Osmanlı ekonomisinin ana unsurlarından olan kara ticaret yolları Batı Avrupa ticaretinin Atlantik üzerinden deniz yoluyla gerçekleştirilmeye başlanması ile önemini yitirmiştir. Batı'da üretim ilişkilerinde de köklü değişikliğe sebep olan bu durum ile Osmanlı İmparatorluğu büyük bir ticaret gelirinden yoksun kalmış, ara malların üretimi azalmış ve Batı'nın Sanayi Devrimi ile sonuçlanacak bu dünya sisteminin dışına sürüklenmiştir (Gevgili, 1990). Dünya ticaret sistemi merkezinin değişmesi nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret üzerinden aldığı vergiler ve elde ettiği artık değer azalırken, dünya ekonomik sisteminde ticaretin de niteliği değişmiş, lüks mal alım satımı yerini hammadde alımına bırakmıştır. Endüstriyel gelişimin yaşandığı Batı Avrupa, özellikle Akdeniz ticaretinde hammaddeye yönelmiştir. Böylece üretim konusunda da Doğu çıkmaza girmiştir (Erdost, 1984).

Benzer şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile olan iktisadi ilişkilerini çıkmaza sokan bir diğer etken ise kapitülasyonlar ve bu imtiyazların diğer Batı ülkelerine de yayılmasıdır. Klasik Osmanlı ekonomik sisteminin hem mali hem de siyasi olarak dayandığı kapitülasyonlar XVI. yüzyıla kadar kontrol altında tutulabilmiş ve aynı zamanda bir politika aracı olarak da yabancı devletlerle ilişkilerde kullanılmıştır (Bağış, 2000).

Ancak kapitülasyonların yaygınlaşması ve giderek tek taraflı tavize dönüşmesi Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu "çevreleştirme" sürecini hızlandırmıştır (Kazgan, 1999). Öncesinde Fransa'ya tanınan imtiyazlardan yararlanmak isteyen Avrupalı tüccarlar, Fransız bayrağı altında faaliyetlerini sürdürürlerken (İnalçık, 2001), başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa ülkeleri, kendi aralarındaki siyasal rekabetin de etkisiyle kapitülasyonlardan yararlanmak için diplomatik faaliyetlerde bulunmuşlardır (Kinross, 2008).

Batı Avrupa merkezli bu iktisadi ve sosyal dönüşümün yanı sıra, Viyana bozgunundan sonra Avrupa'da ilerleyişi duran Osmanlı İmparatorluğu'nu Kırım ve daha ötesinde Rusların durdurması ve yaşanan savaşlar, imparatorluğun genişlemesinin önünde bir diğer dışsal etken olmuştur (Sander, 2004). Kendisini Bizans İmparatorluğu'nun varisi olarak gören, açık denizlere inmek için çaba harcayan Rus İmparatorluğu, savaşların yanı sıra imparatorluğun iç sorunlarına müdahale etmek için fırsat kollamıştır. Rus İmparatorluğu ayrıca Batı dünyasını Orta Asya'ya açılmasında bir kanal görevi görmüş, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeyle bağlarını kopartmıştır (Kaçmazoğlu, 2001).

Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine neden olan içsel dinamikleri ise dış dünyaya kayıtsızlık, fetihlerin durması, nüfus artışı, ekonomik çalkantıların sosyo-kültürel hayata yansımaları, tımar sistemi ve yeniçeriler gibi etkin idari sistemlerin çöküşü, Celali isyanları şeklinde sıralayabiliriz. Tüm bu iç ve dış dinamikler birbirleri ile karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde sistemi etkilemişlerdir. Avrupa karşısında askeri, sosyal ve ekonomik alanda rakipsiz olan ve kabuğuna çekilen Osmanlı toplumunun güven duygusu zamanla kendisi dışındaki dünyaya olan kayıtsızlık, içine kapanma, ilim ve teknik alandaki gelişmelere uzak kalma gibi olumsuz gelişmelere sebep olmuştur (Ünal, 2005).

Bunların yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren büyüme ve fetihlerle beslenmiş, tüm iktisadi ve sosyo-kültürel hayatı bu sisteme uygun olarak şekillendirilmiştir. XVI. yüzyıl itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun ilerleyişinin durması, özelde var olma nedeni olan askeri ve idari mekanizmaları sarsıntıya uğrattırırken, genelde tüm sosyo-kültürel hayatı derinden etkilemiştir (Lewis, 2008). Nitekim, fetihlere dayalı olarak tüm sistemin üzerine kurgulandığı askeri mekanizma, elde edilen dış gelirlerin azalması ve diğer ekonomik nedenlerinde etkisiyle tam bir çöküntü içine girmiştir. Fetihlerin durması ve fiyat devrimine bağlı mali ekonomik kriz neticesinde Osmanlı İmparatorluğu maaşlarını düzenli alamayan yeniçerilere zanaatkârlık yapma izni vermiştir. Ticaret hayatına atılan askerlerin disiplini bozulmuş ve XVI. yüzyılın sonlarına doğru yeniçeri ocağı sürekli karışıklık çıkararak ve yıkıcı isteklerde bulunan bir askeri birim haline dönüşmüştür (Sander, 2004). Kanuni döneminde evlenmelerine izin verilmesi ve II. Selim

tarafından yeniçerilere 1568 yılında kendi çocuklarını ocağa alma ayrıcalığı sunulması nedeniyle yeniçerilik babadan oğula geçen bir meslek haline dönüşmüş ve düzensizlik kronikleşmiştir (Hale, 1996).

2.1.1.2. Batılılaşma Sürecinin Başlaması ve Çözüm Arayışları

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma olgusunun başlangıcı çeşitli bilim adamları tarafından farklı açılardan yorumlanmış ve farklı tarihler ortaya konmuştur. Ancak hiç kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nun değişimi ve değişim olgusuna müdahale eden Batı dünyasının hızlı gelişimini fark etmesi ilk olarak Batı dünyası ile karşı karşıya geldiği askeri alanda olmuştur. Bu bağlamda, Halil İnalçık bu tarihin Batılılaşmanın hem gerekçesi hem de miladı olarak gösterdiği Viyana Bozgunu olduğunu söylemektedir (İnalçık, 2008).

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren Batı dünyasıyla iç içe olmuş ve ilişkilerini sürdürmüştür. Ancak Batı'nın özellikle XV. yüzyıldan itibaren yaşadığı tedrici değişim, Doğu-Batı algısını ve aradaki farklılıkları da geri döndürülemeyecek şekilde değiştirmiştir. Bu dönemden itibaren, Osmanlı İmparatorluğu ilk etapta askeri olarak bu ilerlemenin farkına varmış, bu süreç zarfında değişen dışsal dinamiklerin etkisi altında yaşadığı iktisadi ve sosyal hayatındaki olumsuz gelişmeler ve dolayısıyla bu ilerlemenin sonuçlarıyla net olarak yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bu süreçten itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşmaya yönelmesini bir zarurîyet, pragmatik bir yaklaşım veya savunmacı reformasyon olarak değerlendirebiliriz. Nitekim her döneminde savaşlar ve yanı sıra askeri ihtiyaçlar nedeniyle Batı ile teması diri olan Osmanlı İmparatorluğu ilk olarak askeri alanda Batılılaşma girişimlerinde bulunmuş, ardından nitelikli askeri personel yetiştirmek için Batılılaşma eğitime sığınmış, modern bilimler öğretilmeye başlanmış ve ardından bu zincir mali ve idari alanda kendini göstermiştir. Batının bu "üstün"lüğü, Batı dışı toplumlarda ona karşı durmak için, savunmacı bir modernleşmeyle alıntılama yoluna gidilmiş ve askeri müesseselerin ıslahatına ilk olarak öncelik verilmiştir.

Bu bağlamda, Osmanlı Batılılaşması, belirli ve keskin zamanlaması olmasa da, kaybedilen savaşların ve mali dar boğazların sorgulanması, öncelikle iç nedenlerin aranması, imparatorluğun yaşadığı iktisadi ve idari sarsıntıların geçmiş çözüm yollarıyla giderilmeye çalışılması ve ardından da Batı üstünlüğünün ön plana çıkması sonucu ilk filizlerini vermeye başlamıştır. Burada ise karşımıza III. Ahmet dönemi ve Lale Devri çıkmaktadır. III. Selim'e kadar geçen süre zarfında kendini gösteren reform çabalarından Lâle Devri ıslahat hareketleri için önemli bir zaman dilimi olmuştur ve bu dönemdeki ıslahat zihniyeti, kendinden sonraki çabalara yön vererek III. Selim dönemi reform çabalarının gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır (Okumuş, 2005).

Koçi Bey Risalesi, Kâtip Çelebi'nin Cihannüma ile Mizan-ül Hak ve o dönemde ortaya konulan birçok lahiya ve siyasetnameler, siyasi ve içtimai alanda imparatorluğun yaşadığı bunalımı ortaya koymuştur. Bu bağlamda, öncelikle geriye dönüş çözüm olarak sunulmuş (Ülken, 2005, s. 47), sonrasında ise Batı dünyasının tanınma çabası ve serbest kültürel değişimler gündeme gelmiştir. Niyazi Berkes, 1718 yılında iki kişinin karşılıklı konuşması şeklinde yazılmış *Takrir* olarak nitelendirilen yazı ile bu durumu güzel bir şekilde örneklendirmektedir. Tartışmacılardan biri Müslüman diğeri ise Hıristiyan'dır ve uygulanacak reformun ne olması gerektiği hususunda tartışmaktadırlar. Biri Osmanlı rejimi ve İslam şeriatının üstünlüğü üzerine durmaktayken, bir diğeri Avrupa'daki yeniliklerin alınması üzerinde durmaktadır (Berkes, 2006). Bu örnekten hareketle, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'nın alternatif bir çözüm yolu olarak algılanmaya başladığını söylenebilir. Nitekim Lale Devri'nde imparatorluk Batı ile ilgilenmeye başlamış, Batı kültür ve müesseselerine yoğun bir ilgi oluşmuştur (Hanioğlu, 1992).

Öte yandan, 18. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ticaretine, kültürüne açıldığı ve Karlofça Antlaşması sonucu Avrupa politik sistemine müdahil olduğu bir çağdır(Ortaylı, 2003). Bu çerçevede, Lale Devri ise yeni bir hayat anlayışının Osmanlı İmparatorluğu'nda tanınma ve uygulanma teşebbüsleridir (Tunaya, 2004). Bu bağlamda, Yirmisekiz Mehmet Çelebi Batı dünyasını gözlemlemesi için Paris'e elçi gönderilmiş, İbrahim Müteferrika ilk matbaayı kurmuş ve Fransız soylusu Comte de Bonneval İslamiyet'i kabul edip Ahmet adını alarak Osmanlı ordusu hizmetine girmiş ve topçu birliklerini düzenlemekle görevlendirilmiştir.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin dönüşünde getirdiği planlarla yeni bahçeler, köşkler oluşturulmuş, bir refah dönemine girilmiş ve yeni düzen sanrısı altında devlet sorunları derinlemesine sorgulanmamıştır (Berkes, 2006). Frenk tarzı yaşayışın halkın tepkisini çekmesi, yeniçerilerin yeni düzenlemelere ve askeri ıslahatlara karşı rahatsızlığı ve İran'da Nadirhan karşısında uğranılan yenilgi, Patrona Halil İsyanı ile Lale Devri'nin sonunu getirmiştir. Ancak, I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid döneminde de Batı'nın askeri usullerinin uygulanması girişimlerine önem verilmiş ve Batı ile olan temaslar sıklaşarak daimi elçiliklerin kurulması yaygınlaştırılmıştır (Hanioğlu, 1992).

Özetle, Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde öncelikle sorunlara çözümü geçmişte aramış, sonrasında ise Batı dünyasının özellikle askeri alanda olan gelişimini mukayese ederek, Batı dünyası ile kültürel etkileşime kapılarını açmıştır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu sisteminde Batı dünyası üzerine ilk izlenim yaratılmış, sonrası dönem için yönetime bilgi aktarımı sağlanmış ancak gerek toplum gerekse yönetici kadrolar tarafından yenilikler içselleştirilememiş ve modernite projesinin farkındalığı henüz oluşmamıştır. Başka bir ifade ile bu dönem, Batılılaşma/çağdaşlaşma aşamaları arasında,

çağdaşlığın zorlaması şeklinde belirtilen ve bir toplumun geleneksel bilgi çerçevesi içinde çağdaş düşünce ve kurumlarda ilk defa karşılaşması ve çağdaşlaşmaya dair bilgi aktarımı sağlayacak kişilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan ilk aşama olarak kavramsallaştırılabilir (Black, 1986).

2.1.1.3. Sosyal ve Siyasi Alanda, Askeri Alanda ve Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı Devleti, Ortaçağın sonu ile Yeniçağın baslarında yönetimi, ordusu ve sosyal kurumlarının üstünlüğü ile Avrupa'nın ortalarına kadar girmişti. Ancak bu ilerleme 18. yüzyılda Rönesans, Reform ve coğrafi kesif hareketleriyle bir duraklama dönemine girmiştir. Bu dönemden sonra Osmanlılarda hemen hemen her alanda gerileme başlamıştır (veya Avrupa ilerlediği halde Osmanlı hep yerinde saymıştır). Gerilemeler askeri, ekonomik, siyasi, toplumsal ve eğitimsel alanda belirgin olarak ortaya çıkmıştır (Güven, 2001).

17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Avrupa devletlerinin üstünlüğünü yalnız askerî sahada gören ve mesafeyi kapatmak için askerî müesseseleri Batı bilim eğitim tekniklerine göre ıslah etmeyi yeterli bulan Osmanlı devlet adamları; II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde, Batının her alanda üstünlüğünü kabul ederek devletin bütün müesseselerinde ıslahat yapmak ihtiyacını hissetmişlerdir. Ama ıslahat ve yeniliklerin önce hangi alanda yapılacağı hakkında hiçbir plan ve program düşüncesine sahip olmamışlardır. Osmanlı Devletinde, Batılılaşma ve yenilik hareketleri genel anlamda en fazla askeri, siyasi, idarî ve biraz da sosyal alanlarda, yani padişah ve sadrazamın doğrudan etkisi bulunan kurumlarda başlamış ve devam etmiştir. Çünkü, müesseselerde yapılan yenilikler gerek muhafazakarların gerekse yenilikçilerin dikkatini çekmemiştir. Bu sebeple uzun zaman ıslahatçılar, ulema ve onun kontrolü altında bulunan ve halkın tepkisine yol açacak, asırlar boyunca oluşmuş kültür, medeniyet, eğitim ve hukuk alanlarında değişiklik yapma çabalarına girmemişlerdir (Kodaman,1991).

Bir zamanlar teşkilât ve askerî yönden üstünlüğü sebebiyle üç kıtaya yayılmış Osmanlı orduları; 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda sanat, edebiyat, ilim ve teknik alanda üstünlükleri olan Avrupa orduları karşısında art arda mağlubiyetler almıştır. Bu mağlubiyetler sırasında Osmanlı devlet adamları, bir Osmanlı vilayeti olan Mısır'ın Batı tekniğiyle hazırladığı ordularının da zaferlerini hesaba katarak, Batıdaki gelişmelere ayak uyduramadıkça, özellikle orduyu Batıya göre düzenleyip eğitmedikçe yükselmenin hatta ayakta kalmanın mümkün olmadığını anlamışlardır (Koçer, 1991).

Osmanlılar ile Batı arasındaki bu kopukluğun giderilmesi için Tanzimat öncesi dönemde- bazı girişimlerde bulunulmuştur. Osmanlı Batılılaşmasının başlangıcını Lâle

Devri (1718-1730) ile başlatmak doğru olacaktır. Bu dönemde Avrupa ülkelerine elçiler gönderilmiş, ticaret, kültür ve sanat hayatı geliştirilmiştir. Matbaa, hat sanatı ve el yazması eserlerin ekonomik manada daha avantajlı olması sebebiyle ancak 1727'de işlerlik kazanmıştır.

I. Mahmut dönemi (1730-1754), genelde Tanzimat'a kadar devam edecek olan askerî yeniliklerin başladığı dönemdir. Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Pasa) ve onun kurduğu Humbarahane, Osmanlının askerî sisteminde değişimin başlaması olarak kabul edilebilir. III. Mustafa zamanında (1757-1773), gene bir Fransız olan Baron de Tott, topçuluk ve istihkamlık alanında birçok yenilikler yapmıştır (Güven, 2001). Bundan sonra gelen dönemlerde Avrupa'dan uzmanlar getirilerek Batı tipi subaylar yetiştirecek okulların kurulmaya başlandığı görülmektedir. Hemen akabinde 1773 de Mühendishane-i Bahri Hümayun, 1784 yılında kısa ömürlü bir askerî okul olarak Hendeshane ve 1796'da Mühendishane i Berri-i Hümayun açılmıştır (Akyüz, 2010).

III. Selim (1789-1807) Avrupalı devletlerde meydana gelen değişimleri yakından takip etmek, bunlardan faydalanmak lazım geldiğini bilmekteydi. Bu amaçla elçilik işlerini yürütmek ve devlete vakıf adamlar yetiştirmek için Avrupa'daki dost devletler nezdinde birer ikamet elçisi göndermeyi uygun görmüştür (Kuran,1968). III. Selim ile başlayan 19. yüzyıldaki Batılılaşma çabaları gene önce askerî alanda ortaya çıktı. Avrupa'dan uzmanlar getirilmeye ve Avrupalılar gibi muvazzaf askerî birlikler kurulup eğitime başlanmıştır.

Bu yeni ordu kurma çabaları medreseliler ve yeniçeri askerleri tarafından şiddetli tepki ile karşılanınca, II. Mahmut 1826'da Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırmıştır.

II. Mahmut, kendisine gösterilen kuvvetli muhalefete rağmen Avrupa'ya örgenci göndermesi açısından tam bir yenilikçiydi. Bu işleri yaparken, daha önce Avrupa'ya öğrenci göndermiş olan Mehmet Ali Pasa örneğini model olarak almıştı. Padişah muhtelif devletlerin başkentlerine, kara ve deniz subayı olarak yetiştirmeleri için çok sayıda öğrenci gönderdi. Bu öğrenciler yurda döndüklerinde Batılılaşma hareketlerinde önemli rol oynadılar (Karal,1999).

II. Mahmut dönemi ordu, dış politika, ekonomi, maarif, adalet sistemi gibi bir çok konuda fikirlerin üretildiği ve bazılarının uygulamaya konulduğu bir dönemdir (Demir,1997). II. Mahmut zamanı (1808–1839), Lale Devrinde başlayan serbest değişimler çağının sona erdiğini mecburi ve güdümlü değişimlerin başladığını ve artık böyle devam edeceğini göstermektedir (Turhan, 1994). Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının arkasından 1827'de Mektebi Tıbbiye'nin ve 1834'de Mektebi Harbiye'nin açılması yenilik için ilk büyük zafer sayılabilir. Çünkü, bu suretle artık ıslahat yerine, ilga ve yenisinin kurulması prensibi ortaya çıkmıştır. II.Mahmut'un yenileşme isini merkezi teşkilât, adliye ve maarif alanlarında incelediğimizde, bunda eski düzenin geleneklerinden ayrılan esaslı

farklılıkların olduğunu görürüz. Fakat bu farklar, reformcular ve ulema çatışması, 1830-1839 döneminde mühim olaylara yol açmakla birlikte, Tanzimat devrindeki gelişmelerin ve çatışmaların başlaması yönünden önem arz etmektedir. Nitekim, Meclis-i Umur-u Nafia'nın 1838 yılında hazırlamış olduğu eğitimle ilgili rapor ve arkasından yeni açılan okullar, modern eğitimin temellerinin atılmaya başlandığını göstermektedir. Bu açıdan Osmanlı Devleti içinde modern eğitim alanında ilk teşkilâtlanma da bu dönemde olmuştur. Batı tarzında okulların açılması, vakıfların devre dışı bırakılarak, açılan bu okulların doğrudan doğruya bir bakanlığa bağlanması, dolayısı ile Devlete bağlı olması, eğitim işlerinde yeni bir dönemi başlatmış, artık geleneksel olarak sürdürülen Osmanlı eğitim sistemi çatlamıştı. Mekâtib-i Rüştîye Nezareti, açılması düşünülen Rüştîye mekteplerinin idaresini üstlenecek bir "genel müdürlük" olarak kurulmuş, bu yönden eğitimdeki teşkilâtlanmanın ilk birimi kabul edilmektedir. 1838 yılında Mektebi Maarifi Adliye adıyla memur yetiştiren bir okul açılmıştır. Eğitimde ve bilimde yetişmiş insan kaynaklarının eksikliği, bu okullara talebe yetiştirecek öğretim kurumlarının eksikliği ciddi sıkıntılar doğurmuş olsa da II. Mahmut döneminde Osmanlı devletinde modern eğitiminin başladığını ve maarif işler için yeni kurumların ihdas edildiğini görmekteyiz.

Tanzimat dönemi ile birlikte eğitimde değişimin hızlandığını görmekteyiz. Tanzimat Döneminde; eğitimle ilgili olarak alınan önlemler II. Mahmud zamanında başlatılanların bir devamıdır. Tanzimat döneminin eğitim özelliklerini Münire Erden şöyle sıralamıştır:

- a) Örgün eğitim alanında büyük çabalar gösterilmiş ve birçok yeni okul kurulmuştur.
- b) Örgün eğitimin kurulup geliştirilmesi çabaları için mantıki bir sıra izlenmemiş, örneğin, ilköğretime hiç müdahale edilmeden orta öğretim alanında düzenlemelere gidilmiştir.
- c) Mantıki sıra izlemeyen girişimler, esas olarak, medreselerin tepkisinden kaçmak ve onların etkisinde olan sıbyan okullarının dışında yeni okullar açmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.
- d) Medrese zihniyeti yeni okullarda öğretmenler, öğrenciler, ders programları ve ders yöntemleri açısından etkisini sürdürmüştür.
- e) Tanzimat döneminde azınlık ve yabancı okullarda çok büyük gelişmeler gözlenmiştir.
- f) Öğrenci ve öğretmen kıyafetleri bu dönemde belirlenip düzenlenmeye başlamıştır.
- g) Az zamanda çok iş yapmak düşüncesi vb. nedeniyle, açılan sivil okulların pek çoğu için özel binalar yapılmamış, bunlar eğreti binalarda öğretimlerini sürdürmüşlerdir.

- h) Programlara hayata dönük yeni dersler konulmuştur.
- i) Kızlar için ilköğretim sonrası örgün eğitim kurumları ilk kez bu dönemde açılmıştır (Erden, 2001).

Bu dönemde 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim alanındaki karmaşa ilk kez bir düzene girer. Bu nizamname, bütün eğitim kurumlarını, ilk, orta, yükseköğretim kademeleri şeklinde, üç ana kademede toplar. Bu düzen içinde, köy ve mahallelerde “sıbyan”, beş yüz evli kasabalarda “rüştiye”, bin evli kasabalarda “idadiye” ve vilayet merkezlerinde “sultaniye”lerin açılması öngörülür. Ayrıca bunlarla birlikte ve bunlardan üstün olmak üzere, birçok meslek ve ihtisas mektepleri ile Darülfünun kurumlarını da açarak, bu kurumları düzenler (Topçu, 2007).

Sıbyan mekteplerinin yazı öğretiminde yaşadığı başarısızlık, Tanzimatçıları okuma-yazmayı kolaylaştıracak yeni yöntemler geliştirmeye yöneltmiştir. Bunun sonucunda, 1862 yılından itibaren İstanbul’daki 36 sıbyan mektebinde yeni bir alfabe öğretim yöntemi denenmeye başlanmıştır. Yeni yöntem, yalnızca okuma ve yazmanın kolaylaştırılması anlamına gelmemekte; daha geniş bir düşünceyi, eğitimdeki modernleşmeyi, sınıfları, sırası, tahtası, haritası, küresi olan yeni bir öğretim tarzını simgelemektedir. Bu yeni yönteme, “usul-i cedid-i tedrisiye” adı verilmiş ve bu amaçla modern okullara örnek olması için 1872’de iptidai (sıbyan mekteplerinin dışında ve yenilikleri kolayca uygulamak için açılan ilkokullar) düzeyde “Numune Mektebi” açılmıştır.

Bu dönemde ayrıca mesleki ve teknik eğitimin temelleri atılmış, ilk kez öğretmen yetiştirilen meslek okulları, kızlar için ilk kez orta dereceli okullar açılmıştır. Öğrenci ve öğretmenlerin kılık ve kıyafetleri belirlenmiş, dünyadaki gelişim doğrultusunda eğitim programlarında pozitif bilimlere din derslerine göre daha fazla yer almış; ilk eğitim düzeyi hariç resmi eğitim dilinin Türkçe olması zorunluluğu getirilmiştir. Sınıf esasına göre bölünmüş olan sistemde; kara tahta, sıra, küre, harita gibi ders araç gereçleri ve ders programı gibi çağdaş öğretim araçları kullanılmaya başlanmıştır (Göktaş, 2006).

Bu dönemde eğitim verilen okulları da şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Mekteb-i İptidai (1862)
- b) Mekteb-i Rüştiye (1838)
- c) Mekteb-i İdadi (1872)
- d) Mekteb-i Sultani (1867)

2.1.1.4. Mekteb-i İptidai (1862)

İptidai mektepleri çocuğa mektep terbiyesi veren eğitim müesseselerinin ilk basamağı sayılır. Burada çocuklara terbiyenin kazandırılması bir kamu hizmeti olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden eğitim zorunlu ve ücretsiz idi. 7-13 yaşları mecburi eğitimin sınırı olarak kabul edilmişti. İptidai mekteplerinin gelişmesi ve yayılmasında Selanikli hocaların büyük rolü olmuştur. Bu hocalardan bazıları Şemsi Efendi, Abdi Kamil Efendi ve İsmail Hakkı Efendilerdir. Kara tahta, tebeşir, okul sırası gibi modern eğitim araçlarının bu okullarda kullanılmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemde okutulan dersler ise Elifba, Kur'an-ı Kerim kıraati, biraz Türkçe öğretimi ve jimnastik den ibaret idi (Ergin, 1977).

2.1.1.5. Mekteb-i Rüştîye (1838)

Rüştîye diye adlandırılan eğitim kurumları, Türk eğitim tarihinde önceleri ortaöğretim kademesinde ortaya çıkmışsa da, zamanla öğretim seviyesi düşerek ilköğretim kademesine geçmiştir. Bir süre için bu okullar "yüksek ilkokul" denilebilecek bir düzey ve nitelik taşımışlardır. 1913 yılına gelindiğinde ise diğer ilkokulların içinde erimişlerdir.

Mekteb-i Rüştîyeler, iptidai mekteplerden mezun olan öğrencilerle eğitim yapan üç yıl süreli okullardır. İlköğretimin üst kademesini, oluşturmuşlardır. Okula alınan öğrenciler yeniden elifba eğitimine alınarak Kur'an Okuma, Din, Türkçe, Arapça, Hesap, Coğrafya, Türk ve İslâm olmuşlardır. Osmanlı ilköğretim sistemi son şeklini Birinci Dünya Savaşı'nın patlayacağı yıllarda oluşturmuştur. Öğretim süresi altı yıl olarak belirlenmiştir (Ergün, 1990). Tarihi, Güzel Yazı, Tarım gibi dersleri okumuşlardır. Bu okullar, öğrencilerin sıralarda oturduğu ve sınıflara ayrılarak eğitim gördüğü ilk örnekler olmuşlardır. (Ergün, 1990).

2.1.1.6. Mekteb-i İdadi (1872)

Aynı anlam içerisinde kendinden daha yüksek bir okula öğrenci hazırlayan okullara da 'İdadi' denilmiştir. Bir ara sıbyan okulları için rüştîyelere öğrenci hazırladığı için idadi ismi kullanılsa da, bu isim daha sonraları yalnızca orta öğretimde kullanılmıştır. Bu okullardan mezun olanlar iptidailerde öğretmenlik yapmak veya Mekteb-i Sultani'lere devam etmek hakkına sahiptir. Mekteb-i İdadi'lerin süresi beş yıldır ve bu okullarda, Din Bilgisi, Türkçe, Arapça, Fransızca, Hesap, Cebir, Geometri, Coğrafya, Farsça, Hitabet, Tarih, Kimya, Sağlık Bilgisi ve Felsefe dersleri okutulmuştur (Topçu, 2007).

2.1.1.7. Mekteb-i Sultani (1867)

Mekteb-i Sultani'ler, Sultan Abdülaziz'in Fransa gezisinin etkisiyle açılan, Fransız Liselerini örnek alan, ortaöğretim kurumlarıdır. Bu okullarda öğretim Türkçe ve Fransızca dillerinde yapıyordu. İlk "Mekteb-i Sultani" 1867'de "Galatasaray Sultanisi" adı altında İstanbul'da kuruldu. Ardından hemen bütün büyük vilâyetlerde diğer Sultaniler açıldı. Bu okullardan mezun olanlar, devletin önemli yüksek görevlerine atanmışlardır. Bu okulun mezunları, Darülfünun'a devam etmek hakkına da sahiptirler (Ergin, 1977).

Darülfünunlar ilk kez bu dönemde açılmıştır. Darülfünun okulları bugünkü üniversite eğitimine denk düşen, yüksek seviyede bilimlerin okutulduğu okullardır. İlk defa 1846'da açılan bu okullar, 1863, 1870 ve 1874 tarihlerinde üç kez öğretime başlamak zorunda kalmıştır. Çünkü Darülfünun, kısa süreler içinde sık sık kapanmıştır. Son olarak 1900'de "Darülfünunu Şahane" adı altında yeniden açılmıştır. 1924'te idarî ve malî özerkliğe kavuşturulan Darülfünun 1933'te kaldırılıp, yerine "İstanbul Üniversitesi" kurulmuştur (Aytaç, 1984)

Osmanlı Devleti'nde öğretmen yetiştirme faaliyetleri bu dönemde başlamıştır. Devletin açtığı yeni ve modern okulların ihtiyacı olan öğretmenleri yetiştirmek üzere açılmışlardır. Darülmualimin, ilk defa 1848'de Rüştiyelere öğretmen yetiştirmek üzere kurulmuştur. Daha sonraları, alt (iptidaiye) ve yüksek (âliye) kademelerine ayrılan Darülmualiminler de kurulmuştur. Darülmualimat; kız rüştiyeleri ve iptidai mekteplerine öğretmen yetiştiren kurumlardır. Bu okullardan ilk Darülmualimat, 1869'da açılmıştır. Menşe-i Muallimin, askerî okullara öğretmen yetiştirmek üzere açılan okullardır, ilk Menşe-i Muallimin 1875'te açılmıştır (Aytaç, 1984).

2.1.1.8. II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908)

II. Abdülhamid'in 1876'da tahta geçmesinden, 1908'de II. Meşrutiyet'in başlamasına kadar olan dönemdir. Bu dönemde yetiştirilmek istenen insan tipi, Tanzimat'ın "Osmanlılık" idealine bağlı, milliyetçilik duygularıyla ayrıştırılmaya çalışılan insan unsurunu birlik ve beraberlik idealiyle birbirine bağlamaya çalışan bir sistem geliştirilmeye çalışılmıştır. Programlardan hayata dönük ve bazı başka dersler çıkarılmış, Din ve Ahlak derslerinin saatleri arttırılmıştır (Akyüz, 2010).

Bu dönem ilk ve ortaöğretim alanında, Tanzimat devrinde yapılan kanunların uygulanması ve eksikliklerin giderilmesi dönemidir. Dönemin önemli eserlerinde gözlem, deney, çözümlenme ve sentez gibi daha modern öğretim yöntemleri önerilmiş, farklı yazma teknikleri kullanılmıştır. 1848'de açılan ilk öğretmen okulunun mezunlarından olan Selim Sabit Efendi, öğrenimini ilerletmek için Paris'e gitmiş, döndüğünde vermiş olduğu

derslerde sıra, yazı tahtası, yer küre ve harita gibi ders araçları kullanmıştır (Göktaş, 2006).

Bu dönemde birçok meslek ve sanat okulu açılmıştır. İlk kez özel eğitim alanında sağır, dilsiz, körler için bir okul açılmıştır. Türk, azınlık ve yabancı özel öğretim büyük gelişme göstermiştir. Rüştüye ve idadilerin yaygınlaştırılmasına önem verilmiştir.

2.1.1.9. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)

1908'de, II. Abdülhamid, 1878 yılında kapattığı parlamentoyu yeniden toplama kararı alarak Meşrutiyeti ikinci kez ilan etmiştir. Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle, anayasa üzerinde önemli değişiklikler yapılmış ve Türk halkı ikinci kez yönetime padişahla beraber katılma imkânı bulmuştur (Göktaş, 2006).

II. Meşrutiyet döneminde, kızlar için ilk kez bir yükseköğretim kurumu açılmıştır. Dönemin sonuna doğru sıbyan mekteplerinin çoğu kapatılmıştır. İlk resmi anaokulları bu dönemde açılmış, okul öncesi eğitimde ilk ciddi adımlar atılmıştır. Eğitimde drama ilk kez bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Medreselerin ıslahı için fikirler ve teşebbüsler yaygınlaşmıştır. Öğretmenlerin yetiştirilmesinde yenilikler yapılmış, önemli adımlar atılmıştır. Eğitimde niceliğe önem verilmiş, nitelik ikinci planda tutulmuştur. Programlara sosyal, siyasal muhtevalı, hayata dönük bazı dersler girmiştir. Eğitim ve öğretim yöntemlerinde kitap ve öğretmenden eşyaya yönelen, gözleme ve öğrencinin kendisinin araştırıp bulmasına dayanan bir yolda gidilmeye başlanmıştır (Akyüz, 2010).

Bu dönem çıkarılan "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun- ı Muvakkatı" ile her vatandaşın okur- yazar olabilmesi için, ilköğretim mecburi ve ücretsiz olmuş, okul çağına gelen her çocuğun mecburi olarak okula devam etmesi kararlaştırılmıştır (Koçer, 1991).

Önceki yıllardaki eğitimde öğretmen, kitap, hafıza çok önemliyken, Meşrutiyet Döneminde bunlarla beraber tabiat, eşya, olay ve deney de önem kazanmıştır (Göktaş, 2006).

2.1.2. Edebiyat-Toplum Etkileşimi/Toplumsal Olayların Edebiyata Yansımaları

Edebiyat ve toplum karşılıklı etkileşim içindedir ve edebiyat toplum ilişkisinde en önemli unsur dildir. Edebiyat toplum ilişkisinde temel kategori dildir. Toplumsal ve kültürel bir kurum olan dil edebiyatın malzemesidir Oluşumunu sosyo-kültürel ortamda gerçekleştiren ve toplum eksenli olan dil, edebiyatın en temel yapısı olarak sosyo-kültürel bir olgudur. Toplumun ayrılmaz bir bireyi olan yazar bu ilişkinin belirleyicisi konumundadır (Tosun ve Koç, 2012). Köksal Alver edebi eser ile içinde üretildiği toplum arasında sıkı bir

bağ olduğunu belirttikten sonra bu ilişki incelendiği takdirde iki yönlü bir yarar sağlanacağını, edebiyattaki bir durumun toplumsal gerçekliğe işaret edebileceği gibi, toplumsal ortama ilişkin bir bilginin de edebi metni anlamada yardımcı olacağını söylemiştir (Alver, 2004). Edebiyat eserlerinin yazılmış oldukları dönemin belgesi olma özelliklerinden yola çıkarak şunu belirtebiliriz: Osmanlı Devleti'nin geçirmiş olduğu Batılılaşma süreci toplumsal yönüyle edebiyata da etkide bulunmuştur. Toplumsal bir dönüşüm projesi olması sebebiyle, toplumu ilgilendiren bir niteliğe sahip olmasından dolayı edebiyata da yansımaları gerçekleşmiştir. Edebiyat eserleri, içinde doğdukları toplumun duyuş ve düşünüşünü, hayatı algılayış biçimlerini, büyük tarihî dönemlerde ortaya çıkan sosyal psikolojinin bütün ve en ince ayrıntılarını kendilerinde yaşatırlar (Kaplan, 2010). Sadece edebiyat eserleri değil, bu eserlerin yazar ve şairleri de o toplumsal olayları hem yaşamış, hem hissetmiş, hem de bunlardan etkilenmişlerdir. Tarihin hangi döneminde ve dünyanın neresinde yaşanırsa yaşansın bütün toplumsal olaylar, toplumda meydana gelen bütün acılar, sıkıntılar, kederler, hüznler, sevinçler, ayrılıklar, mutluluklar edebiyata tesir etmişlerdir.

Toplumla edebiyat arasındaki ilişki, bugüne değin hem yazarları hem de eleştirmenleri meşgul etmiş bir konudur. Richard Hoggart edebiyatın tanıklığı olmaksızın toplum araştırmacılarının toplumu bütünsel bir şekilde kavrayamayacaklarını, açıklamalarında eksik bir şeyler kalacağını ifade etmiştir. Balzac'ın eserlerini değerlendiren birçok eleştirmen, eğer Balzac'ın romanları olmasaydı 19. yüzyıl Fransız toplumunu anlamanın çok zor olacağını ve Fransız toplumunu anlamaya çalışan her toplum bilimcinin mutlaka Balzac okuması gerektiğini söyler. Bir dönem Fransa'sı politik ve toplumsal yaşamının tüm canlılığıyla Kırmızı ve Siyah'ta karşımıza çıkar. Fransız Devrimi sonrasında, iktidarı yeniden ele geçirmeye çalışan aristokrasinin entrikalarını, ticaret ve imalatla zenginleşen burjuvazinin asillik unvanları peşinde koşuşturmasını, hâlâ imparatorluk hayali içindeki Bonapartçıları ve iktidarı yeniden ele geçirmiş durumdaki kiliseyi görürüz romanda. Abraham Lass'ın ifadesiyle, "bütün Fransa Kırmızı ve Siyah'taki portresi için Stendhal'in önüne oturmuş gibidir.

Şahabettin Süleyman ve Köprülü-zade Mehmet Fuat ise Osmanlı Tarihi Edebiyatı kitaplarında toplum ve edebiyat arasındaki ilişkiyi şu şekilde dile getirirler:

Bir milletin suret-i teessüs ve teşekkülü, devre-i kemal ve tevakkufu, devre-i inhitati edebiyâtında okunur, görülür, el ile temas edilircesine anlaşılır.

Bununla birlikte edebî dönemlerin belirleyicisi olarak toplum biçiminin değişiminin esas alınması gerektiği ve bunun en sağlıklı yol olduğu fikri ortaya atılmaktadır.

Edebî dönemler bu şekilde ayrılrsa doğru olur mu? Olmaz mı? Gerçekte her asır, her zaman, şahsiyet yani tahassüs, tefekkür, eda, özette üslûp bakımından birbirine benzemeyen, şahsî eserleri içine almaktadır; şahsî olmayan eserlerin değerleri

olamaz; şahsî olmayan, umumî seviyenin üstüne çıkmayan eserlerin edebiyattan sayılmayacağı görüşündedirler; zira onları zaman er geç siler, atar. Münferit bir şahsiyete sahip olmayıp da sanatkârane bir değere sahip olan eserler ise gayr-i şahsî değil, kavmin şahsiyetini taşımaktadır: Eski Yunan Edebiyatı gibi.

Binaenaleyh edvar-ı edebiyeyi inkılâbât ve tekâmülât-ı cemiyete göre tefrik etmek en doğrusudur.

Cemiyet, yeni bir inkılâba veya yeni bir teessüs ve teşekküle tâbi olduğu zaman da edebiyatın yol bulmak için çalıştığı, titrediği, kararsız olduğu görülür... O zaman edebiyat karanlıkta gezen adamlar gibidir. Yolunu bulmak için elleriyle mütemadiyen birer istinatgah ararlar, bulmaya çalışırlar. Cemiyet teessüs ve takarrur ettiği zaman edebiyat da teessüs ve takarrur eder (Köprülüzade ve Süleyman, 1914).

Toplumsal olayların edebiyata nasıl yansıdığını gözlemlemek için farklı dönemlerde ortaya çıkan eserleri ve bu eserlerin işlemiş olduğu konuları incelemek toplum ve edebiyat arasında nasıl bir etkileşimin olduğunu daha açık şekilde ortaya koyacaktır.

Ahmet Mithat Efendi'nin önemli eseri Felatun Beyle Rakım Efendi romanı araştırmamızın dönemini yansıması bakımından önemlilik arz etmektedir. Bu romanın konusu şöyledir: Birbirinden çok farklı yaşayış tarzı ve dünya görüşüne sahip iki genç anlatılmakta ve çeşitli durumlar karşısında bunlar karşılaştırılmaktadır. Romanın asıl kahramanlarından biri olan Felatun Bey, esasen II. Mahmut devrinde başlayıp Tanzimat'tan sonraki yıllarda hız kazanan Batılılaşmanın yanlış anlaşılıp uygulanmasıyla ortaya çıkan 'alafranga tip'in romanımızdaki ilk örneğidir. Karşısında yer alan Rakım Efendi ise Batı'nın gerçek değerleri içinde yetiştiği toplumunun değerlerinin sentezini yapmış, yazarın idealize ettiği örnek bir tiptir. Ahmet Mithat Efendi Felatun'a hep alaycı, küçümseyici davranırken Rakım'a karşı hep olumlu davranır. Felatun komik davranışlar sergilerken Rakım takdire şayan davranışlar sergiler.

Bu romanda Felatun Bey'in babası Mustafa Meraki Efendi ile ilgili şunlar geçer:

"Alafrangaya olan merakın derecesini şundan anlayınız ki, yaptırdığı evin kesinlikle alafranga olması için kâğır olarak yaptırmıştır. Şimdi böyle bir semtte bu kadar alafranga olan bir adam, artık evine hizmetçi uşak doldurur mu? Özellikle arada bir alafranga dostları gelmekte olduğundan, bunlara da hizmet etmek için Rum ve Ermeni hizmetçilere ihtiyaç duyması açıktır"

Batılılaşma süreci sonrasında Tanzimatla birlikte toplumsal hayatta "alafranga" tabiri ortaya çıkmış ve bu dönemin eserinde işte bu şekilde resmedilmiştir. Görülüyor ki; toplumsal hayattaki değişim, insanların ev hayatları, evlerine seçmiş oldukları hizmetçi tipleri ve milletleri dahi edebiyata konu olabilmekte ve yaşanmakta olan yaşam tarzı edebiyata malzeme olabilmektedir.

Recaizade Mahmud Ekrem'in "Araba Sevdası" adlı eseri de Tanzimat döneminde ortaya çıkan farklı bir durumu kahramanında ortaya koymaktadır. Tanzimat Dönemi'nde batıya eğitim görmek için öğrencilerin, elçilerin, aydınların gönderildiğini belirtmiştik.

Özellikle Fransızca bu dönemde hem batılılaşma dili olarak, hem de modernleşme aracı olarak önemli bir yer tutmaktadır. Bihruz Bey karakteriyle Recaizade Mahmud Ekrem bu dönemde yaşayan insanların Fransızca hayranlığını ortaya koymakta ve kendi dilinden kopmuş, kendi dilini küçümseyen bir tip meydana çıkarmaktadır:

Bihruz Bey'in kütüphaneden aldığı iki ciltten biri Jean Jack Rousseau'nun aşk mektuplarını içeren ünlü Nouvella Heloise ötekirse Âşıkların Sırdaşı adında ufak bir kitap" (69).

"Nouvella Heloise'yi açtı. Ötesinden berisinden okudu, anladı, anlayamadı. Çünkü kitabın sayfaları pek çetindi... Kitabı karıştırdı, karıştırdı, karıştırdı. Sonunda kolay sandığı birinci mektubu gereken yerlerini duruma göre değiştirerek çevirmeye başladıysa bu çaba sökmedi." (70)

"Secretaire des Amants' ı karıştırırken gözüne ilişen şiirlerden kimilerini yeniden okudu. İçinden birini pek beğendi. Bu şiir adı bilinmeyen bir kadın için yazılmış üç kupleden oluşan bir şarkıydı. Bihruz Bey adını henüz bilmediği sevgilisine bu şiiri sunmakta uygun bir güzellik düşündü. Ancak bunu aynen yazmayı, anlaşılır diye istemedi. Nazım olarak çevirmeye Türkçenin yetersizliğini, düz söz çevirideyse bir güzellik olamayacağını düşündü.(82)

"Ah! Türklerde adam gibi bir şair gelmemiş ki... Yalnız Vasıf isminde birisi küçük şarkıda epeyce meşhur olmuş ise de bunun yazdığı şeylerin de çoğu komik türünden..."(84)

"Bihruz Bey Türklerde adam gibi şair yetişmediğini; çünkü Türkçede şiir söylenemeyeceğini kendisi gibi alafranga beylerden işitmiş..."(85)
"Safi Bey'in hakkı var: Türkçede şiir yoktur. Türklerde şair olamaz demiyor muydu? Hakkı var deyip dururken..."(89)

Sosyal ve toplumsal olayların edebiyata yansması, sadece Tanzimat romanı ile sınırlı değildir. Bu yansıma Cumhuriyet devrinde de edebiyata yansmaya devam etmiştir. Cumhuriyet Dönemi yazarlarından Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Kiralık Konak romanı bu yansımanın önemli derecede etkisi altındadır. Roman, II. Meşrutiyet'ten sonra yaşanan somut değişimleri anlatarak başlar. Kiralık Konak, toplumsal değişim sürecinin çözülmeye geçmesini anlatır. Ekonomik, siyasal, kültürel yapılardaki değişimin etkisiyle sosyal yapıda ya da toplumun en iyi ifade eden kurumlardan biri olan ailede yaşanan değişimi, çözülmeyi, dağılmayı görürüz. Toplumsal çözülmeye aile kurumunda yaşanan çözülmeye ile anlatılır. Kiralık Konak, Tanzimat sonrası toplum yapısında yoğun olarak görülmeye başlanan değer kargaşalarını, kuşaklar arası kopukluğu, batılılaşma ve modernleşme kavramının yanlış algılanması sonucu doğan yozlaşmayı ve alafranga züppe tipinin dejenere olduktan sonra içine düştüğü trajik durumu konu alır.

Roman, II. Meşrutiyet'ten sonra yaşanan somut değişimleri anlatarak başlar:

"Zamanlar artık eski zamanlar değil, iki sene içinde pek çok adetler değişti. Kışın konaklarda, yazın yalılarda oturan aileler gittikçe azalmaktadır"(s.9) "İstanbul'da iki devir oldu: Biri İstanbul; diğeri redingot devri... Osmanlılar hiçbir zaman bu İstanbul devrindeki kadar zarif, temiz ve kibar olmadılar. Tanzimatı Hayriye'nin en büyük eseri,

İstanbullu İstanbul Efendisidir. Bu kıyafet dünyaya yeni bir insan tipi çıkardı ve Türkler bu kıyafet içinde ilk defa olarak vahşi Asya ile haşin Avrupa'nın arasında gayet hususi yeni bir millet gibi görüldü. Yaşayış ve giyiniş itibariyle Şimal kavimlerinden daha sade ve daha düşünceli olan bu millet, duyuş ve düşünüş itibariyle Akdeniz kıyılarındaki medeniyetlerin bir hulasası şeklinde tecelli ediyordu. Ağır kavuklu, alacalı, kesif Yeniçerilerin demir çarıklarının çiğnediği bu toprakta hangi tohum, hangi hava bu çiçeği veriyordu? Zira, bu beyaz pantolonlu, beyaz yelekli ve lüstrin kaloşlu Türkler, ince bir halattan ibaret endamlarıyla biraz evvel boğum boğum adamlara hiç benzemiyorlardı. Sultan Mecit devri ricalinin, Halet Efendi muasırlarının çocukları olduğuna kim ihtimal verebilir? Bunlar, boyunlarından ipekli bir mendille boğulmuş solgun benizleriyle onların cebir ve huşunetinden (sertliğinden, kabalığından) ürkmüş kimseler gibidirler. Hepsi de umumi işlerden çekinir, hiddetlerinde ve nazlarında ölçülü, namuslu aile babaları ve kibar konak sahipleri idiler.

Sonra redingot devri geldi ve redingotu içinden yarı uşak, yarı kapıkulu, riyakâr, adi bir nesil türedi. Bu neslin en yüksek, en kibar simalarında bile bir saray hademesi hali vardı. Çoğu, İkinci Abdülhamit Han devri ricalinden olan bu adamların her biri ile efendilerinin arabasına binmiş seyisleri andırıyordu. Bunların elinde İstanbul'da konak hayatı birdenbire köşk hayatına intikal ediverdi. Ne yaşayışın, ne düşünüşün, ne giyinişin üslubu kaldı; her şey gelenek dışına çıktı; her beyni tatsız ve soysuz bir Arnuvo ve bir Rokoko merakı sardı; binalarımı, eşyalarımız, elbiselerimiz gibi ahlakımız, terbiyemiz de rokokolaştı. Abdülmecit devrinin o ağır, zarif ve için için gelenekçi Osmanlılığından eser kalmadı. Naim Efendi, aşağı yukarı bu redingotlu nesle mensup olmakla beraber, vücudu henüz körpe iken İstanbul içinde yetişmiş kimselerdendi" (s.10-11).

Cumhuriyet Devri romanlarından Kiralık Konak toplumdaki giyim-kuşam değişimini, konak tipinin ortaya çıkışını, yeni bir neslin türeyişini olağan diliyle ortaya koymaktadır.

Aylak Adam romanı ise 1959 yılında yazılmış bir romandır. Toplumsal olayların edebiyata yansıması değişen şartlara ve yaşam tarzlarına göre edebiyata yine yansımaktadır. Romana ismini veren aylaklık tabiri dönemin ruhunu taşımaktadır. Aylak, modern hayatın çözümlenmesinde önemli birim, bir tarihsel- toplumsal görüngü olarak karşımıza çıkan sosyo- kültürel bir tiptir. Aklın, bilimin, ilerlemeye duyulan inancın iktidarın tarıma dayalı bir dünyadan, sanayileşmiş, kentleşmiş bir dünyaya geçişin baş döndürücü hızını, kökleşen kapitalizmin; iş bölümünün; hayatın her alanında etkisini hissettirmeye başlayan denetimin, yaygınlaşan burjuva hayat tarzı ve değerlerinin; yeni bir kavram olarak gündelik hayata eklenilen 'boş vakit'in; artan nüfusun; kentin kalabalıklığı ve kargaşasının etkisi ile şekillenen yeni insanlardan biridir aylak (Küçük, 2007) Aylak Adam C., yirmi sekiz yaşında, özünde yalnızlık bunalımının kendisini sarmaladığı biridir. Babasından kendisine kalan emlaklerin kiralalarıyla geçinen, bu bağlamda da çalışma zorunluluğu olmayan '*zengin değil ama paralı*' bir karakterdir. Çevresiyle uyum sorunu yaşayan, mutlu olmak için 'değer' yaratmaya çalışan biridir. Aylak Adam'ın gerçekte bir adı olmayıp sadece C. diye bahsedilmesi onun toplumdaki normal insanlardan biri olmadığını, ayrıksılığının, tanımlanmışlığının ve kalıp içinde hapsolünmeyen kişiliğinin somutlaşmış bir şeklidir. Kolcu'ya göre (2003) Aylak Adam'ın adının sadece Bay C. olarak belirtilmesi, tanımlayan, kesinleyen, kimikleştiren modern düşüncenin içinin

boşaltılmasıdır. Aylak Adam, ayrıksı bir duruşun simgesel bir karakteridir. C. İnsanların ikiyüzlülüğünü, sahteliğini ve değerlerinin değersizliğini görerek bıkip usanmadan gerçek sevgiyi arayan, ancak bu aradığını bulamayan biridir. C. toplum kurallarıyla bir türlü bağdaşamayan, uyumsuz ve yabancılaşmış bir kişiliğe sahiptir. Aylak Adam'ın kahramanı C. aydın bir kişidir ve gerçek sevgiyi bulabileceği tek kadını ararken İstanbul'da üniversite öğrencileri ve sanatçılar çevresinde dolaşır (Moran, 1996). C. kente bağlı bir sosyal yapının içinde bireyliklerini kazanmış ya da birey olamamış kişilerle birlikte yaşar. Bu anlamda C. bir Flaneurdur. Aylak, boş gezen, savurgan olarak tanımlanabilen bu şehirli kimlik, zamanı erteler, zamanı dondurur ve sonsuz özgürlüğü yaşar. Zamanı hoyratça harcar, çünkü mekândan bağımsızlaşmıştır. O bir kent gezginidir. Tüm işi gücü budur. Bunu yaparken de tüm gördüklerini büyük bir aşkla gözlemler, ayıklar ve hafızasının arşivine kaydeder. Tebdil-i kıyafet gezdiği için kimse onu fark etmez ama o herkesin farkındadır. İnsan sarrafıdır. Gördüğü herkesin mesleğini tahmin etmeye çalışır.

“ ... pencerenin önünden geçen insanların arasında ilk bakışta marangoz olduğu anlaşılabilir bir adam arıyordu” (49). Günlerin adı onun için önemli değildir. “Günlerin adı, sürelerince yaşanan olayların değerine göre değişebilir. Bugün şimdilik ‘paltosunu ilk çıkardığı gün’dü, sonra ‘Güleri ilk gördüğü gün’ olacaktı” (49). Günlerin insanlara çağrıştırdığı anlamı da eleştirir. Belli günlerde belli yaşamaları vardır. Pazar günleri pazarlık yaşamalarını kuşanırlar, çarşambaları çarşambalık! Hep ayrıntılar! Toplumun rutininden sıkıldığı gibi kendi rutininden de sıkılır. Kendine iş icat eder. Buna arkadaşları da inanmaz ama üç gün bile olsa o işte çalışmıştır: “Alay falan değil, dedi, dört gün önce bir sokak levhasında ‘İki Öksüzler Sokağı’ adını okuduğum zaman kendi kendimi bir işe atadım. Şehrin sokak adlarını toplayacak, bunlar üstüne düşünecektim. İspatı burada. (Eliyle defterinin bulunduğu cebi üstüne küt küt vurdu.) Üç gün çalıştım bu işte; dün öğlen bıraktım. Hangi sokağa gitsem ardında hep o bir omuzu düşük adam vardı. Şimdi yine aylakım... Üç gündür başka sokaklarda gördüm. Bir ‘Aslan Yatağı Sokağı’ var, bol dönemeçli...Ya o sonuna dek gidip de bir tek servi göremeyeceğimiz ‘Sıra Serviler Caddesi’” (14-15).

Her toplumsal olay yaşandığı zamana göre bir farklılık arzietmekte, bu farklılığın yansıması da kendi farklılığını oluşturmaktadır. 1960'lı yılların insanı ve toplumunu ele alan "Aylak Adam" romanı çağın insanının yabancılaşmasını ele almaktadır.

Toplumsal olayların yansıması yalnızca romanda değil, edebiyatın diğer türlerinde de aynı seyri izlemektedir. Örneğin edebiyatın bir diğer türü olan şiiri ele alalım. Şiir de bu değişim ve dönüşümü kendi dilince yansıtmaktadır.

Şinasi'nin tanzimat devrinde yazmış olduğu "Münacaat" şiiri yaratıcıya bakış açısının değişimini, dini bir temin yansıyışını ele almaktadır:

Hak-teala azamet aleminin padişehi
La-mekandır olamaz devletinin taht-gehi

Hasdır zat-ı ilahisine mülk-i ezeli
Bi-hudud anda olan kevkebe-i lemyezeli

Eser-i hikmetidir yerle göğün bünyadı
Dolu boş cümle yed-i kudretinin icabı

İzzet ü şanını takdis kılar cümle melek
Eğilir secde eder piş-i celalinde felek

Emri vech üzre yer eyler gece gündüz hareket
Değişir tazelenir mevsim-i feyz ü bereket

Pertev-i rahmetinin lemasıdır ayla güneş
Tab-ı hışmından alır alsa cehennem ateş

Şerer-i heybet-i ulviyyesidir yıldızlar
Anların şulesi gök kubbesini yıldızlar

Kimi sabit kimi seyyar be-takdir-i Kadir
Tanrı'nın varlığına her biri bürhan-ı münir

Varlığın bilme ne hacet küre-i alem ile
Yeter isbatına halk ettiği bir zerre bile

Göremez zatını mahlukunun adi nazarı
Hisseder nurunu amma ki basiret basarı

Vahdet-i zatına aklımca şahadet lazım
Can ü gönlümle münacat ü ibadet lazım

Neşe-i şevk ile âyâtına tapmak dilerim
Anla var Hâlik'ıma gayrı ne yapmak dilerim

Ey Şinasi içimi havf-ı ilahi dağlar
Suretim gerçi güler kalb gözüm kan ağlar

Eder isyanıma gönlümde nedamet galebe
Neyleyim yüz bulamam ye's ile afvım talebe

Ne dedim tövbeler olsun bu da fi'l-i şerdir
Benim özrüm günehimden iki kat bed-terdir

Nur-ı rahmet niye güldürmeye ruy-ı siyehim
Tanrı'nın mağfiretinden de büyük mü günehim

Bi-nihaye keremi aleme şamil mi değil
Yoksa alemde kulu aleme dahil mi değil

Kulunun za'fına nisbet çoğ ise noksanı
Ya anın kahrına galib mi değil ihsanı

Sehvine oldu sebab acz-i tabii kulunun
Hem odur alem-i manide şefi'i kulunun

Beni afvetmeğe fazl-ı ilahisi yeter
Sanma hâşâ kerem-i na-mütenahisi biter (Kaplan, 2010).

Bu muhteva eski münacatlarla mukayese olunursa, arada büyük bir fark görülür. Eski münacatlara giren malzeme çok kalabalıktır. Bunlarda bilhassa yeryüzüne ait varlıklar üzerinde durulur. Fuzulî Divanı'nın başındaki tevhide bu gözle bakarsak, şairin

nebatlar âlemi içinde kaybolduğunu görürüz. Bir sürü teferruat, manzume boyunca ortaya dökülür. Şair bunlardan her biri ile ayrı ayrı oynar, teşbihler, mecazlar, bütün bu yapmacık teferruat ve mazmun yığını içinde Tanrı fikri kaybolur. Şairin maksadının dinî bir duyguyu anlatmaktan ziyade maharet göstermek olduğunu kuvvetle hissederiz. Şinasi, her şeyden önce, eski münacatları dolduran malzeme yığını ayıklıyor. Tanrı fikrini yeryüzüne ait teferruat ile değil, kâinatın bütünlüğü içinde ortaya koyuyor. Gayesi, sanat göstermekten ziyade, Tanrı ile kâinat arasındaki münasebeti anlatmaktır. Bundan dolayı, fikri örten ve dağıtan kelime oyunlarını da bırakıyor. Minyatürlere çok benzeyen eski münacatları karşısında Şinasi 'nin *Münâcâat'ı* sade çizgilerle yapılmış bir desene benzer. Birinde teferruat üzerinde ince işleyen bir kalem, ötekinde birkaç karakteristik hatla bütünü vermek isteyen bir düşünce vardır (Kaplan, 2010).

Şinasi'nin münacatı üzerinden görebiliriz ki, Batılılaşma ve modernleşme süreci ile birlikte Türk aydınının inanç yapısı, Allah'a bakış açısı değişim göstermiş ve bu değişim de kendisini edebi bir tür olan şiire bu şekliyle yansımıştır.

Yahya Kemal'in "Açık Deniz" şiiri de bir başka dönemin yansıması şeklindedir:

Balkan şehirlerinde geçerken çocukluğum;
Her lâhza bir alev gibi hasretti duyduğum.
Kalbimde vardı "Byron"u bedbaht eden melâl
Gezdim o yaşta dağları, hulyâm içinde lâl...
Aldım Rakofça kırlarının hür havâsını,
Duydum, akıncı cedlerimin ihtirâsını,
Her yaz, şimâle doğru asırlarca bir koşu...
Bağrımda bir akis gibi kalmış uğultulu...
Mağlûpken ordu, yaslı dururken bütün vatan,
Rû'yâma girdi her gece bir fâtihâne zan.
Hicretlerin bakıyyesi hicranlı duygular...
Mahzun hudutların ötesinden akan sular,
Gönlümde hep o zanla berâber çağıldadı,
Bildim nedir ufuktaki sonsuzluğun tadı!
Bir gün dedim ki "istemem artık ne yer ne yâr!"
Çıktım sürekli gurbete, gezdim diyar diyar;
Gittim son diyâra ki serhaddidir yerin,
Hâlâ dilimdedir tuzu engin denizlerin!

Garbin ucunda, son kıyıda en gürültülü
Bir med zamânı, gökyüzü kurşunla örtülü,
Gördüm deniz dedikleri bin başlı ejderi;
Gördüm güzel vücûdunu zümrütliyen deri
Keskin bir ürperişle kımıldadı anbean;
Baktım ve anladım ki o ejderdi canlanan.
Sonsuz ufuktan âh o ne coşkun geliştii o!
Birden nasıl toparlanarak kükremişti o!
Yelken, vapur ne varsa kaçışmış limanlara,
Yalnız onundu koskoca meydan ve manzara!
Yalnız o kalmış ortada, âsi ve bağı hûn,

Bin mağra ağız açmış, ulurken uzun uzun...
Sezdim bir âşina gibi, heybetli hüznünü!

Rûhunla karşı karşıya kaldım o med günü,
Şekvânı dinledim, ezeli muztarip deniz!
Duydum ki rûhumuzla bu gurbette sendeniz,
Dindirmez anladım bunu hiç bir güzel kıyı;
Bir bitmeyen susuzluğa benzer bu ağrıyı (Kaplan, 2010).

Tanzimat'ın başından İstiklâl mücadelesine kadar, Avrupalıların “hasta adam” adını verdikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatı, Türk münevverlerini, ümitsizlik, cesaret ve korku, hayâl ve kötümserlik kutupları arasında *sürekli bir* buhran içinde bırakır. Yahya Kemal, “hasta adam”ın son demlerine *şahit oldu*. Balkan şehirlerinden birinde doğan ve hezimetin sarsıntılarını daha *yakından duyan* bu serhat çocuğu, kahramanlık hikâyelerini dinleye dinleye büyüdüğü, macerası asırları dolduran imparatorluğun feci yıkılışından son derece *muztarip* olur ve bir daha geri gelmeyecek olanın doğurduğu büyük ümitsizliği, *ancak şanlı* ve güzel eski günlerini hatırlamak suretiyle telâfiye çalışır. Çöken *âlem*, *onun şiirlerinin* aynasında ebedî akisler bırakarak kaybolur. Kuğunun son şarkısı *şarkısı* kadar hüznü ve güzel olan bu şiirlerde, mazimizin en değerli tarafları, sanatın ihtişamı içinde parlar (Kaplan, 2010).

Yahya Kemal'in bu şiiri de savaşlar ve kayıplarla bitap düşmüş bir medeniyetin şair ruhuna yansımalarını dile getirmektedir.

Vermiş olduğumuz roman ve şiir örneklerinden anlaşılacağı üzere, toplum, toplumsal olaylar, savaşlar, yaşam tarzlarının değişimi, giyim-kuşam şekilleri, yaşayış tarzları, inanç tarzları vd. tüm insani ve toplumsal ilişkiler edebiyata yansımakta, edebiyat türlerinin anlatım tarzlarına etkide bulunmaktadır.

2.1.3 Batılılaşma Sürecinin Türk Edebiyatı'na Yansıması

Tanzimat'tan sonra Türk edebiyatı muhtevadan başlayarak önce sınırlı, sonra da genişleyen bir çerçevede değişir. İlk örneklerde, İbrahim Şinasî, Ziya Paşa, Nâmık Kemal ve Ahmet Midhat'ın temsil ettiği birinci nesilde şekil ve teknik hususlar eskinin önemli ölçüde devamı olarak varlığını sürdürür. Klasik Türk edebiyatında olduğu gibi gazeller, kasideler, murabbalar, kıt'alar, muhammesler, tercî ve terkîb-bendler; tevhîdler, münâcâtlar, na'tlar, mersiyeler yazılır. Bununla birlikte, 1839'da ilân edilen *Tanzimat Fermanıyla* batıya resmen yönelen İmparatorlukta pek çok alanda olduğu gibi, edebiyat sahasında da yeni batılı fikirler ve bu fikirlere bağlı teklifler çerçevesinde muhtevadan başlayarak üslup, şekil ve teknikte zamanla önemli değişimler olur.

Bu yeni dönemin ilk örneklerinde, eski nazım şekilleriyle teknik özellikler bir süre aynen devam eder. Bunu, şairlerin klasik edebiyat terbiyesiyle yetişmiş olmalarına bağlamak gerekir. Dönem içinde yenileşme cereyanının yanında, klasik şiir geleneğinin

belirli ölçüde sürdürdüğünü de hesaba katmak doğru olur. Muhtevada başlayan yenilik neticesinde klasik şiirin hayal dünyası, tasavvufi unsurlarla örülü mazmun sistemi, mistik aşk anlayışı, muhayyel zaman ve mekan tasavvuru çözümlenerek yerini yavaş yavaş daha gerçekçi ve akılcı, yani realist ve rasyonalist bir anlayış içerisinde şekillenen hayata, topluma, insana ve nihayet onun siyasi, kültürel, sosyal alandaki meselelerine bırakmaya başlar. Şiirin dünyasına yeni kavram, imaj ve hayaller girer. Toplumun çeşitli sosyal, kültürel, siyasi ve benzeri meselelerinin geniş bir şekilde konu olarak ele alınması, Tanzimat sonrasında batı etkisinde gelişen Türk edebiyatıyla gerçekleşir. Yeni Edebiyatın yenileşmeye giriştiği ilk alan dil olur. Yeni dönemde dilin değişmesi gerektiğine inanan İbrahim Şinasî, halkın anlayacağı “*safi Türkçeye* dayanan bir yazı dili kurmak ve bu dille edebi eser ortaya koymak ister. Fransız İhtilâlîyle ortaya çıkan meşrutî idare sisteminin uygulama alanına konduğu, halkçı anlayışların ve gazeteciliğin geliştiği bir devirde Paris’te yüksek öğrenim gören Şinasî’nin bu fikirlerden etkilenmesi gayet tabiidir. A. H. Tanpınar’ın ifadesiyle saray istiaresi etrafında dönen ve önemli bir tarafıyla saray edebiyatı olan klasik edebiyatın dili de seçkin tabakaya hitap eden bir dildi (Tanpınar,2006). Saraydan çıkarak yalılıarı, köşklere, mesire ve eğlence yerlerini, sokağı konu almaya başlayan edebiyatın muhtevasında kendini gösteren bu değişme dilde sürer. Buna, asıl gayesi hâdiselerden ve gelişmelerden halkı haberdar etmek olan gazete de eklenince yazı dilinde belirli bir sadeleşme ve halka yönelme görülür. Artık yazı yazan, edebi eser ortaya koyan sanatkarın hitap ettiği kesim yüksek zümre olmaktan çıkarak geniş halk kitlelerine dönüşür. Gazetenin bu yönlendirici etkisiyle halkı esas alan, sanat ve gösterişten uzak bir nesir dili kurulmaya başlanır (Gariper ve diğerleri, 2009).

2.1.3.1. Şiirde Yenileşme

Klasik Türk edebiyatı, Türklerin İslâm inanç sistemine girmeye başlamalarından üç dört asır gecikerek Arap ve Fars edebiyatlarının etkisi altında ortak medeniyet dairesinin son büyük hamlesi olarak teşekkül eder. Şiir merkezli bu edebiyat Orta Asya sahasında XV. yüzyılda Ali Şîr Nevâî, Osmanlı sahasında XIII-XIV. yüzyılda Yunus Emre, XVI. yüzyılda Fuzulî ve Baki, yüzyılda Nefî ve Nabi, XVIII. yüzyılda Nedim ve Şeyh Galip gibi büyük temsilcilerini yetiştirir. Eski edebiyat kendi dairesinde uzun yüzyıllar kalır, her klasik edebiyat gibi, estetik dünyasını ve kurallar sistemini oluşturur. XIX. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık beş asır içerisinde aynı zevkin ve hayal sisteminin aruz vezniyle kalıba döküldüğü yeni bir dil geliştirilir. Bu dil ve zevk daha ziyade başkent İstanbul etrafında teşekkül eder. Ancak, dilden başlayarak bütün bir hayal dünyası bir iki yeni arayışın dışında tekrarlana tekrarlana XIX. yüzyıla kadar gelir. XIX. yüzyıl klasik edebiyatın kendini yenileyemediği ve güçlü temsilciler yetiştiremediği yüzyıl olur. Yenileşme dönemi Türk

edebiyatı, klasik edebiyatın yüzyıllar boyunca oluşturduğu estetik prensiplerden hareketle, zaman zaman onun kuvvetli tesiri altında, zaman zaman da bu etki alanından uzaklaşma gayreti içinde batı edebiyatı doğrultusunda şekillenmeye başlar. Kendine model aldığı Fransız şiirinden hareketle yeni muhteva, konu, dil, üslup ve şekil arayışlarının sonucu olarak ortaya çıkar. Aslında bu değişme, geniş çerçevede hayatın değişik cephelerinde yavaş yavaş gelişen yeni zihniyet ve medeniyet anlayışının ve arayışının ürünüdür. Klasik şiirin varlığını sürdürdüğü bir dönemde ortaya çıkmaya başlayan yeni anlayış, bir süre eskiyle iç içe yürüyecek ve zamanla yeni kimliğine kavuşacaktır. Şüphesiz yeni anlayış eskiyi kısa sürede tasfiye ederek yerine geçmeyecek, bir müddet eskiyle yeni yan yana ve iç içe gidecektir. Muhteva ile birlikte şiirde dilin, şeklin ve üslûbun değişmesi de Şinasî ile başlar. Onun birer deneme olarak değerlendirebileceğimiz yeni anlayıştaki şiir tecrübeleri sanat eseri olarak pek başarılı görünmez ise de kendisinden sonra gelenler üzerinde bıraktığı tesirle önemli bir işlev üstlenir. Klasik şiir geleneğini devam ettirmek maksadıyla kurulan *Encümen-i Şu 'arâ* şairleri içerisinde yer alan Nâmık Kemal'in, onun *Münacatı*yla karşılaştıktan sonra sanat anlayışında değişikliğe gitmesi, bu tesirin sınırlarının ne derecede olduğunu gösterir. Eski nazım şekilleri üzerinde bazı tasarruflar yapılırken batı edebiyatlarından yeni şekiller alınmaya başlanır. Bir taraftan da sosyal konular ve politik fikirler şiirin dünyasına girer.

Mehmet Kaplan, Şinasî'nin Türk şiirinde yaptığı yeniliği şu maddeler altında gösterir:

1. Şinasî kendinden önceki Türk şiirinden ayrı bir şiir vücuda getirmiştir.
2. Bu şiir, muhteva bakımından eskilerden ayaradır Şinasî münacat ve kasidenin "müddetlerinde bir tasfiye yapmış, yeni fikir temleri kullanmıştır.
3. Şinasî 'nin ön plâna aldığı fikirler ve diğer maddeler, içinde yaşadığı devrin ileri hâkim fikirleridir: Modern kâinat görüşü, demokrasi, akılcılık gibi.
4. Şinasî'nin şiirleri üslup bakımından da yenidir:
  - a) Şinasî Divan mazmunlarını büyük çapta terk etmiştir.
  - b) Çıplak bir ifade tarzı yaratmağa çalışmıştır.
  - c) Yeni imajlar bulma yolunu açmıştır.
  - d) Arapça, Farsça tamlamaları çözmeğe gayret etmiş, bilhassa halkın kullandığı kelime ve ifade tarzlarına kıymet, vermiştir.
  - e) Canlı, hareketli, konuşma sentaksına yakın bir mısra yapısı kurmayı denemiştir" (Kaplan,2010).

Şinasi ile başlayan değişim ve yenileşme hareketini Namık Kemal devam ettirmiştir. Şiirin muhtevasında yeniliğe giden Nâmık Kemal, şekil ve üslupta fazla değişiklik yapmamış, klasik edebiyattan gelen şekillere bağlı kalmış görünür. Ancak, yine de bu şekiller üzerinde sınırlı değişikliklere gitmiş, bazı şiirlerinde ise batılı yeni şekilleri denemiştir. Onun *Vaveylâ*, *Hilâl-i Osmanî*, *Ukab-nâme* gibi şiirleri bunlar arasında sayılabilir. Sayısı onu bulan kalem tecrübesinde heceyi denemesi de dikkat çeker. Her ne kadar bu vezinle yazdığı manzumelerde pek başarı gösterememiş ise de sade söyleyişi arayışıyla ve yeni şiirin gideceği yollardan birini işaret etmesiyle dikkate değer. Bu tür manzumelerinde klasik şiirin üslubundan uzaklaşarak üslup yönünden de değişikliklere gider. Dilde ise konuşma diline yaklaşır. Nâmık Kemal'in yeni dönem dil anlayışı, üslubu; hitabeti esas alan ve hiçbir şeyden çekinmeyen gür bir erkek sesidir. Düşüncelerinde samimi olduğu için, Şinasî'de görülen koyu didaktizm; öğreticilik, burada yerini vatan ve millet yolunda heyecanla bütünleşen engin bir lirizm 'e bırakır. Bunların yanı sıra, Fransız edebiyatından ve özellikle şiirinden yeni duygular, imajlar, hayaller de Kemal bey vasıtasıyla artık şiirimize girer" (Göçgün, 1999).

2.1.3.2. Nesirde Yenileşme

Klasik Türk edebiyatı şiir merkezli bir edebiyattı. Sanatkarlar, duygu ve düşüncelerinin ifade alanı olarak manzum söyleyişi yeğlemişler, nesre pek itibar etmemişlerdir. Çünkü bu anlayışa göre söz sanatının başlıca ifade tarzı manzum olmandır. Nesir, ancak *inşa* denilen tarz söz konusu olduğunda dikkate alınmış, fakat şiir sanatına paralel bir gelişme gösterememiştir. Sanatkarlar, İslâm medeniyeti dairesi içinde gelişen edebi devrede nesrin ifade alanına girebilecek konuları bile çoğu kez manzum halde kaleme almayı tercih etmişlerdir. Bu sebeple klasik kültür içerisinde şiir öne çıkmış ve başlıca söz sanatı olarak görülmüştür.

Tanzimat sonrası Türk edebiyatının yenileşmesinde nesir önemli bir rol oynar. Klasik edebiyatın nazma verdiği önceliğin, doğu kültürünün düşünceden ziyade duyguya verdiği öncelikten kaynaklandığı söylenebilir. Klasik doğu kültürü, batıya kıyasla gönle ve duyguya daha çok önem vermiştir. Gönün, duygunun ifade vasıtası nazımdır. Batıda ise doğuya nispetle akıl ve düşünce öne çıkmıştır. Akim ve düşüncenin ifade vasıtası ise nesirdir. Bu sebeple doğuda söz, batıda yazı önem kazanmıştır. Doğü edebiyatlarında hikaye ve romanın yerini tutan mesnevilerin manzum olarak yazılması da bir bakıma bu karakteristik yapının bir yansımasıdır.

Tanzimat yıllarında Batı'ya yöneliş, beraberinde Batılı anlamda düşünüş tarzını getirir. Bunun da temelinde akılcılık ve gerçekçilik yatar. Artık çoğu masal unsurlarıyla örölü, muhayyel mekan ve zaman tasavvuruna sahip doğü hikayeleri yavaş yavaş yerini

daha gerçekçi hikayelere bırakır. Bu husus sadece edebiyatta değil, Tanzimat aydınının bütün tercihler dünyasında kendini gösterir (Gariper ve diğerleri, 2009). Tanzimat senelerinde nesir dilinin teşekkülü kısa zamanda gerçekleşmez. Bunda, nazım vadisinde olduğu gibi, nesir yazarlarının da klasik kültür olarak yetişmiş olmalarının payından söz etmek mümkündür. Her şeyden önce nesir sahasında da yeni arayışlara girmek için böyle bir ihtiyacın duyulması ve zihniyet değişikliği gerekir. Türk aydınları nazımda olduğu gibi, belki ondan da fazla, fikrin ifadesine yarayacak yeni nesrin bir ihtiyaç olduğunu anlamakta gecikmezler. Bilhassa Avrupa'ya tahsil için giden gençler orada gördüklerinden hareketle çok sayıda yeniliğin bizdeki başlatıcıları ve temsilcileri olurlar. Nesirdeki bu değişiklik, önce resmî dilde ve onun bir uzantısı olan gazete dilinde başlar. 1831'de çıkmaya başlanan Takvim-i Vakâyin'in kullandığı resmî dilin ağır bulunması üzerine Sultan II. Mahmud'un emriyle gazete dilinde bir sadeleşme başlatılır. Bu hareketi daha sonraki yıllarda yayın sahasına çıkan Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, İbret, Hadika, Diyojen, Tercüman-ı Hakikat gibi gazeteler takip eder. Bunlar arasında bilhassa Ahmet Mithat Efendi'nin sahibi olduğu Tercüman-ı Hakikat 'm hem gazete okuyucusunu hazırlamak, hem de halkı aydınlatmak için giriştiği çaba Türk nesrinin sadeleşmesi yolunda önemli rol oynar. Aynı zamanda gazetelerin bu faaliyeti yeni Türk nesrinin oluşmasını ve yeni bir vadide yol almasını sağlar. Gazete ve hemen onun yanında dergi, halkın konuşma diline yaklaşan yeni bir yazı dilinin, gazete dilinin doğmasına zemin hazırlar.

1832'de Bab-ı Ali'de kurulan Tercüme Odası dil meselesi üzerinde durur. Bilhassa batıdan gelen kelimelere karşılık bulma çabası, bunun mümkün olmadığı yerlerde batıya ait kavramların alınmaya başlanması neticesini doğurur. Böylece Türk nesri ve hatta nazmı Arapça, Farsça kelimelerden sonra batıdan, özellikle Fransızcadan gelen kelime ve kavramlara kapısını açmış olur.

2.1.3.3. Hikaye ve Roman

Halk arasında sözlü ve yazılı geleneğin geliştirip getirdiği anlatılar yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür. Halk hikayeleri dönemin ihtiyaçlarını karşılayan ve halk arasında rağbet gören ürünler olarak belirir. Aydın zümrenin İslâm medeniyeti dairesinde kurmuş olduğu klasik Türle edebiyatı alanında da mensur ve manzum hikayeler kaleme alınmıştır. Mensur hikayelerin yanında mesnevi şeklinde yazılan eserler de anlatma esasına dayanır ve bir hikaye nakleder. Bunlar arasında birkaç yüz beyitlik küçük hikayelerden on binlerce beyte kadar ulaşan uzun hikayelere rastlanır.

Değişen dünya şartlarına bağlı olarak Osmanlıların batıya yönelmesi sonucu XIX. yüzyılın ikinci yarısında diğer edebi türlerde olduğu gibi modem hikaye ve roman alanında

da ilk denemeler başlar. A. H. Tanpınar, bizde hikaye türünün başlamasını tercümeyle başlar (Tanpınar, 2006). Gerçekten de Türk edebiyatında batı tarzında ilk hikaye ve roman, ilk tercümelere ancak on yıl kadar sonra görülür. Bunların başlıcaları Ahmet Midhat Efendi'nin 1870'de neşrettiği *Kıssadan Hisse* ile *Letâif-i Rivâyat* serisi, Emin Nihad Bey'in baskısına 1872'de başlayıp 1875'te tamamladığı *Müsâmeret-nâme'si*, Şemsettin Sâmî'nin 1875'te çıkan *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* ile Nâmık Kemal'in 1876'da yayımlanan *İntibah*'ıdır.

Batı dillerinden yapılan tercümelelerin yenileşme devri Türk edebiyatındaki tesir sahası edebi türlerle sınırlı kalmaz. Tercümeleler, yeni Batılı şekillerin ve temaların girmesinde, yeni bir üslûbun oluşmasında da etkili olur.

Yapılan hikaye ve roman çevirilerinden sonra telif eserler çıkmaya başlar. İlk telif hikayeler Ahmet Midhat Efendi (1844-1913) tarafından kaleme alınmıştır. Ahmet Midhat Efendi *Kıssadan Hisse* (1870) adlı kitapta topladığı, bir kısmı Aisopos ve Fenelon'dan alınmış fıkralardan oluşan ilk çalışmasından sonra 1870-1895 yılları arasında yirmi beş kitap içinde bir kısmı uyarılma, bir kısmı telif olmak üzere otuz hikayeden oluşan *Letâif Rivâyat* serisinin ilk cildini 1870'te kitap halinde yayımlar.

Ahmet Midhat'ın eserleri içinde Felatun Bey ile Rakım Efendi (1875) adlı romanının önemli bir yeri vardır. Çift kutupluluk üzerine kumlan roman, Türk edebiyatında Tanzimat'tan sonra başlayan yanlış batılılaşmayı konu alan ilk romandır. Yazar, birbirinin zıttı Rakım Efendi ile Felatun Bey tipleri etrafında son yüzyıl Osmanlı toplum hayatını gerçekçi bir gözle değerlendirme yoluna gider. Daha sonra bu konu başta Recaizade M. Ekrem ve Hüseyin Rahmi olmak üzere çok sayıda yazar tarafından ele alınacaktır.

Nâmık Kemal, biri *İntibah*, diğeri Cezmi olmak üzere iki roman kaleme almıştır. Konusunu sade tuttuğunu söylediği *İntibah*'la roman türünde bir örnek ortaya koymak istemiştir. Eserin adı Son Pişmanlık iken sansür tarafından *İntibah*'a çevrilerek 1876'da yayımlanmasına izin verilmiştir. Batı roman tekniğiyle yazılması, realist tasvirlerle ve mekanlara yer verilmesi, psikolojik tahlillere gidilmesi bakımından Türk edebiyatının ilk edebi romanı olarak değerlendirilen *İntibah*, konusunu sosyal hayattan alır. Romantik ekole bağlı olarak kaleme alınan eserde klasik edebiyat geleneğinden gelen unsurlara da rastlanır. Geniş bahar tasvirlerinden sonra girilen olay örgüsünde, yaşanan hayata uzak, itina ile yetiştirilen bir gencin uygunsuz bir İcadına olan aşkı, onu terk edişi, kadının intikam planları ve cariyesinin söz konusu edilen gence olan aşkı etrafında şekillenen dramatik yapı sergilenir.

Yenileşme döneminin bu başlangıç eserleri, Batılı manada hikaye ve roman türünün Türk edebiyatına girmesini sağlayan kalem tecrübeleri olarak değer kazanır. Türk edebiyatı bu dönemde henüz batı ölçülerinde hikâye ve roman seviyesine çıkabilmiş

değildir. Ayrıca hikaye ve roman yazmaya hevesli bu yazarların içerisinde romancı muhayyilesiyle dünyaya gelen de yoktur (Tanpınar, 2006).

2.1.3.4. Yeni Tür: Tiyatro

Bir kültür ve medeniyet değişimi olan yenileşme sürecinde batı tiyatrosu da Türkiye'ye girer. Tanzimat aydını gelenekli Türk tiyatrosu ile batı tiyatrosu arasında iki önemli fark görüyordu. Bunlardan biri, gelenekli Türle tiyatrosunun batı tiyatrosu gibi bir sahne üzerinde ve tiyatro binasında oynanmamasıydı. Tanzimat aydınının gördüğü bu eksiklik giderilmek istenmiş, daha Tanzimat'ın ilânının birinci yılında (1839-1840) İstanbul'da dört tiyatro açılmıştır. Tanzimat dönemi aydınının gördüğü ikinci fark, Batı tiyatrosunun yazılı metne yani senaryoya dayanmasıydı. Türk tiyatrosunda yazılı metne dayanan oyun, Tanzimat'ın ilânından ancak yirmi yıl sonra Şinasî'nin *Şair Evlenmesi* (1859) adlı eseriyle ortaya çıkacaktır.

Batı tarzı tiyatro yenileşme dönemi Türk edebiyatına kazandırılmış edebi bir türdür. Daha önce şehir merkezlerinde şekillenen halk tiyatrosu (Karagöz, orta oyunu, meddah vb) ile köylerde oynanan seyirlik oyunları mevcuttu. Fakat bu oyunlar belirli bir senaryoya dayanmıyordu. Ayrıca sahne tekniğine göre de düzenlenmiş değildi. XIX. yüzyılda yeni anlayışa bağlı tiyatro eserlerinin yaygınlık kazanmaya başladığı sırada uzun süre gelenekli oyunlar varlığını sürdürür.

Türkçede batı tarzında yazılmış ve yayımlanmış ilk tiyatro eseri İbrahim Şinasî'nin *Şair Evlenmesi*"dir. Şinasî, *Şair Evlenmesi'* ni 1859'da yazmış, 1860'da *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde tefrika ettikten sonra kitap olarak yayımlamıştır.

Bu çerçevede batılılaşma dönemi Türk Edebiyatının genel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Bu dönem sanatçıları, Divan edebiyatında hiç bulunmayan makale, tiyatro, roman, hikaye, anı, eleştiri gibi yeni edebiyat türleri getirmişler, Divan edebiyatında bulunan şiir, tarih, mektup gibi edebiyat türlerini Batı anlayışına göre yenileştirmişlerdir.
- b) Tanzimat edebiyatının özellikle ilk devirlerinde yetişen sanatçıların çoğu (Ziya Paşa, Namık Kemal) Montesquieu, Rousseau, Voltaire gibi Fransız devrimci yazarlarının etkisi altında kalarak, makale ve şiirlerinde zulme, haksızlığa, geriliğe karşı şiddetli bir dille mücadeleye girişmişler; vatan, millet, hürriyet, hak, adalet, kanun, meşrutiyet gibi kavramları yaymaya çalışmışlar, "toplum için sanat" anlayışını benimsemişlerdir.
- c) Tanzimat edebiyatı, Divan Edebiyatı'nın tersine olarak, seçkin kişiler için değil, halk için meydana getirilen bir edebiyat düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Bu

görüşü benimseyen Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat, Ali Bey özellikle makale, tiyatro, anı, kısmen de olsa roman türlerinde eserler vermişlerdir.

- d) Dilin sadeleşmesi, konuşma dilinin yazı dili haline gelmesi düşüncesi savunulmuştur. Tanzimat edebiyatının başlıca sanatçıları dil konusunda bu düşünceyle birlikte, eski alışkanlıklarından kurtulup da öz Türkçe yazmış değildir. Türkçe, daha çok, tiyatro; anı, mektup, bir dereceye kadar da makale ve romanlarda kullanılmıştır.

2.1.4. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi

Türk Dili-Edebiyatının tarihine baktığımızda yaşanan medeniyet itibarıyla Arapça, Farsça, Fransızca ve bu dillerin edebiyatlarının etkisinde kaldığı herkesçe malumdur. Dil-edebiyat eğitim ve öğretiminde benimsenen metotların da bu dillerin etkisinde kalması tabiidir. Batı dillerinin, Latincenin etkisinde kalarak geliştiğini göz önünde bulundurursak, Türkçe de yukarıda bahsettiğimiz etkileşimlerle tarihsel gelişimini sürdürmüştür. Türkçenin eğitim ve öğretiminden bahsetmek bu çerçevede mümkündür.

Dil-edebiyat çalışmalarında yaşanan problemlerle birlikte üzerinde çalışılan aslında Osmanlı Türkçesinin dili ve edebiyatıdır. Tanzimatın ilk yıllarında bu konu ile ilgili yapılan eğitim ve öğretimde amaç, Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin doğru kullanılmasını, Arap ve Fars edebiyatlarına uygunluğu sağlamaktır. II.Meşrutiyetten sonra Türkçenin kelime ve cümle yapışma uygun sınıflandırmalar ağırlık kazanır. Edebi tercümelere, batı edebiyatı türlerine, bunların etkisiyle şekillenen yeni edebi bilgilere, sanatlara, türlere ve üsluplara önem verilir. Türk dili ve edebiyatı tarihi üzerinde durulmaya başlanır.

Geçmiş yüzyıllarda Türk dilinin öğretimi konusunda kesin ve net bilgilere sahip değiliz. Ancak Enderun'da en azından Türkçe kitabedin öğretildiğini, sıbyan mekteplerinde okuma ve yazmanın kazandırıldığını, Bab-ı ali'nin Türkçe yazmak için bir çeşit okul olduğunu, ayrıca konuşulan ve canlı bir dilin uygulamalı bir şekilde öğrenilip öğretildiğini söylemek ve tahmin etmek hiç de zor değildir. Batılı tarzda eğitim ve öğretimin yapıldığı ilk okullarla beraber Türkçenin öğretilmesinin, Türkçe dersinin öğretim programına girdiğini görüyoruz. Nitekim Mühendishane-i Bahr-i Hümayun(1773) ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un (1793) ders programları arasında Türkçe de vardır. Ayrıca Mühendishane-i Berr-i Hümayunda öğrenimin Türkçe olacağı, hatta ilk sınıflarda konuşulan Türkçe ile yapılacağı açıklanmıştır. Arapça ve Farsçanın ise Türkçenin doğru okutulup yazılmasına yarayacak derecede olması öngörülmüştür.

1854 yılında İstanbul Piri Paşa'da açılan Musevi mektebinin ders programında Türkçeyi görüyoruz.

3 Mart 1861'de azınlık okullarına gönderilen genelgede "ikinci ve üçüncü dereceli okullarda öğretim dili Türkçe olacak ve öğretmenlerin bu dili iyi bilmeleri şartı aranacaktır" hükmü yer alır (Öksüz, 1995). Bu yıllarda Türkçe okumayı öğretmek üzere özel olarak bazı kitapların yazıldığı tespit ediyoruz.

1858'de Dr. Mehmet Rüştü, Türkçeye göre bir ilk okuma-elifba- kitabı yazdı.

1874'te Selim Sabit, Rehnümâ-yı Muallimin'i yazdı. Yazar burada önce harflerin isimlerini yazar, sonra harflerin seslerini verir ve hareketleri ile harflerin okunuşlarını gösterir.

1894'te bir genelge yayınlanır ve bunda İmparatorluk içerisindeki mahalli ve yabancı okullar da dahil olmak üzere bütün okullarda Türkçe öğretim yapılması istenir.

Fuat Köprülü, Sultan II. Abdülhamid'in Türkçeciliği hakkında bir vesika yayımlar. Söylendiğine göre bu vesikayı yazara Bursalı Tahir Bey vermiştir. 7 Mayıs 1310/19 Mayıs 1894 tarihiyle Manastır İdadisi Müdürlüğüne gönderilmiş olan bu belgeye göre mekteplerde Arapça ve Acemce kelimelerden azami nisbette kurtulmuş sade bir lisan öğretilecek; İstanbul şivesi bu hususta esas ittihaz edilecektir. Yayınlanan bu tamimle öteden beri dilimize yabancı kalmış Arabi ve Farsî kelimelerle Türkçeye yeniden sokulmaya çalışılan bu tür alışılmamış sözlerin yerine halk dilinde yaşayan Türkçe karşılıkları kullanılması istenmiştir (Öksüz, 1995).

1896'da Maarif Nezaretine verilen bir raporda, Türkçe kavaid dersinin Arapça ve Farsça kavaid ile doldurularak öğrencilerin zihnini karıştırmamak gerektiği söylenir.

II.Meşrutiyet devrinde Anayasada Türkçenin resmi dil olarak belirtilmiş olmasından hareketle bütün ilkokullarda Türkçenin zorunlu olduğu, Türk olmayan toplulukların çoğunlukta oldukları bölgelerde Türkçenin yanında kendi dillerini de okutabilecekleri, ortaokullarda ise kendi dillerinin seçmeli dil olabileceği hükme bağlanır.

1909'da medrese programları ıslah edilip "funun-ı hazıra" dersleri konurken programlarda "Osmanlı sarfı, nahvi, belagati, yazısı, imlası, kitabeti" dersleri de yer alır.

1910'da Sultaniyelerde "ilm-i edeb-i Türki"nin öğretilmesi istenir. İnşa veya kitabet dersinin fonksiyonu "tahrir" dersine verilir. Aynı değişiklik ilkokullar için de geçerlidir (Öksüz, 1995).

Tanzimattan önceki devrede tam manasıyla bir Türk edebiyatı öğretimi ve Türk edebiyatı tarihi eğitiminden söz edilemez. Hatta bu konuda müstakil kaide ve nazariye kitapları çok azdır. Yazarların hayatları ve eserleri hakkında bilgi veren tezkireleri ayrı değerlendirmeliyiz. Türk edebiyatının kendine özgü türlerinden, sanatlarından, üslubundan bahseden eserler yoktur. Edebiyat, bir eğitim-öğretim çerçevesinde değil daha çok zevk

ve estetik yönü ile ele alınır. Sayıları az da olsa Türk dili ile ilgili öğretim kitapları Tanzimattan önce mevcut olmakla beraber edebiyatla ilgili öğretim kitabına veya Türk edebiyatı hakkında bilgi veren herhangi bir kitaba rastlanmaz. Türk edebiyatı ile ilgili ders kitaplarına ancak Tanzimattan sonra rastlanır. Bu konuda, devrin yazarlarının, batı edebiyatını yavaş yavaş tanımalarının, batılı öğretim metotlarının uygulamaya çalışılmasının etkisi vardır. İlk ders kitaplarında daha çok edebiyat bilgileri ve belagat sözü konusu edilir. Arap belagatinin etkisi nevirlerde, üslubda, verilen örneklerde, sanatlarda devam etmektedir. Edebi ilimler olarak klasik anlayış çerçevesinde lügat, belagat, sarf, nahiv, kıraat, kitabet/inşa, vezin, imla, edebi sanatlardan bahsedilir. Şiir ve nesir örnekleri verilir. Klasik belagata çoğunlukla sadık kalınır.

Zaman içinde batı edebiyatının etkisiyle kompozisyon ve tenkit fikri, üslubun önemi edebiyatta yeni yeni yerleşmeye başlasa da Türk edebiyatının mahiyeti henüz belirlenemez. Rüştiye, idadi-sultani ve yüksek okullarda okutulan ders kitaplarına baktığımızda bunu açıkça görebiliriz.

Ders programlarında edebiyat dersine ilk defa rüştiyenin 1877 senesi programında Selim Sabit'in Miyaru'l Kelamının okutulduğunu gösteren ibarede rastlanır. Rüştiyenin bulabildiğimiz 1898, 1899, 1901, 1910, 1912, 1922 senelerine ait ders programlarında dersin adı "edebiyat" diye geçer.

İdadinin ulaşabildiğimiz 1875 ve 1882 tarihli programlarında ise Mebani'l inşa'nın okutulduğu belirtilir. 1892'de bunun yerini Talim-i Edebiyat alır. İdadi programlarında da dersin adı "edebiyat" veya "Edebiyat-ı Osmaniyye" şeklindedir.

Sultaninin ulaşabildiğimiz ders programlarında ise dersin adı 1898, 1899, 1900, 1901 tarihlerinde "belagat"; 1901, 1905 tarihlerinde belagatın yanında "Edebiyat-ı Osmaniye" de zikredilir. 1910 (Robert Kolejin ders programıdır), 1911, 1912, 1913 tarihlerinde de "Edebiyat-ı Osmaniyye" adına rastlanır. 1913'de ilave olarak "tenkidat-ı edebiye" dersini görürüz. 1915'te "tenkidat-ı edebiye" ile birlikte "tarih-i edebiyat" dersine rastlanır. 1916'da dersin adı "Türkçe Edebiyat"tır ki devrin tesiri ders programlarında da kendisini gösterir. 1922'de ise "tarih-i edebiyat" ve "kavaid-i edebiye" dersleri dikkati çeker.

Yukarıda bahsettiğimiz ders programlarından çıkardığımız netice şudur ki edebiyat dersi zaman içinde kavaid, tenkit, edebiyat tarihi, estetik gibi hususlarla daha detaylı ve bilimsel bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır.

2.1.5. Ders ve Ders Kitapları

Ders, belli bir konuda bireylere bir şey anlatma faaliyeti veya bu faaliyeti gerçekleştirmek için ayrılan süre olarak adlandırılmaktadır. Ders sözcüğünün tanımı ile ilgili olarak Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük ve diğer sözlüklerde şu tanımlar yapılmaktadır:

1. Öğrencilere bir konuyu anlatmak, bir sorunu açıklamak ya da birtakım becerileri kazandırmak için yapılan kısa süreli öğretim.
2. Öğretim süresince ve kimi durumlarda öğretmenin yaptığı açıklamalar, küme tartışmaları ve alıştırmalar yoluyla öğrenilen şey.
3. Belirli bir süre üzerinde çalışılan konu öğrencilerin, öğrenmek durumunda buldukları bilgi, beceri ve anlayışlar (TDK, 2013).

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere ders; eğitim- öğretimde önemli bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Derslerin istenilen hedeflere ulaşabilmesinde derslerde kullanılacak araç-gereçlere ihtiyaç bulunmaktadır. Zira derslerde sistemli bir uygulamanın olması bu amaçlara ulaşılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Öğretim sürecinde öğrenci ve öğretmenlerin en çok faydalandığı materyalin başında gelen ders kitabı, okullarda belli bir dersin öğretimine yönelik olarak hazırlanan, bu amaca hizmet etmek için oluşturulmuş eğitim-öğretim materyalidir. “Kitaplar, öğretimde öğretmenin gücünü daha iyi kullanmasına ve daha sistematik sunmasına imkân verir” (Ünsal ve Güneş, 2002).

Ders kitabı için ise şunları söyleyebiliriz:

Ders kitabı, bir eğitim programında yer alan hedef, içerik, öğretme öğrenme süreci ile ölçme değerlendirme boyutlarına uygun olarak hazırlanmış ve öğrenme amaçlı kullanılan basılı bir öğretim materyalidir” (Demirel ve Kiroğlu, 2005).

Güneş’e (2002, s. 5) göre de “ders kitabı; öğretim programları doğrultusunda hazırlanan, belirli düzeydeki öğrenciler için yazılan ve öğrenim amacı ile kullanılan, öğrenmeyi ve anımsamayı kolaylaştıran, kolaydan zora uzanan, sistemli ilerleme ve gelişme sunan teknik bir kitap” olarak tanımlanmıştır. “Bir kitabın ders kitabı olarak nitelendirilmesi, ilgili dersin programıyla örtüştüğü anlamına gelmektedir. Dolayısıyla programın hedef ve davranışlarının gerektirdiği strateji, yöntem ve teknikleri uygulamaya uygun bir araç demektir. Bu açıdan bakıldığında, ders kitabı birçok aracın işlevini yerine getirme durumunda olan bir araçtır” (Kılıç ve Seven, 2003, s. 19) Oğuzkan, (1993)’de “Ders kitabı, bir dersin öğretimiyle ilişkili olarak hazırlanan ya da seçilen, belirli ölçülere göre incelendikten sonra belli bir okul, sınıf ve ders için öğretmen ve öğrencilere temel kaynak olarak salık verilen kitaptır.” şeklinde bir tanım yapmıştır.

Ders kitapları, öğrencilerin istedikleri bilgilere istedikleri yer ve zamanda ulaşabilmelerini sağlamaları açısından büyük bir öneme sahiptir. Öğrenciler ders

kitaplarını sıklıkla kullandıkları hatta öğrenim hayatları boyunca en çok okudukları eserler oldukları unutulmadan ders kitaplarının oluşturulması gerekmektedir. Özellikle dil zevkinin oluşmasında, bireylerin Türk dilinin kural ve kaidelerini öğrenmesinde, belli bir anlatım tekniğinin oluşmasında, anlatım bozukluklarından arınmış duru bir dil becerisi kazanılmasında özellikle Türkçe-edebiyat ders kitaplarında bu kurallara gerektiği gibi uyulmasının ve dikkat edilmesinin etkisi büyüktür.

Ders kitapları hazırlanırken dikkat edilecek hususları Taş (2007)' de Şöyle açıklamaktadır:” Öğretme-öğrenme sürecinde önemli bir yer tutan ders kitaplarından gerektiği gibi yararlanabilmek için hazırlanma aşamasında bazı özelliklerin dikkate alınması gerekir. Öncelikle ders kitapları öğretim programına paralel olarak hazırlanmalıdır Derste kullanılan ve dersin geliştirilmesini esas alan en önemli materyal ders kitabıdır. Bu sebeple ders kitabı, belli bir dersin öğretimi için ve belli bir düzeydeki öğrencilere yönelik olarak yazılan; içeriği öğretim programına uygun olan, çeşitli kurullar tarafından incelemesi yapılmış ve onaylanmış öğretim materyalidir.

Eğitim-öğretim tarihi boyunca öğrenme ve öğretme faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için birtakım materyallere ihtiyaç duyulmaktadır. Ders kitapları, görevleri itibariyle eğitim-öğretim için gerekli araç-gereçlerin en başta gelenidir. Eğitimin temelinde rol alan ders kitapları, öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal becerilerine göre hazırlanan ve içeriği ile bilgileri öğrenciye sunan öğretim materyalidir. Bu fonksiyonları yerine getirme vasfından dolayı yaşanmış, denenmiş ve üretilmiş bilgi birikimi ders kitapları vasıtasıyla aktarılmaktadır.

Ülkemizde ders kitapları ile ilgili olarak MEB tarafından Haziran 2007/2597 sayılı *Tebliğler Dergisi*'nde yayımlanan “*MEB Ders Kitapları İle Eğitim Araçlarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönerge*”ye göre ders kitaplarının nitelikleri ile ilgili olarak Şunlara dikkat edilmelidir:

Ders Kitapları; “Öğrencileri; millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerler bakımından besleyen; demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmede yol gösteren ve bu değerlerle ilgili ders konularını sevdiren okuma metinlerini içerir. Türk toplumunun sosyal, ahlaki, kültürel ve tarihî değerlerini geliştirerek yaşatır” (http://mevzuat.MEB.gov.tr/html/2597_0.html.Erişim tarihi05/06/2012).

2.1.6. Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitapları

Kavcar, edebiyatın temel amaçlarından birinin bireylere kimlik ve kişilik kazandırma olduğunu savunarak edebiyatın fonksiyonlarını şöyle sıralamaktadır: Edebiyatın temel işlevlerinden biri eğitime, insan kişiliğini değiştirme ve geliştirmedir. Bu işlevine duyguları

geliştirme, duyarlık kazandırma, duygu ve düşünce arasında sağlıklı bir denge kurma da denebilir. Çünkü insanoğluna sevmeyi, acımayı, güzellikler karşısında heyecanlanmayı öğretmede edebiyat önemli bir görev üstlenir (Salihoğlu, 1994).

Edebiyatın derslerinin amaçlarını Salihoğlu (1994)' te Şöyle sıralamaktadır:

1. “Dil öğretiminin amacı olan okuduğunu anlama, yazma, duyduğunu anlama ve konuşma becerilerinin elde edilmesine ileri düzeyde katkıda bulunmak,
2. Edilgen de olsa kelime hazinesini genişletmek.
3. Okuma, analiz etme ve metin inceleme; elde edilen görüşleri tartışma ortamına aktarına, bir başka deyişle kullanma becerisini kazanmak; böylece anı aç dilde kendini ifade etme becerisi elde etmek.
4. Edebî metne yaklaşım yöntemleri elde etmek

Türkçe ve edebiyat ders kitaplarının bu hedefleri gerçekleştirebilmesi için şu niteliklere sahip olması gerekmektedir:

1. Öğrencilerin ilgi ve isteklerini dikkate almalıdır.
2. Öğrencilerin yaş seviyelerine uygun olmalıdır.
3. Seçilen metinlerin milli ve manevi değerlerimizi yansıtacak nitelikte olması gerekmektedir. Seçilecek metinlerin nitelikleriyle ilgili olarak Cemiloğlu, şu değerlendirmede bulunmuştur: “Edebiyat kitaplarında verilen metinler, öğrencilerin zihinsel, kültürel düzeylerine ve yaşlarıyla paralel yapı ve zevklerine uygun olarak seçilmelidir. Unutulmamalıdır ki öğrencilerimize okuma zevki ve alışkanlığı kazandırmak için ders kitaplarına edebî metinler özenle seçilmelidir.
4. Öğrencilerimizin kültürel zenginliğini artırmak, karşılaştırma yeteneğini ve düşündüklerini ifade etmedeki becerisini geliştirmek için edebiyat kitaplarındaki metinlerin rolü büyüktür. Gerek edebî ve estetik zevk kazandırılması gerek ahlak ve dil gelişimi için, edebiyat ders kitaplarına seçilen metinlerin, ilgili alanlara yönelik seçkin örnekler olmasına özen gösterilmelidir. Seçilecek metinler yoluyla kişilik oluşturulmaktadır. Edebî metinleri edebiyat eğitiminde, dil eğitiminde, ahlak eğitiminde, düşünce gelişiminde kullanmak için titiz davranmak gerekir “ (Sever, 2003).
5. Seçilecek metinlerin öğrencilerde meydana getirilmek istenen davranış değişikliklerini de destekleyecek bir nitelik taşıması gerekmektedir. Sever, Türkçe öğretiminde amaçlara uygun metin seçiminin önemli olduğunu Şöyle dile getirmektedir: “Türkçe öğretiminde metinler birer araçtır. Önemli olan bu araçlarla, öğretimde amaçlanan davranışların öğrencilere kazandırılmasıdır. Bir kitaba örnek alınan metinlerin yerine; öğrencilere, amaçlanan davranışları kazandırabilecek nitelikte uygun başka metinlerde kullanılabilir” (Sever, 2003).

6. Metinlerde Türkçenin kural ve kaidelerine en doğru Şekilde uyulmalı ve buna özellikle itina gösterilmelidir.
7. Türk edebiyatının gerek dil ve anlatım gerekse tarihi ve edebi açıdan güçlü yazar ve Şairlerinden metinler seçilerek öğrencilere dil ve edebiyat zevki kazandırmayı hedeflemelidir. “Ders kitaplarında yer alan metinler aracılığıyla dilin inceliklerinin aktarılması ve ana dili sevgisinin kazandırılması, ders kitaplarının eğitimdeki önemini arttırmaktadır.

Bu görevleri yerine getiren Türkçe-edebiyat ders kitapları, içerdikleri metinler ile bir ulusun kültürüne ilişkin temel fikirleri yansıtır. Bu nedenle ders kitapları, toplumların kendi çocuklarını gelecekte nasıl bir eğitimle yetiştirmek istediklerini resmî olarak kabul ettikleri bilgileri içerir, bir nevi toplumun aynasıdır. Yetişkinlerin doğru olduğuna inandıkları, gelecek kuşaklara aktarmak istedikleri birçok kurala, norma ve davranış kalıplarına dayanır, bunlar sadece bilgi aktarmakla kalmaz, bir toplumun siyasal ve toplumsal kurallarının belleklere yerleştirilmesinde rol oynar. Bu rolleri sebebiyle Türkçe-edebiyat ders kitapları büyük bir öneme sahiptir.

2.1.7. 1870-1910 Tarihleri Arasında Yazılmış Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitapları ve Yazarları

Bu bölümde 1870 - 1910 tarihleri arasında yazılmış olan Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarından Selim Sabit Efendi'nin 1870 yılında yazmış olduğu Mi'yarul-Kelam, Abdurrahman Fehmi Efendinin 1885 yılında yazmış olduğu Tedrisat-ı Edebiye ve Şahabettin Süleyman'ın yazmış olduğu Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye kitapları ve yazarları hakkında bilgi verilecektir.

2.1.7.1. Selim Sabit Efendi

Selim Sâbit Efendi, gerek kendisinin gerekse ilmî sahalarda yapmış olduğu araştırma ve yayınların çok yönlülüğüyle tanınmış, yine bu nedenle yaşadığı dönemdeki birçok ilim erbabından ayrılarak eğitim tarihinde kendisine mahsus bir alan oluşturmuş önemli bir şahsiyettir. Kendi devrindeki eğitim sisteminin bütün kademelerinde öğretmenlik yapmış olan Selim Sâbit Efendi, seksen bir yıllık ömrüne, ilmin muhtelif sahalarda verilmiş birçok eser sığdırmıştır (Gökçe, 2006).

Tanzimat dönemi (1839–1876) eğitimcileri arasında, farklı sahalarda olmak kaydıyla, onun kadar kitap yazan ikinci bir eğitimci daha yoktur (Temizyürek, 2000). Kütüphanecilikle ilgili çalışmalardan, okuma-yazmayla alakalı kitapçıklara; oradan, tarih, pedagoji, coğrafya, dil bilgisi, belagat ve ölçü çevirme alanlarına kadar birçok alanda

eserler vermiştir. Yayınladığı kitaplarından birçoğu, dönemin eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmuş, okuma-yazma, matematik, coğrafya ve tarih konulu kitapları sıbyan mekteplerinde; dil bilgisi, belagat ve cümle bilgisi konulu çalışmaları ise rüştiye mekteplerinde kullanılmıştır (Gökçe, 2006).

2.1.7.2. Mi'yarü'l-Kelam

Modern anlamda 'belagat' çalışmalarının hızlanması, 1850 sonrasına rastlar. Türk Edebiyatı'nı modernleştirerek Klasik Türk Edebiyatı'nın kaidelerini aşmaya çalışan Tanzimat dönemi aydınları, 1870–1910 yılları arasında belagat, edebiyat teorileri ve edebî tenkit alanlarında birçok eser telif etmişlerdir. Esasen, çalışmamıza konu olan Selim Sâbit Efendi'nin Mi'yâru'l-Kelâm [sözün ölçüsü] adlı eseri de bu dönemin mahsullerinden olması yönüyle önemlidir. Zira Mi'yâru'l-Kelâm, asırlardır medrese eğitiminde kullanılıyor olan 'klasik belagat'a yeni bilgi, düşünce ve Türkçe örnekleri ekleyerek, 'Bedii', 'Beyan', 'Fesahat', 'Meânî' kısımlarıyla ele alınan belagatın çerçevesini genişletmeye çalışmakla kalmamış, aynı zamanda eski anlayışla yeni anlayışın bir sentezini oluşturmaya da gayret etmiştir.

Maarif Nezareti tarafından Rüştiye Mektepleri'nde okutturulmak üzere basılan bu eserin tarafımızca tespit edilen baskıları; 1287 / 1870, 1289 / 1872, 1293 /1876, 1300 / 1882, 1302 / 1885 ve 1309 / 1892 tarihli olanlarıdır.

Selim Sabit Efendi'nin bu eserinin 1287, 1289, 1293 tarihli İstanbul'da Matbaa-i Amire'de, 1302 tarihli ise İstanbul'da Matbaa-i Osmânî'de basılmıştır.

Biz incelememizde 1870 de baskısı yapılan kitabı esas almaktayız.

Selim Sabit Efendi "Türkçe söylenmiş güzel sözlerin insanın ruhuna hitap ettiğini" belirtir. Bu yüzden "Arapça ve Farsça sözleri bol bol kullanmak saçmadır" der ve ekler "neden elimize kalemi aldığımız zaman Arabî, Farisî deryasına dalıyoruz; dünyada bundan ziyade mantıksızlık olamaz" (Rıfat, 1925). Buradan da anlaşıldığı gibi Selim Sabit Efendi Arapça ve Farsçanın Türkçeyi istila etmesinden muzdaribdir ve Türkçeye gereken önemin verilmediğine inanır. Bu yüzden Selim Sabit Efendi'nin bu eseri sanki bu istilaya bir başkaldırıdır.

Selim Sabit Efendi'nin öğrencisi Kilisli Muallim Rıfat onun bu konudaki görüşlerini bizlere şöyle aktarır: "Merhum Kitabet-i Gayri Resmîye dersinde küçük küçük cümleler isti'mâlini ve mecburiyet olmadıkça Arabî ve Farisî kullanmamayı tavsiye ederdi ve der idi ki bazı insanlar Arabî ve Farisî elfaz isti'mâliyle ibareye letafet vermiş olduklarını zan ederler ki batıl bir fikirdir. Sözün ulviyeti fikrin ulviyetine tabî'dir (Rıfat, 1925).

Kitabın giriş bölümünde, okura malumat sadedinde, zamanın gençlerinin Türk Dili'ni hakkıyla bilip kullanamadıkları hakkında malumat verip Mi'yâru'l-Kelâm gibi bir eserin

gerekliliğini ifade eden Selim Sâbit, daha sonra kitabında genel olarak şu başlıklar üzerinde durur: Cümle, cümle çeşitleri, isim cümlesi, fiil, fiil cümlesi, aruz vezni, imale, zihaf, vezin hataları, zihaf çeşitleri, söz sanatları, redif, kafiye, kafiye türleri, nazım biçimleri Selim Sâbit Efendi'nin Mi'yâru'l-Kelâm [sözün ölçüsü] adlı eseri, yazarın Rüştiye Mektepleri'nde idarecilik yaptığı yılların mahsulüdür. Yazar, Rüştiye Mektepleri'nde okutulmak üzere kaleme aldığı bu eserinde, genel hatlarıyla Türkçenin güzelliklerini ve Türk Dili'nin layığıyla kullanımı için gerekli asgari malumatı aktarmayı gaye edinmiştir. Çünkü ona göre Türkçenin, “kavaid-i mevzûası lâıyk-ı vech-ile bir zâbita-i hasene tahtına alınarak teshil ve teşhirine râğbet ve himmet” olunamamıştır.

Bu nedenle Türkçenin “talim ve taallümü hususunda öteden beri pek çok zahmet ve meşakkatler çekilmektedir. Selim Sâbit, Mi'yâru'l-Kelâm 'ın [sözün ölçüsü] girişinde, bu görüşlerine yer verdikten sonra, haklılığını ispat edebilmek için yukarıda zikredilmiş olan ihmallerin ne gibi sonuçlar doğurduğunu uzun uzun açıklamış, Mi'yâru'l-Kelâm'ı [sözün ölçüsü] kaleme alma nedeni olarak da bu hususları göstermiştir. Zira ona göre, o güne kadar bütün kaideleriyle derinlemesine incelenip ortaya konulamamış olan Türkçeyi öğrenip kullanmakta zorluk çeken kimselerin bazıları, “bütün bütün okuyup yazmadan yüz çevirip cehl ü nâdânide kalmakta” (Sabit, 1870), bazıları, “Arabî ve Fârisî tahsiline müddet-i medîde daldıktan sonra lisan-ı mezbûreyi yine dürüstçe okuyup yazamamakta” (Sabit, 1870) bazıları da “elsine-i ecnebiyye tahsiline meyl ve râğbet ederek hezâr meşakkatle gerçi elsine-i mezkûreyi tahsil ve tekellüm ve ol lisânlarda bulunan fûnun-ı mütenevviayı tederrüs ve taallüm ettikleri meşhûd ve müselleme ise de ekserisi lisân-ı mâder-zâdarını lâıykıyla bilmediklerinden fûnûn-ı mezkûrenin lisân-ı rûşen-beyân-ı Türkiye nakl ve tercümesiyle ber-vech-i matlûb vatanımızda neşr u teşhirinde muvaffak olamamaktadır (Sabit, 1870).

Selim Sâbit Efendi'nin ifade ettiği bu ve benzeri hususlar, Türkçenin Tanzimat Dönemi'ndeki (1839–1876) durumuyla yakından alakalıdır. Zira bu dönemde Batı'nın, siyaset, sanayi, hukuk, edebiyat, coğrafya ve tarih alanında ortaya koyduğu eserleri ancak Fransızca aslından okuyarak öğrenebilen genç kuşak, tahsil ettikleri ilim ve okuyup öğrendikleri kavramların manalarını anlamakta zorlanıyor, özümseyemedikleri meseleleri hakkında aktaramıyorlardı (Berkes, 2006).

Tanzimat Dönemi aydınlarının zihinlerini kurcalayan bu sorun, Selim Sâbit Efendi'yi Mi'yâru'l-Kelâm'ı yazmaya sevk eden hususlardan birisi, belki de en önemlisidir.

Uzun yıllar yurt dışında bulunmuş, matematikten coğrafyaya, geometriden astronomiye kadar birçok alanda eğitim almış olan Selim Sâbit Efendi de hiç şüphesiz edindiği bilgi ve tecrübeyi aktarma konusunda muasırlarıyla aynı sıkıntıyı çekmiş ve Türk Dili'nin inceliklerini anlatan bir eseri ortaya koymanın ehemmiyetine katıyetle inanmıştır.

Nitekim Selim Sâbit Efendi, kendi dilinin inceliklerini kavramış bir ferdin, diğer diller vasıtasıyla edindiği birikimi rahatlıkla aktarabileceğine olan inancını Mi'yâru'l-Kelâm'ın önsözünde şu şekilde dile getirmektedir:

“...bir adam tevellüd ve tavattun eylediği memleket ve tâbi ve mensûb olduğu devlet ve milletin lisânı üzre kavaid-i sarfiyye ve terâkîb-i nahviyyeyi güzelce öğrendikten sonra her kangı lisân tahsiline mübaşeret etmiş olsa ber-vech-i suhûlet ele getireceği derkâr ve lisân-ı mezbûr üzre taallüm ve tederrüs eylediği fûnûn-ı nâfiayı kendi lisânına nakl ve tercümeğe kesb-i liyakat edeceği bedîhi ve aşîkâr olmağıla...” (Sabit,1870).

Basıldığı dönem itibarıyla bir ‘ilk’ olma özelliğini taşıyan Mi'yâru'l- Kelâm'ın, [sözün ölçüsü] gerek edebiyat gerekse eğitim tarihimiz açısından ehemmiyet arz etmesinin başlıca nedeni, o güne kadar okullar için yazılmış ve telif edilmiş ilk Türkçe belagat kitabı olmasıdır. Mi'yâru'l-Kelâm, Maarif Nezareti'nin müsaadesiyle Rüştiye Mektepleri'nde okutulması kararlaştırılıp Türkçenin doğru, güzel ve estetik kullanımını öğretmeyi amaçlayan ilk resmî belagat kitabıdır.

Selim Sâbit Efendi, elde edeceği bu ayrıcalıkların farkında olarak kaleme aldığı Mi'yâru'l-Kelâm'da, hitap ettiği okur kitlesini göz ardı etmeyerek, işlediği her bir konu hakkında kısa, öz fakat konunun ana hatlarını yeterli derecede açıklayacak bilgiler verme yolunu tercih etmiş, kitabı gereksiz ayrıntılara boğmamıştır.

Selim Sâbit Efendi, Mi'yâru'l-Kelâm'ı, üç fasıl ve bir hatime şeklinde tertip etmiş, birinci fasılda, 'Telif-i Kelâm'ı, ikinci fasılda, 'İfade-i Merâm'ı, üçüncü fasılda 'Nazm u Nesr'i, hatimede de 'Muhassenât-ı Kelamiye'yi [sözün üstünlük sebepleri] konu edinmiştir. Kitabına, 'Osmanlı Saltanatı'nın kuruluşundan, içinde buldukları zamana kadar Şark'ta geniş bir sahaya yayılmış olarak kullanılan Türk Dili'nin, esasen Çağatay, Arap ve Fars dillerinin “kuvvet ve şivesinden” müteşekkil olduğunu, üstelik fesahat ve belagat bakımından ün kazanmış bir dil olmasına rağmen gramer kaidelerinin lâyıkıyla yazılmadığını söyleyerek başlayan Selim Sâbit Efendi, yine kendi ifadesiyle, kaleme aldığı Muhtasar Sarf-ı Osmânî [kısa Osmanlıca dil bilgisi] Nahv-i Osmânî [Osmanlıca cümle bilgisi] ve Mi'yâru'l-Kelâm isimli eserlerini Türkçeye hak ettiği yeri kazandırmak için yazmıştır.

Zira ona göre Türkçe dil kaidelerinin o güne kadar düzgün bir şekilde ortaya konulmaması, dilin öğrenilmesi ve öğretilmesi hususunda birçok aksaklığa sebebiyet vermektedir. Bu zorluklar nedeniyle vatan evlatlarının kimisi okuyup yazmaktan yüz çevirerek cahil kalmış, kimisi Arapça ve Farsça öğrenme hevesiyle uzun yıllar uğraşmış fakat tam manasıyla başarılı olamamış, hatta “dürüstçe” okuyup yazmayı dahi öğrenememişlerdir. Bu çocukların bir kısmı da Avrupa lisanlarının tahsiline rağbet etmiş fakat ana dillerini gerektiği şekilde bilmedikleri için öğrenmeye çalıştıkları dillerde de

muvaffak olamamış yine aynı sebeple söz konusu dillerden kendi dilimize tercüme yapmakta güçlük çekmişlerdir. Çünkü Selim Sâbit'e göre, kendi anadilini hakkıyla bilmeyen birinin bir başka lisanı iyice öğrenmesi mümkün değildir. Fransa'da eğitim gördüğü yıllarda edindiği birikimi ana yurda döndükten sonra aktarma konusunda aynı sıkıntıları yaşadığını rahatlıkla tahmin edebileceğimiz Selim Sâbit Efendi, ortaya koyduğu inceleme, araştırma ve yayınlarla medeniyete uzanan zorlu yolculukta anadil eğitiminin ne denli önemli bir husus olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Üstelik Selim Sâbit Efendi, bu hususu dönemin aydınlarına hatırlatmakla kalmamış, aynı zamanda savunduğu fikirler için somut adımlar atarak örneklerini kendisi oluşturmuştur. Mi'yâru'l-Kelâm 'ın önsözünde de belirttiği üzere, dilimizin hak ettiği yere ulaşması için daha evvel "sarf-ı nakdîne-i efkâr" ederek, "lisân-ı 'Osmânînin kavaid-i sarfiyye ve zavâbit-ı asliyesini şâmil bir kıt'a sarf ve nahv risâlesi tertîb ve terkîm" etmiştir. "Bu defa da" vatan evlatlarına, dolayısıyla Türk Dili'ne hizmet etmek için Türkçenin söyleyiş güzelliğini ve gramer kaidelerini açıklayan Mi'yâru'l-Kelâm'ı istifadeye sunmaktadır.

"Te'lif-i Kelâm"la alakalı üzerinde durulması gereken bir başka husus da Selim Sâbit Efendi'nin konuları izah ederken kullandığı dil bilgisi terminolojisinin büyük çoğunluğunun Arapça oluşudur. Buradan hareketle, Tanzimat'la birlikte başlayan dilde sadeleşme hareketlerine rağmen, Türk dilinin kendine özgü bir gramer terminolojisi ortaya koyamadığını ifade etmek mümkündür.

Kitabın ikinci bölümü "İfâde-i Merâm" başlığını taşımaktadır. Selim Sâbit Efendi bu bölümde, ilm-i belagatın bir başka şubesi olan ilm-i beyânı incelemekte, sırasıyla hakikat, mecaz, mecâz-ı mürsel, kinâye ve istiâre konularına değinmektedir. Selim Sâbit'e göre, "merâm ve maksûdu edâ ve ifâdenin" yolu "hakikât" ve "mecaz" olmak üzere ikidir. Bunlardan hakikât, "Makâm-ı ifâdede irâd olunan nutk ve ibârenin şâmil olduğu kelimeleri manâ-yı hakîkilerinde istimâl eylemek", mecaz ise, "Kelîmât-ı mezbûreyi bazı karineler ile mânâ-yı hakîkilerine münâsip diğer bir manâda istimâl" etmektir.

Selim Sâbit Efendi, yukarıdaki izahtan da anlaşılacağı üzere, "kelimeleri bazı ipuçlarıyla gerçek manalarına uygun fakat farklı bir anlamda kullanmak" şeklinde tarif ettiği mecazı, kendi içinde üç kısma ayırarak örneklerle incelemektedir. Bu kısımlar, "Manâ-yı hakîki ile manâ-yı mecâzî beyninde cüzîyet ve külliyyet, hâliyyet ve mahalliyet, umûmiyyet ve husûsiyyet, sebebiyyet ve müsebbebiyet alaka ve münâsebetlerinden biri bulunan mecaz" olarak tarif edilen Mecâz-ı Mürsel; "manâ-yı hakiki ile manâ-yı mecâzî beyninde lâzımıyyet ve melzûmiyyet alakası bulunan mecaz" olarak açıklanan Kinâye ve "manâ-yı hakiki ile manâ-yı mecâzî beynlerinde müşâbehet alakası bulunan" mecaz şeklinde tanımlanan İstiâre'dir. Yazar, bu bölümün sonunda İstiâre'yi de kendi içinde ikiye ayırmakta ve "istiare-i musarraha" ve "istiare-i mekniyye" başlıkları altında örnekleriyle birlikte işlemektedir.

Eserin üçüncü bölümüne “mâlûm ola ki kelâm-ı lafzî mensur ve yahud mevzun olur” diyerek başlayan Selim Sâbit Efendi, daha sonra nesri ‘Mensûr-ı Ârî’ ve ‘Mensûr-ı Müseccâ’ olarak iki kısma ayırır. Kitabın genelinde olduğu gibi bu kısımlarda da konuyu örnekleriyle izah eden yazar daha sonra sırasıyla, Seci, Seci-i Murassa, Seci-i Mütevâzî, Seci-i Mutarrafi başlıklarına değinir. Selim Sâbit Efendi, üçüncü bölümün ana başlıklarından birisi olan “Kelâm-ı Mevzûn”a, “Ebyât ü eşârın ahirlerine tekerrürü lâzım gelen hurûf-ı ahîrenin harekât ve sekenâtta ittihâd ve ittifâkına denilir.” şeklinde tarif ettiği kafiyenin türlerini, Klasik Türk Edebiyatı’ndan seçtiği örnek beyitlerin eşliğinde inceleyerek başlamaktadır. Bu bölümde ele alınan konu başlıkları şu şekildedir: Kâfiye, Kâfiye-i Mücerrede, Kâfiye-i Mürekkebe, Kâfiye-i Müreddefe, Ridf-i Vâvî, Ridf-i Elifî, Ridf-i Yâ’î, Kâfiye-i Mü’essese, Kâfiye-i Mukayyede, Beyt-i Hasiyy, Beyt-i Müfred, Mesnevî, Rubâî, Kıta, Gazel, Cedvel-i Evzân ve Esâmî-i Zihâfât. Bu bölümün dikkat çekici özelliklerinden birisi, mesnevi, rubai ve gazel gibi klasik edebiyat ürünlerinin örnekler üzerinden açıklanması, hatta tanımlarının örnekler vasıtasıyla verilmesidir (Sabit,1870).

Mi’yâru’l-Kelâm’ın son bölümü olan Hatime’nin konusu “Muhassenât-ı kelâmiyye”dir. [sözün üstünlük sebepleri] Selim Sâbit Efendi bu bölüme, ‘Muhassenât-ı kelâmiyye’nin [sözün üstünlük sebepleri] iki çeşit olduğunu ifade ederek başlar. Ona göre kelamın güzelliği “Lafziye” ve “Maneviye” olmak kaydıyla iki çeşittir (Sabit, 1870). Bu noktadan hareketle, hatimenin devamında Selim Sâbit Efendi, sözü güzelleştiren unsurların “Lisân-ı Türkîde meşhûr ve müteâref” olanlarını “Muhassenât-ı Lafziye” [kelimenin yapısına ait güzellikler] ve “Muhassenât-ı Mâneviye” [kelimenin manasına ait güzellikler] başlıkları altında okura aktaracaktır (Sabit,1870).

2.1.7.3. Abdurrahman Fehmi Efendi

Abdurrahman Fehmi Efendi, son dönem Osmanlı âlimlerindedir. Manastır’da doğduğu muhtemeldir. Edebiyat hocalığı yapmış olan Abdurrahman Fehmî Efendi’nin Türkçe’nin yanında Arapça, Farsça ve Fransızca’yı da çok iyi bildiği ve her üç dilin edebiyatına vakıf olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Abdurrahman Fehmî Efendi’nin elimize ulaşmış üç eseri bulunmaktadır: Tadrîsât-ı Edebiyye, Medresetü’l-Arab, Ta’rîfât Tercümesi. Abdurrahman Fehmi, edebiyat hocalığının haricinde devlet adamlığı yönüyle de ün kazanmış bir şahsiyettir. Son olarak Diyarbakır Valiliği yapmıştır. Bu görevinden azledilerek İstanbul’a gelirken 1904 yılına Urfa’da vefat edip oraya defnedilmiştir (Çalık, 2008).

2.1.7.4. Tedrisat-ı Edebiye

Abdurrahman Fehmî Efendi'nin Tedrîsât-ı Edebiyye isimli kitabı, "Tahdîs-i ni'met" le başlar. "Tahdîs-i ni'met"te eseri yayımlayan Karabet ve Kasbâr matbaası, II. Abdülhamid döneminde bilim ve edebiyata ait her türlü kitabın neşrinin çoğalmasa sebebiyle, II. Abdülhamid'e şükreder. II. Abdülhamid zamanında matbaa ve kitapçılık mesleğini seçmiş olmalarından dolayı gurur duyduklarını belirtir. On senedir Osmanlı müelliflerinin eserlerini neşrettiklerini, Tedrîsât-ı Edebiyye isimli kitabı da II. Abdülhamid'in yardımlarıyla vatan evlatlarına sunmaktan gurur duyduklarını dile getirir.

Abdurrahman Fehmi eserini, mukaddimesinden sonra üç fasıl olarak oluşturmuştur. Abdurrahman Fehmi, düşünceleri ifade etme aracı olan sözün, nesir ve nazım olmak üzere iki edebî şekilde görüldüğünü söyleyerek mukaddimesine başlar. Yazar, edebiyat tarihi araştırmalarının nazım nesirden evvel ortaya çıktığını kaydettiklerini belirtir. Abdurrahman Fehmi, nazım ve nesrin üslûp özelliklerinden bahseden eserlerin kapsamını şöyle açıklamaktadır:

"Aksâm-ı edebiyenin, nazım dahi muteber olduğu halde şerâit-i edâ ve hasâis-i müeddâlarından bahs eden müellefat istinbât-ı usûle müsait âsâr-ı edebiyeye malik olan her lisanda bir mahiyetten ibaret olmak iktiza eder" (Fehmi, 1885).

Abdurrahman Fehmi, sanatsal ve bilimsel çalışmaların birbirlerinden istifade ettiğini söyler. Aralarındaki etkileşimin belâgat kitapları aracılığı ile olduğunu ifade eder. Yazar, bilimin fikirlerin ifade edilmesiyle gelişeceğini belirtmekte ve bu gelişmede belâgat eserlerinin etkisinin fazla olduğunu söylemektedir.

Tedrîsât-ı Edebiyye'nin birinci kısmı "fasl-ı evvel", "fasl-ı sâni" "üçüncü fasıl" olarak düzenlenmiştir. Fasl-ı Evvel kendi içinde bir takım alt başlıklar halinde düzenlenmiştir. Bunları yedi mebhas halinde şöyle gösterebiliriz:

- Üslûb ve Şeraiti
- Vuzuh
- Hâliset (muhâlefet-i kıyâs, muhâlefet-i isti'mal, ta'kîb, za'f-ı te'lîf, istitrâd)
- ta'kîd-i lâfzî, ta'kîd-i ma'nevî, garabet)
- Münakkahiyet
- Asalet
- Ahenk
- Muvafakat.

Yazar kitabının ilk faslının birinci mebhasına "üslûp ve şeraiti" ismini vermiştir. Abdurrahman Fehmi, üslûp ve şeraiti mebhasına üslûbun tanımını yaparak başlamaktadır. Yazarın üslûbu tanımlayan cümleleri şöyledir:

“Mevki’-i beyân ve ifadeye vazeyleyeceğimiz, tasavvurât ve efkâr zihinde istihsar olunduktan sonra bir tarz-ı mahsûs ile tebliğ edilmek iktiza eder ki bu tarz-ı mahsûsa - istilâh-ı edebiyâtta üslûp namı verilir” (Fehmi, 1885).

Abdurrahman Fehmi, üslûbun bir edebî terim olarak anlamının zihinde tasarlanan düşüncelerin özel bir tarz ile ifade edilmesi olduğunu söylemektedir. Bu özel tarzdaki ifadenin nelere bağlı olduğunu daha sonra açıklayacaktır. Yazar, üslûbun açıklığının ve makbuliyetinin, düşüncelerimizin anlaşılır olmasıyla sağlanacağını belirtmektedir.

Her şahsın üslûb-ı beyânının farklı olduğunu, bu farklılığın da mizaç, ahlak, davranış özelliklerinden kaynaklandığını ifade eder. Yazar, üslûbun bu yaradılışa bağlı özelliğinden başka bir takım kaideleri olduğunu söyler. Abdurrahman Fehmi bu kaidelere bağlı olarak üslûbun genel ve özel şartları olduğunu belirtir. Üslûbun genel şartlarının vuzuh, hâliset, tabîyet, münakkahiyet, mutabakat, asalet, ahenk, muvafakat özellikleri olduğunu ifade etmektedir.

Abdurrahman Fehmi üslûbun özel şartlarını kitabının ikinci faslında ele alacaktır. Üslûbun özel şartlarını da ayrı bir fasıl olarak ele alması, üslûbu nazârî bir terim olarak sistemleştirmeye çalışması bakımından önemlidir. Abdurrahman Fehmî Efendi, *Tedrisât-ı Edebiyye’nin* “Fasl-ı Sâni” kısmını altı mebhas olarak oluşturmuştur. Bu mebhaslarda işlenen konuları şöyle görebiliriz:

Kavânîn-i efkâra dair bir iki söz

- Üslûb-ı sâde- Havâssı
- Üslûb-ı mu’tedil- Havâssı
- Üslûb-ı âlî- Havâssı
- Ulviyyet-i sırfe
- Ulviyyet-i fikr
- Ulviyyet-i hiss
- Ulviyyet-i hayâl

Abdurrahman Fehmi, kitabının ikinci faslının ilk mebhasını “Kavânîn-i efkâra dair bir iki söz” başlığı altında düzenlemiştir. Yazar kavânîn-i efkâra dair bir iki söz mebhasında, fikirlerin ayrı ayrı veya toplu olarak dikkate alındığında bazı kanunlara bağlı olmaları gerekliliği üzerinde durur. Yazar fikirlerde olması gereken kanunları maddeler halinde sıralayıp açıklamaktadır. Yazar kitabının üçüncü faslına üslûb-ı mecâzî yahut turuk-ı ifâde dediği başlığı vermiştir. Üçüncü fasıldaki beş mebhası şu şekilde gösterebiliriz:

- Hakikat- Mecâz-Kinaye-Turuk-ı ifâdenin âhsâs eylediği mebâhis
- Teşbih (Erkan-ı teşbih: Müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebbeh, edât-ı teşbîh, vech-i şebbehin aksamı, merâtib-i teşbîh)
- Mecâz ile kinâye arasındaki fark, mecâz-ı mürsel, envâ’- münâsebât, müteârife

- İstiâre (İstiâre-i asliyye ve tebaiyye, istiâre-i musarraha ve mekniyye, istiâre-i tahayyüliyye, terşîhiyye, tecrîdiyye, itlakiyye, istiâre-i temsîliyye)
- Kinâye (Envâ-ı kinâyât: Ta'rîz, telmih, remiz ve işareti, âksâm-ı fer'iyyesi)

Yazar, üçüncü faslın ilk mebhasında üç türlü ifade biçiminden söz etmektedir. Abdurrahman Fehmi, hayallerimizi ve düşüncelerimizi hakikat, mecâz, kinâye olmak üzere üç ifade yoluyla anlatabileceğimizi belirtir. Daha sonra bu üç ifade biçimini tanımlar ve örneklendirir.

2.1.7.4. Şahabettin Süleyman

Şahabettin Süleyman, idadi yıllarında öğrenip Mülkiye'de mükemmelleştirdiği Fransızcası sayesinde edebi kültürünü geliştirmiş ve böylece II. Meşrutiyet sonrası edebi faaliyetlerin ilk isimleri arasına katılmıştır. Şahabettin Süleyman, Yakup Kadri'nin Mısır'daki Jöntürk çevrelerinden getirdiği yayın organlarını okuyarak, İstanbul'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti ile alaka kurar. Daha sonra Fecr-i Ati'nin kurucuları arasında yer alır (Beğen, 2011).

Şahabettin Süleyman'ın "kuvvetli bir nesri, güzel ve ileri bir zevki vardı. Edebiyat kitaplarına estetik undelerini ilk koyan, edebiyat derslerini sanat hakkında etraflı izahatla başlatan odur. Kütüphaneleri dolaşır, hafızı kütüplerle beraber örümcekli raflarda eser arar, fihristlerin kaydetmediği kitapları, toz yataklarından o hayata çıkarırdı" (Gezgin, 1999).

2.1.7.4. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye

Yazarın, ilk ilmi eseri olan "Tarih-i Edebiyât-ı Osmâniye"si, 1910'da idadiler için ders kitabı olarak yayınlar. Eser ilk sayfasında; "*Maarif nezaret celilesinin kabul ettiği son program mucibince idadiyenin altı ve yedinci senelerinde tedris edilmek üzere tertip edilmiştir.*" (Süleyman, 1910) ifadesine yer verilir.

Yazar, kitabın giriş kısmında " Sanatın teşekkülü, lisan, edvar-ı edebiye ve tasavvuf" başlıkları altında sanata ve edebiyata dair, Türk dilinin dünü ve bugünü üzerine görüşlerini paylaşır. Hemen bunun devamında ise edebiyat terimleri ve söz sanatları üzerine açıklamalar yapar. Giriş bölümünden sonra edebiyat tarihini anlattığı bölümlere giriş yapar.

Şahabettin Süleyman birinci bölüme I. devir başlığını vermiştir. I. Devir de, şiirin doğuşu hakkındaki nazariyeler ve divanların tertibine dair kısa bilgiler verdikten sonra edebi şahsiyetlere geçerek, Âşık Paşa'dan Âkif Paşa'ya kadar toplam 40 şâir ve 7 yazarın (Âşık Paşa, Niyazi, Süleyman Çelebi, Sultan II. Murad, Şeyhi, Ahmet Paşa, Fatih Sultan

Mehmet, Sinan Paşa, Necati, Mihri, Zâti, Sultan II. Beyazıd, Cem, Sadi, Yavuz Sultan Selim, Halimi Çelebi, Güvahi, Bezmi, Kanûni Sultan Süleyman, Fuzûli, Bâki, Latifi, Rûhi-i Bağdadi, Hâkani, Nef'i, Sabri, Koçi Bey, Şeyhülislâm Yahya Efendi, Cevri, Nâili-i Kadim, Nâbi, Sâbit, Naima, Nedim, Seyyid Vehbi, Ahmet Neyli, Ragıp Paşa, Haşmet, Fitnat, Şeyh Galip, Kâni, Esrar Dede, Koca Sekbanbaşı, Sünbülzade Vehbi, Surûri, Enderunlu Vâsif, Mütercim Âsım) hayatı ve edebi eserleri hakkında bilgiler vermiştir. Bu devrin sonunda "Umûmî Bir Nazar" başlığı altında, devrin edebi durumu gözden geçirilmiş, ancak bu devre ait edebi faaliyetlerin Osmanlı edebiyatı içindeki yeri tespit edilmemiştir. (Süleyman, 1910).

Yazar ikinci bölüme ise II. Devir başlığını atar. II. Devir'e (s.275-346) girilirken "Teceddüdât ve Nesir" konusuna yer verilmiştir. Şahabettin Süleyman böyle bir konuya ihtiyaç duymakla edebiyatımızda önemli noktanın Birinci devirde "şiiir", İkinci devirde "nesir" olduğunu anlatmak istemiştir. Bir başka deyişle I. Devir'e şiiirle başlayan yazar, II. Devir'e nesirle başlamıştır. Nitekim bu yenilik devrini eskiden ayıran en büyük meziyetlerden birinin de roman, tiyatro gibi nesirle yazılan edebi türlerin başlaması olduğu belirtilmiştir. Ayrıca dilde Arap ve Acem taklitinden kurtulma gayretleri, edebiyatta ahlâki ve sosyal gaye aranması, tercüme faaliyeti ikinci devrin karakteristik özellikleri arasındadır. Bütün bunların Batı tesiriyle fikir dünyamızda ve cemiyetimizin bünyesinde meydana gelen değişikliklerin doğal bir neticesi şeklinde gösterilmesi de Şahabettin Süleyman'ın edebiyat tarihi metodunun bariz özelliğidir. Bu devir de hayatı ve eserleri, edebi şahsiyeti incelenen şair ve yazarlar şunlardır: Âkif Paşa, Reşid Paşa, Fuad Paşa, Pertev Paşa, Şinasi, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Nâmık Kemâl, Abdülhak Hamit, Recaîzade Mahmut Ekrem (Süleyman, 1910).

Üçüncü bölüm ise Fetret-i edebiye başlığını taşımaktadır. Tarih-i Edebiyât-ı Osmâniye'de müstakil bir bölüm olduğu halde Muallim Nâci, Nabızade Nâzım ve İsmail Sefa'nın bulunduğu "Fetret-i Edebiye", bir edebi devir olarak görülmemiştir.

Dördüncü bölüm Son devir: Edebiyat-ı Cedide başlığını taşır. Son bölümde ise Halit Ziya, Tevfik Fikret, Cenab Şahabettin, Mehmet Rauf, Fâik Ali, Hüseyin Cahit, Süleyman Nesip, İbrahim Cehdi, Hüseyin Suat, Hüseyin Siret ve Celâl Sâhir isimlerinden oluşan yazar ve şair kadrosunun hayatları ve eserleri ele alınır (Süleyman, 1910)

2.2. Konu ile İlgili Araştırmalar

Batılılaşma, Osmanlı Devletinin Tanzimat öncesi ve sonrasında iç ve dış etkilerle girmiş olduğu yenileşme, değişme ve dönüşme hareketidir. Bu dönem ile ilgili gerek dilimizde, gerekse de başka dillerde önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu sürecin eğitim alanına ve edebiyat alanına dönük yansımaları çalışmamızın bir diğer ayağını teşkil

etmektedir ve bu alanda da önemli eserlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Araştırmamızın bir diğer ayağı olan Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları üzerine ise Türkiye'de yeterli derecede çalışma yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sürecinde istifade edilen ve araştırmaya katkı sağlayan çalışmalar, araştırma alanı çerçevesinde taranmıştır. Ulaşılan literatür taraması şu şekilde ele alındı:

Berkes (2006) Batılılaşmanın Osmanlı toplumunda özellikle etki alanlarını kaybedecek olanlar tarafından bozulma olarak değerlendirildiğini ortaya koyarken, özellikle yenileşme hareketine karşı "din" üzerinden bir yıpratma politikasının geliştirildiğini belirtir. Yapılan değişim hareketlerinin "günü kurtarmaya dönük" değişim hareketleri olduğunu belirterek, asıl ve önemli değişimin toplumsal hayatta gerçekleşmesi fikrini ortaya koymaktadır. İdari ve sosyal düzende büyük değişimlerin gerçekleştirilmesine rağmen, batılılaşmanın değil, batı egemenliğine boyun eğilmesi sürecinin ortaya çıktığını öne sürmektedir. Bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı devlet ve idari sisteminde Batının tesir alanının genişlediğini, birçok alanda çağdaşlaşma yolunda önemli askeri/sosyal/siyasi hamlelerin ortaya çıktığını belirtir.

Tekeli (2007) makalesinde, modernite ile karşılaşma sürecini dört aşamada ele alır. Birinci aşamada karşılaşılan problemlere mevcut sistem içerisinde çözümler arama yoluna gidildiğini, fakat modernitenin, yani Batının tam olarak farkına varılmadığı için konunun sadece bozulma olarak değerlendirildiğini belirtir. İkinci aşamada Batıyı tanıma arayışlarının hakim olduğunu, tanımanın ise yönetici kadro vasıtasıyla gerçekleşmesinden dolayı, tepeden inme bir yöntemle modernleşmenin gerçekleştiğini ortaya koyar. Üçüncü aşamada siyasal bir reform projesinden öte, toplumsal bir düzen oluşturma çabasına dönüştüğünü ve son olarak dördüncü aşamada inkılapların gerçekleştiği toptancı bir modern çizginin ortaya çıktığını belirtmektedir.

Fransız diplomat Engelhardt (2010) Türkiye'de Çağdaşlaşma Hareketleri eserinde Osmanlı Devleti'nin geçirmiş olduğu değişim sürecini II. Mahmut devrinin sonuyla beraber başladığını tespit ederek, 1839 Tanzimat fermanı ile devletin batılılaşmayı resmi bir politika haline getirdiğini vurgulamaktadır. Askeri alanlarda başlayan reform hareketleri, öncelikle mevcut sistem içerisinde çözüme ulaşılabilecek kanaati taşıyan devlet adamlarınca çıkış yolu olarak görünse de Tanzimat ile birlikte kökten değişim yoluna gidilecek bir yenileşme sürecine girildiğini belirtir. Önlemler, çözüm arayışları ve reformlar şeklinde gerçekleşen süreçle Osmanlı Devleti'nin hem kurumsal hem de toplumsal alanlarda Batıyı her yönüyle model alan bir anlayışın hakim olduğunu belgelerile ortaya koyar.

Sevinç (2007), Osmanlı'nın yükseliş ve çöküş yıllarını anlattığı çalışmasında, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, iktisadi ve ticari yaşantıya, toplumsal düzene uzanan yılları ele alırken, Mümtaz Turhan'ın "mecburi kültür değişmesi", Yavuz Abadan'ın

"Avrupa'dan mülhem bir reform hareketi", Engelhardt'ın "Avrupa'yı memnun etme" hareketi yorumlarıyla batılılaşma sürecini değerlendirmiş ve tanzimatla birlikte kültürel bir çöküşün yaşandığını iddia etmiştir.

Ergin (1977), Türk Maarif Tarihini dikkatli ve çok detaylı bir şekilde inceleyen önemli eserlerden birisidir. Mektepler ve Medreseler eğitim ve öğretim metotlarını açıklar. Saray Mektepleri, Askeri Mektepler, Askeri Sanat Mektepleri, Memur Mektepleri, Halk Mektepleri, Meslek ve İhtisas Medreseleri ve Mektep ve İhtisas Mektepleri sınıflandırmaları ortaya konarak birbirleriyle aynı ve birbirlerinden farklı tarzda ortaya konulan eğitim faaliyetleri incelenir. Araştırmamız çerçevesinde literatürümüze yapmış olduğu katkı II. ciltte Garplılışma ve Yenilik Devri cildinde yer verilir. Garplılışma Devresinde Arapça ve Farsçanın medreselerde olduğu gibi okutulmayı, Türkçeleştirilmiş kitaplar sayesinde tedris sahasında ortaya çıkan yeniliği ortaya koyar. Bunun yanında Eğitim ve öğretimde batı etkisiyle birlikte Fransızcanın öğretilmesinin yer almaya başlaması devrin bir diğer önemli değişim noktasını teşkil ederken, yeni talebelerin kıyafet itibarıyla da garplılaştırılması bir diğer değişim çizgisini belirlemektedir.

Editörlüğünü Korkmaz'ın (2009) yaptığı Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı'nda Tanzimatla birlikte ortaya çıkan Tanzimat Edebiyatı'nın arka-plan kültürünü ele alan bir makale ile başlar ve Yenileşmenin başlangıcı ve öncülleri ele alınır. Bunun yanında edebiyata yeni tür olarak giren nesir ve nesire bağlı türler, tiyatro, roman, edebiyat teorisi ve eleştiri kavramları üzerinden edebiyatta gerçekleşen değişim süreci anlatılır. Türk Edebiyatı'nın Batıdan etkilenmesiyle ortaya çıkan kimilerince Tanzimat Edebiyatı, kimilerince Yeni Türk Edebiyatı olarak adlandırılan edebiyat evresi tüm yönleriyle mercek altına alınmaktadır.

Banarlı (2004), destanlar devri ile başladığı edebiyat tarihimiz hakkında Türk Halk Edebiyatı, Tasavvuf etkisindeki edebiyatımız ve Divan Edebiyatı dönemleri hakkında tafsilatlı bilgiler verirken, Tanzimat dönemiyle birlikte edebiyatımızın dönüm noktalarından olan Batı etkisindeki dönemi eski edebiyatımızla kıyaslayarak, yeni edebiyatın şiir ve nesir türleri, yazarları, şairleri hakkında geniş bir bilgi hazinesi barındırır. Fikir ve edebiyat dünyamızda ve aydınlarımızın Batı etkisindeki edebiyat döneminde ortaya koymuş olduğu eser ve fikirleri anlatarak, edebiyat ve edebiyatçılar öncülüğünde gerçekleşen değişimin izlerini barındırır.

Kabaklı (2006), edebiyatın tanımı, edebiyat kavramları, edebiyat tarihi, edebiyatın konusu, edebiyatın etki alanları, edebiyatın türleri vb. gibi temel bilgiler vererek oluşturduğu eserinde Banarlı (2004) gibi edebiyat tarihimizi başlangıcından günümüz edebiyatına kadar getirir. Eser ve yazar incelemeleri yaptığı eserinde, yazarların biyografilerini ele alır, daha sonra yazarların ön plana çıkmış, daha fazla takip edilmiş eserlerinden alıntılar yaparak, yazılmış olduğu edebiyat evresinin hangi özelliklerini

bünyesinde barındırdığını ortaya koyar. Batı edebiyatında ortaya çıkan, fakat edebiyatımızı da etkileyen fikir ve sanat akımları hakkında da örnekler ortaya koyan yazar, edebiyatımızda Batı etkisiyle ortaya çıkan değişimin de izlerini sürer.

Tanpınar (2007), şiir, roman, tenkit, dil, tercüme, tiyatro hakkında yazmış olduğu makalelerle geniş malumat ortaya koyarak, edebiyatımızın batı ile girişilen etkileşim sonucu geçirmiş olduğu süreci bilimsel inceleme yöntemleriyle ortaya koyar. Türk Edebiyatının Umumi Meseleleri, devirler, nesiller ve cereyanlar hakkında açıklamalar yaparak, Halk ve Divan Edebiyatı evrelerini inceler ve de Tanzimat'tan Cumhuriyete kadar ortaya çıkan dönemi mercek altına alır. Akif Paşa, Cevdet Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamid gibi yazar ve düşünürlerin eserlerini ve birbirlerini etkileyen yönlerini dönemsel bir dikkatle ele alır.

Okay (1998), Estetik ve güzel sanatların bir dalı olarak edebiyatı inceler ve edebiyatın üstünlüğü, edebiyatın gücü, edebiyatın zaafı, şiir sanatı üzerine, milli edebiyata dair, edebiyatımızda batılılaşma, Türk şiirinde içtimai meseleler başlıkları altında edebiyatı kavramsal ve niteliksel olarak tanımlamaya, anlatmaya çalışır.

Kaplan (2010), Tanzimattan Cumhuriyete kadar yazılan şiirleri inceleyerek, Akif Paşa'nın Kaside-i Adem, Şinasi'nin Münacaat, Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi, Ziya Paşa'nın Terci-i Bend şiirleri gibi döneminin zihniyetini, edebi özelliklerini, bir önceki edebiyat evresi ile kıyaslayarak, ne gibi değişimlerin ortaya çıktığını fikirsel düzlemde ortaya koyar.

Moran (2007), edebiyat kuramlarını ele aldığı eseriyle edebiyatın ne olduğu, farklı fikirsel cereyanlar çerçevesinde nasıl değerlendirdiğini anlatmıştır. Araştırmamız çerçevesinde, edebiyatın toplumla olan bağına ortaya koyan bazı akımlar boyutuyla literatürümüze katkı sağlamıştır.

Çetişli (2008), edebiyat eserinde muhteva, edebiyat eserinde dil, edebiyat eserinde yapı, edebiyat eserinde üslup, edebiyatın işlevi gibi konularda tanımsal açıklamalar yaparak, edebiyatın toplumsal ve sanatsal olarak işlevini ele almaktadır.

Karpat (2009) çalışmasında Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular, Çağdaş Türk Edebiyatı ve Türk Sosyal Edebiyatının Gelişimi başlıkları çerçevesinde toplumsal hayatın ve olayların edebiyatı nasıl etkilediğini ortaya koymakta, Roman ve Sosyal sınıf tanımlamasıyla edebi bir tür olarak romanın toplumda gerçekleşen "orta sınıf" devrimiyle orta sınıfın izlerini taşıdığını belirtir. 50'li ve 60'lı yıllarda yazılan romanlardan alıntılar yapılarak, toplumsal hayatta gerçekleşen değişimlerin romanda direkt olarak akis meydana getirdiğini tespit eder.

Argıt (2004) yaptığı çalışmada, Tanzimatla birlikte gerçekleşen okullaşma sürecini, bu sürece paralel ortaya çıkan müfredatı ve bu dönemde yazılan Türk Dili ve Edebiyatı

ders kitaplarını incelemiştir. Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi alanında gerçekleşen değişim sürecini ele alırken ders kitapları üzerinde araştırma yapmış ve henüz yeteri derecede bir değişim ve dönüşümün sağlanamadığını tespit etmiştir.

2.3. Literatür Taramasının Sonucu

Literatür taramasında öncelikle Batılılaşma sürecini ele alan çalışmalar incelenmiştir. Osmanlı Devleti'ni Batılılaşma sürecine götüren faktörler, olaylar incelenmiş ve sosyal, siyasi ve kültürel alanlarda ortaya çıkan yenileşme hareketleri ele alınmıştır. Literatür taramasında eğitim alanında yaşanan gelişmeleri ortaya koyan çalışmalar kuramsal çerçevenin hazırlanmasında önemli katkı sağlamıştır.

Literatür taramasının bir diğer ayağını edebiyat alanında yaşanan gelişmeler ve değişiklikler oluşturmaktadır. Edebiyatın tanımlanması, edebiyatın işlevi, edebiyatın sanatsal yönü üzerine yapılan çalışmalar incelenmiştir. Ayrıca edebiyat-toplum ilişkisi ve edebiyatın toplumsal olaylarla ilgisi konusunda edebiyat sosyolojisi metinleri göz önüne alınmıştır. Batılılaşma süreci ile birlikte edebiyat sahasında ortaya çıkan zihinsel ve düşünsel değişim süreci de çalışmalar üzerinden incelenmiştir. Tanzimat Edebiyatı yıllarında yazılan roman, tiyatro, şiir, gazete vd. eserler araştırmamıza önemli katkılar sağlamıştır. Dönemin edebiyat anlayışını ortaya koyan biyografik metinler, yazarların ve şairlerin hatıratları da önemli bilgi kaynaklarımızı oluşturmuştur.

Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi sahasında ise yeterli çalışmaların yapılamadığına şahit olmaktayız. Mevcut çalışmalar ve okullarda okutulan ders kitapları üzerinde Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminin gelişim seyri incelemeye alınmıştır. Ders kitaplarının içerikleri, kitap yazarlarının edebi fikirleri, bir süreç halinde ders kitaplarında ortaya çıkan değişiklikler, ders kitaplarına yeni eklenen konular araştırma sürecimizde literatür taramamıza yardımcı oldu.

Literatür taraması sonucunda araştırmamızın kuramsal çerçevesi tarihsel araştırma ve betimsel tarama modeli çerçevesinde oluşturulmuş ve incelemiş olduğumuz ders kitapları bu çerçevede ele alınmıştır. Tarama sonucunda elde ettiğimiz veriler doğrultusunda bulgular elde edilmiştir.

3. YÖNTEM

Araştırmada, Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan yenileşme hareketleri sonucunda yeni oluşan eğitim sistemi ve yeni edebiyat döneminin ilk yazılan Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarına içerik ve amaç bakımından yansımaları incelenmiş, böylece Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarının bu süreçten nasıl etkilendiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu bölümde çalışmanın amacına ulaşabilmesi için kullanılan araştırma yöntemi, verilerin toplanması ve verilerin analizi hakkında bilgi verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bilimsel araştırmalarda en genel manada bilimsel yöntem takip edilir; veri toplama tekniğinden, toplanan verilerin çözümlenmesine ve raporlandırılmasına kadar tüm süreci kontrol altına alan ilke ve ölçütler bilimsel yöntemin aşamalarını ve kademelerini teşkil eder. Ancak elbette ki her bilimsel disiplinin takip ettiği yöntem yapısal ve niteliksel farklılıklar nedeniyle diğer bilimlerden ayrılır. Bu bağlamda fen bilimlerinin yöntemi ile insan bilimlerini yönteminin farklı olduğu açıktır. Ama söz konusu farklılık burada da bitmemekte, insan bilimlerini alt uzmanlık alanlarında da yöntem farklılaşmaları doğal bir şekilde açığa çıkmaktadır. Pek tabiidir ki psikolojinin yöntemi ile tarihin veya edebiyatın yöntemi birbirinden farklılaşacaktır.

Çalışmada tarihsel araştırma yöntemi ve tarama modeli kullanılmıştır. Tarihsel süreçle takip edilen ve araştırmamızla uyumlu yöntemlerden birisi olan tarihsel yöntemin iki temel karakteristik özelliği vardır:

1. Konu bir süreç ekseninde incelendiğinde bu süreçte gerçekleşmiş değişimi, değişimin miktarını ve yönünü tayin etmek mümkün olabilmektedir
2. Tarihsel yöntem geçmişle alakalı olduğundan geçmişin olay ve olgularını o dönemin şartlarında ele almak gerekmektedir. Buradan bakış açısı çok kolaylıkla anakronizme neden olacak ve zamanla, olguyla örtüşmeyen absürt yorumlara yol açabilecektir (Yıldırım ve Şimşek, 2008)

Bu araştırmada tarihsel yöntemi takip edilmiş ve iki ölçek bağlamında olmak üzere tarihsel durumlar o günün şartlarında ve bir süreç ekseninde incelenmeye çalışılmıştır. Batılılaşma sürecinin ortaya çıkış sebepleri, Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan yenileşme hareketleri ve bu sürecin eğitim sistemine ve Türk Edebiyatına etkileri ortaya konulmuştur. Bir süreç ekseninde inceleme yapılarak, değişimin boyutları ve yönü tayin edilmiştir.

Kullanılan diğer araştırma yöntemi ise tarama modelidir. Tarama modeli hakkında Karasar şu şekilde bir tanım yapar:

Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası göstermez. Bilinmek istenen şey vardır ve ordadır. Önemli olan, onu uygun bir biçimde gözleyip belirleyebilmektir. (Karasar, 2006)

Tarama modeli ile 1870 ile 1910 arasında yazılan Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları içerisinde tarama yapılmış ve 1870 yılında Selim Sabit Efendi'nin Mi'yarul-Kelam, 1885 yılında Abdurrahman Fehmi Efendi'nin Tedrisat-ı Edebiye ve Şahabettin Süleyman'ın Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye kitapları incelenmiştir. Tarama sonucunda Selim Sabit'in 1870'de yazdığı Mi'yarul-Kelam kitabının 48 sayfa olduğu ve 1875 yılında rüştiyelerde ders kitabı olarak okutulduğu, Abdurrahman Fehmi Efendi'nin 1885 yılında yazdığı Tedrisat-ı Edebiye kitabının 148 sayfa olduğu ve 1892 yılında sultanilerde ders kitabı olarak okutulduğu ve Şahabettin Süleyman'ın 1910 yılında yazdığı Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'nin ise 380 sayfa olduğu ve yayınlandığı yıl olan 1910 yılında idadilerde ders kitabı olarak okutulduğu belirlenmiştir.

Ayrıca tarama modeli ile kitaplar yazılış amaçları, içerik, seçilen yazar-şair ve eserleri, seçilen örnek metinler, Türkçenin dil ve metin özellikleriyle yer alışı yönüyle taranmış ve birbirleriyle farklı ve benzer yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tarihsel araştırma yöntemi ve tarama modeli yoluyla incelenen makale, tez, kitap ve diğer çalışmalar doküman analizi yoluyla incelenmiştir. Doküman analizi hakkında Yıldırım ve Şimşek (2008) şu aşamaların gerekliliğini ortaya koyar:

1. Dökümanlara ulaşma
2. Orijinalliği kontrol etme
3. Dökümanları anlama
4. Veriyi analiz etme
5. Veriyi kullanma (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Çepni ise doküman analizini şu şekilde tanımlar:

Yapılacak olan çalışma ile ilgili mevcut kayıt ve belgeleri toplayıp belirli norm ve sisteme göre kodlayıp inceleme işlemine doküman analizi denir. Doküman analizi belgesel gözlem ya da belgesel tarama olarak da tanımlanmaktadır. Doküman analizi sürecinde, bir araştırmacı amacına yönelik mevcut kaynakları bulur, her bir kaynağı dikkatlice okur, gerekli bilgileri not alır ve aldığı notlardan yola çıkarak bazı değerlendirme işlemleri yapar. Bu süreçte en önemli konu araştırmacının kaynaklardaki bilgileri, kaynaktan anlatılmak istenen anlamda anlaması ve o doğrultuda kullanmasıdır. Doküman analizi ile yapılan sentezler, o alanda yapılmış bütün eserleri belirli özelliklere göre sınıflandırabilme özelliğine sahiptir. Bu işlemin sonunda yeni bir bilgiye ulaşılması veya bu yolla bir keşif yapılması zor görülmeyle birlikte, daha çok yapılanlardan yola çıkılarak, genel eğilimlerin, alternatif düşüncelerin varlıkları biraz daha netleşmiş olur (Çepni, 2009).

Doküman analizini gerçekleştirmek doğrultusunda Mi'yarul-Kelam, Tedrisat-ı Edebiye ve Tarih-i Edebiyat'ı Osmaniye ders kitaplarının Osmanlı Türkçesi ile yazılmış metinlerine ve günümüz latin alfabesine göre yapılmış transkripsiyonlarına ulaşılmış, birbirleriyle kıyaslayarak orijinalliği kontrol edilmiştir. Daha sonra dökümanları anlama çalışması yapılmış ve veriler analiz edilerek, kullanılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini 1870 ile 1910 arasında, ilk yazılan ders kitapları olan yüz yirmi tane Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabı oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme ise yüz yirmi kitap içerisinde her kademedeki bir kitap olmak şartıyla rüştiyelerde okutulan Mi'yarul-Kelam (1870), idadilerde okutulan Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye (1910) ve sultanilerde okutulan Tedrisat-ı Edebiye (1885) olarak seçilmiştir.

3.2. Verilerin Toplanması

Araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturmak amacıyla Osmanlı Devleti'nde yaşanan yenileşme hareketleri, eğitimde gerçekleşen gelişmeler, Türk edebiyatında ortaya çıkan yenilikler hakkında kitaplar, makaleler ve tezler incelenmiştir. Eğitimde ve Türk edebiyatında meydana gelen değişimler doğrultusunda ilk yazılan Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarına ulaşılmıştır. Yenileşme hareketleri ile Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasal yapısında meydana gelen değişimler incelendikten sonra, eğitim sisteminde ortaya çıkan gelişmeler ele alınmıştır. Türk edebiyatının batı etkisiyle hangi alanlarda, ne gibi değişimler geçirdiği ortaya çıkarılmıştır.

Kuramsal çerçeve oluşturulduktan sonra, eğitim sisteminde ortaya çıkan değişiklikler sonucunda müfredatta ve ilk yazılan Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarının içeriğinde neler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Türk edebiyatında yaşanan değişim sürecinin de Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarına yansımaları göz önünde tutulmuştur. Bu kriterler doğrultusunda yüz yirmi ders kitabı içerisinde, eğitim sisteminde oluşturulan kademeli anlayış göz önüne alınarak rüştiyelerde okutulan Mi'yarul-Kelam, idadilerde okutulan Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye ve Tedrisat-ı Edebiye ders kitapları seçilerek veriler toplanmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma sürecinde toplanan veriler doğrultusunda öncelikle Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan yenileşme hareketleri tespit edilmiştir. Yaşanan değişim sürecinde eğitim sisteminde kademeli bir eğitim sisteminin oluşturulmasıyla rüştiye, idadi ve sultaniler

olmak üzere bir okullaşma oluştuğu gözlemlenmiştir. Öğretim dili olarak Türkçe'nin okullarda zorunlu hale getirilmesi araştırmamız açısından önemli olan bir husus olarak tespit edilmiştir. Türk edebiyatında ise, batılılaşma ile birlikte edebiyatın estetik bir zevkten öte bir ilim ve teori sahası olarak görülmesi, batıda ortaya çıkan yeni türlerin - roman, makale, tenkit, üslup, tercüme, tiyatro - Türk edebiyatına girişi gibi değişimler yaşanmıştır.

Bu veriler doğrultusunda ilk yazılan Türk dili ve edebiyatı ders kitapları içerisinde Mi'yarul-Kelam, Tedrisat-ı Edebiye ve Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye incelenmiştir. Türkçe'nin ders kitaplarında ne kadar yer aldığı, Türkçe edebi metinlere yer verilip verilmediği, edebiyattaki yeni türlerin ders kitaplarına girmesi ve yazılış amaçları olarak neden yazıldıkları konuları analiz sürecinde ders kitaplarını değerlendirme prensipleri olarak belirlenmiştir.

4. BULGULAR

Türk eğitim sisteminde ve Türk edebiyatında batılılaşma süreci sonrası önemli değişimler gerçekleşmiştir. Türk eğitim sisteminde okullaşma oranının artması sonucu daha disiplinli bir öğretim yoluna gidilmiştir. Bundan dolayı yeni ders kitapları öğretimde önemli bir önem arz etmiştir. Batılılaşma etkisinde Türk edebiyatında da önemli bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Yeni edebi türlerin ortaya çıkışı, dildeki sadeleşme, edebiyatın amaçlarının değişmesi gibi önemli değişimler Türk edebiyatında gerçekleşmiştir.

Araştırmamızın bulgular bölümünde Türk dili ve edebiyatı ders kitapları olan, 1870 yılında Selim Sabit Efendi'nin yazdığı ve rüştiyelerde ders kitabı olarak okutulan Mi'yarul-Kelam, 1910 yılında Şahabettin Süleyman'ın yazdığı ve idadilerde ders kitabı olarak okutulan Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye ve 1885 yılında Abdurrahman Fehmi Efendi'nin yazdığı ve sultanilerde ders kitabı olarak okutulan Tedrisat-ı Edebiye kitapları aşağıdaki ilkeler doğrultusunda incelenmiş ve batılılaşma ile ortaya çıkan süreçte Türk dili ve edebiyatının öğretiminde gerçekleşen değişimler ortaya çıkarılmıştır:

1. Ders kitaplarının yazılış amaçları
2. Ders kitaplarında Arapça ve Farsça yerine Türkçe dil kurallarının öğretilmesi
3. Edebiyat bilgilerinin Türkçe edebi metinler üzerinden anlatılması
4. Türk edebiyatında ortaya çıkan yeni türlerin ders kitaplarına girişi
5. Edebiyatın bir ilim ve teori sahası olarak ders kitaplarına girişi

4.1. Ders Kitaplarının Yazılış Amaçları

Mi'yarul-Kelam, Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye ve Tedrisat-ı Edebiye kitaplarının giriş kısımları incelendiğinde yazarların kitaplarını yazılış amaçları ile karşılaşılmaktadır. Selim Sabit Efendi, Abdurrahman Fehmi Efendi ve Şahabettin Süleyman Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu Batılılaşma sürecinin bizzat tanıklarındır. Selim Sabit Efendi öğretmen okullarında okumuş ve Paris'te eğitim görmüştür. Abdurrahman Fehmi Efendi ise iyi derecede Fransızca bilmekte ve batılı metinlerle yüzleşmektedir. Şahabettin Süleyman ise Batı edebiyatını takip edecek kadar Fransızca bilmekte ve yurtdışı seyahatlerde bulunarak Türk edebiyatında öncülük yapabilecek derecede bilgi ve birikim sahibi bir yazardır.

Selim Sabit Efendi Mi'yarul-Kelam'ın giriş kısmında:

Ne care ki lisan-ı mezburun kava'id-i mevzu'ası layıkı vech-ile bir zabıta-i hasene tahtına alınarak teshil ve teşhirine rağbet ve himmet olunmadığından ta'lim ve ta'allumu hususunda ötedenberi pek çok zahmet ve meşakkatler çekilmekte olduğu cihetle ebna-yı vatanın birtakımı bütün bütün okuyup yazmadan yüz çevirip cehl u nadanide kalmakta ve birtakımı dahi mevkufun 'aleyh zannolunan 'Arabi ve Farisi tahsiline muddet-i medide taldıktan sonra lisan-ı mezbureyi yine dürüstce okuyup yazamadıkları görülmekte ve bazıları elsine-i ecnebiyye tahsiline meyl ve rağbet ederek hezar meşakkatle gerici elsine-i mezkureyi tahsil ve tekellum ve ol lisanlarda bulunan funun-ı mutenevvi'ayı tederrus ve ta'allum ettikleri meşhud ve musellem ise de ekşerisi lisan-ı mader-zadarını layıkıyla bilmediklerinden funun-ı mezkurenin lisan-ı ruşen-beyan-ı Türkiye nakl ve tercumesiyle ber-vech-i matlub vatanımızda neşr u teşhiri kazıyye-i hayriyyesine 'adem-i muvaffakiyetleri ma'a't-teessuf müşahede kılınmaktadır. Cunki bir adam tevellud ve tavattun eylediği memleket ve tabi' ve mensub olduğu devlet ve milletin lisanı uzre kava'id-i şarfiyye ve terakib-i nahviyyeyi güzelce öğrendikten sonra her kanğı lisan tahsiline mubaşeret etmiş olsa ber-vech-i suhulet ele getireceği derkar ve lisan-ı mezbur uzre ta'allum ve tederrus eylediği funun-ı nafi'ayı kendi lisanına nakl ve tercumeye kesb-i liyakat edeceği bedihi ve aşkar olmağıla evvela lisanımızın bir zabıta-i hasene tahtına vaz'ıyla uşul-i tahşiliyyesinin teshil ve tervicine bir care ve tarik aranılmak akdem-i umurdan bulunduğu bina'en min ğayrı haddin bu yolda şarf-ı nakdine-i efkar edilerek akdemce lisan-ı 'Osmaninin kava'id-i şarfiyye ve zavabit-ı aşliyesini şamil bir kıt'a sarf ve n a h v risalesi tertib ve terkim etdiğim misillu bu kere dahi mucerred ahlaf-ı vatana nacizane bir hıdmet etmek niyet-i halişasıyla lisan-ı mezburun uşul-i terkibiyye ve muhasenat-ı lafziyyesini muştamil bir kıt'a risale tahrir ve tanzim edup ismine M i'ya ru 'l-Kelam tesmiye ve tevsim eyledim (Sabit, 1870, s-3-4)

Selim Sabit Türkçe'nin kurallarının ortaya konulamaması birçok kişinin okuma ve yazmadan soğuduğunu ve öğretimi terk ettiğini belirtir. Bazılarının da Arapça ve Farsça çalıştıklarını fakat kendi dillerinde derinlemesine bilgi sahibi olmadıkları için bunların da başarılı olamadığını vurgular. İşte bu kitabı, Mi'yarul-Kelam'ı bu sebeple, yani Türkçe'nin dil kurallarını ele alarak, rüştiyelerdeki öğrencilere lisanımızın kurallarını basit bir şekilde anlatabilmek için yazdığını vurgular.

Berkes (2006) bu dönemde Batı'nın, siyaset, sanayi, hukuk, edebiyat, coğrafya ve tarih alanında ortaya koyduğu eserleri ancak Fransızca aslından okuyarak öğrenebilen genç kuşağın, tahsil ettikleri ilim ve okuyup öğrendikleri kavramların manalarını anlamakta zorlandığını, özümseyemedikleri meseleleri hakkında aktaramadıklarını söyler. Selim Sabit bu doğrultuda kitabını kaleme almış ve rüştiyelerde Arapça ve Farsça eğitim yerine Türkçe ile öğretim yapılması konusunda önemli bir adım atmıştır.

Abdurrahman Fehmi Tedrisat-ı Edebiye kitabının mukaddimesinde:

Malûmdur ki efkâr ve tasavvurâtın vâsıta-i müdâvelesi olan söz, iki şekl-i edebîde görünür ki biri muhâverâta benzeyen (nesir) diğeri bazı şerâit-i mahsûsaya tâbi olan nazımdır. Târih-i umûmî-i beşeri teşkil eden hâdisatın silsile-i tabîiyyesine atf-ı nazar olunursa (nesr)in daha evvel meydana geldiğini kabul etmek iktiza ederse de târih-i edebiyât ki, illiyet-i fitratı musavvir olan mâhiyyet-i idrâk ve tasavvurun âsâr-ı sahihasını tefahhus ve tedkîk eder, nazmın nesirden evvel vücut bulduğunu kaydeyleyler. (Fehmi, 1885, s.4-6)

Kitaba, edebiyatın iki tür üzerine inşa edildiği, bunların ise nazım ve nesir olduğunu belirterek başlar. Sonrasında nesrin bölümlerini ve türlerini tanımlar.

Nesrin edebiyat ile münasebeti, ifâde-i diğerle mülâhazat ve efkârın o şekli-i edebîde zuhuru hatt ve kitabetin ihtira olunduğu tarihten iptida eyler; en mühim hizmeti ise hakayık-ı eşyâyı muhâkeme-i akliyyeye arz eylemek; hissiyatı ulûm ve fûnûna, intibâât ve vicdâniyyeyi hakikat ve nefsü'l-emre tevfiik etmektir

Mühezzib-i efkâr ve müzekkî-i vicdân olmak haysiyetiyle edebiyatın bir şubesi olan(nesir): Hitabet. Felsefe. Tarih. Nesr-i muhayyel. Janr Sükunder denilen envâ'ı lâhikaya ayrılır ki bunlardan her biri kendine mülâyim olan bir tarîk-i beyâna muhtaçtır

Bendeniz gibi râcil-i ilm ve dânişin, hususıyla ta'lîm-i edebiyâta vücudu en ziyade muktezi olan zevk-i mahsûs-ı edebî ki tatbîk-i kavâid ve arz-ı misâle o mevhibe-i müteâl ile muktedir olunur, ondan mahrum olanların (edebiyat)tan bahseylemesi büyük bir haddnâşinâslık sayılır. Lâkin insanın münker olmayan bazı hasâil-i garîbesi var. Çok defa iktidarının derecesini takdirden zühul ile teşvîk-i dil-nevâzânelere mağlûp olur, böyle bir kitap neşrine cesaret eyler de mesuliyeti kendine değil, teşvîk edenlere ait bilir. Bendeniz bu kabilden olarak şu kitabı neşre cesaret edenlerdenim (Fehmi, 1885).

Mukaddime kısmında bu kitabı yazmaya olan cesaretini açıklayan yazar, nesir ve nazım arasındaki farkları, nesrin çeşitlerini, nesir türünün teorisini açıklamaya çalışacağını belirtir. Tedrisat-ı Edebiye Tanzimat sonrası oluşan bir tür olan nesrin açıklamalarını ihtiva ettiğinden yeni dönemin izlerini taşımaktadır.

Şahabettin Süleyman Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye eserinin giriş kısmında sanatın teşekkülü konusunda bilgi aktardıktan sonra, Türk lisanının kökenleri hakkında bilgi verir. Arapça ve Farsçadan etkilenen Türk lisanının aslen Türkistan'a dayandığını ortaya koyar:

Osmanlılar tamamiyle tesis istiklal etmeden karşılarında eskiden gelmiş, o zamanın merkez ziya-i maarifi, menba sanatı olan İran'ın tarz inşasını lisan resmi-i ithaz etmiş, hatta kendi lisanını eski, kaba şekliinden çıkarmak için hal tekâmülde bulunan İran lisanıyla Arap lisanından birçok kelimeler kabul etmiş Selçukî Türkleriyle, bâdehü Türkistandan akın akın gelen Türkmen, Türk aşâirini, Anadolu'nun daire-i İslamiyete girmiş eski ahalisini bulmuştu.

Mamafih bizim Türkistan'dan getirdiğimiz Türkçe'ye yakın Türkçe'yi Anadolu da sâkin bazı ahaliyle Rusya ve İran hududunda bulunan bazı aşayir halen istimal etmektedir. Ve bu suretle lisan kolaylıkla teşekkül ettikten sonra yavaş yavaş daha ziyade tekâmül ederek inceleşmiş, güzelleşmiştir. Birçok zamanlar lisan-ı Farsi Osmanlıların lisan-ı resmi olarak istimal olunmuş, bilahâre hali hazırdaki Türkçe resmi lisan makamına geçmiştir. Esasen, Osmanlılığın bidayetinde ekser-i müluku İslamiye lisan-ı Farsi'yi bir lisan-ı umûmu gibi istimal ederler. Birbirlerine gönderdikleri nağmeleri Farsi lisanıyla tahrir ederlerdi. Hülâsa olarak şunları tekrar edelim: Osmanlılar Selçuki Etrâki ile bilahâre ihtida ederek bunlara iltihak eden asıl Anadolu ahalisinden yeniden gelerek etrafa yayılan Türklerden mürekkep bir millettir ki lisanları Farsi'den, Arapça'dan, Oğuz Han Türkçesinin inceleşmiş, güzelleştirilmiş şekliinden müteşekkildir (Süleyman, 1910).

Şahabettin Süleyman, giriş kısmında Türk lisanının hangi devirlerde nasıl bir değişim geçirmiş olduğunu ortaya koyar. Bir edebiyat tarihi olarak kaleme aldığı eserle, Türk edebiyatında ortaya çıkan yazar, şair ve eserlerinin gelişim seyrini ortaya koyar. Eser

yazılış amacı olarak Türkistan Türkçe'sinden sonra Arapça ve Farsça etkisine giren Türk diliyle ortaya konan eserleri ve yazarları incelemeyi esas almaktadır. Batı etkisiyle ortaya çıkan yeni türleri de bünyesinde barındıran Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye idadilerde okutulan bir ders kitabı olarak öğrencilerine Türk dilinin hangi dönemlerde, hangi değişim süreçleriyle geliştiğini ve bu süreçte ne tür eserler verildiğini anlatır.

4.2. Ders Kitaplarında Arapça ve Farsça Yerine Türkçe Dil Kurallarının Öğretilmesi

Osmanlı eğitim sisteminde medreseler önemli bir yer tutmaktadır. Medreselerde ise öğretim dili Arapça ve Farsça ağırlıklıdır. Batılılaşma sürecinde yaşananlar sonrasında, Türkçenin öğretim sürecinde ağırlık kazandığı kuramsal çerçeve bölümünde ifade edilmiştir. Türkçe'nin öğretim dili olarak kullanılması için yasal reformlar yapıldığı gibi, ders kitabı yazarları da buna dikkat etmişlerdir. Böylelikle Türkçe'nin dil kuralları ders kitaplarında yer almaya başlamıştır.

Mi'yarul-Kelam'ın ilk bölümü olan Telif-i Kelam bölümünde cümle çeşitleri şöyle sıralanmaktadır:

Cümle dahi fi'l ile fa'il veya na'ib-i fa'il veyahud muhteda ile haberden terekub edup muhataba fa'ide-i tamme ifade eden söze derler ki iki nev'dir: *Cümle-i Fi'iy e*, *Cümle-i İsmiye*. *Cümle-i Fi'iy e* mutlaka fi'l ile fa'il veya na'ib-i fa'ilden terki olunan 'ibaredir ki fi'llerin ahirine birtakım zamir-i nisbiler 'ilavesiyle tahaşşul edup hükmün teceddud ve hudusuna delalet eder. Misal: "Efendi geldi. Da'va goruldu." gibi. Nitekim misal-i mezkur iki cumleyi şamil olup cümle-i ulada *geldi* lafzı fi'l, *efendi* lafzı fa'il ve cümle-i saniyede kezalik *goruldu* lafzı fi'l, *da 'va* lafzı na'ib-i fa'il oldukları cihetle cumleteyn-i mezkureteyn fi'l ile fa'il ve na'ib-i fa'ilden terekub etmişlerdir (Sabit, 1870).

"Efendi geldi" ve "Dava görüldü" örneklerin de görüldüğü gibi Türkçe, metinlerde yer almıştır. Zamirlerden, isim cümlelerinden, fiil cümlelerinden bahsedilerek, Türkçe'de oluşan cümle yapılarının nasıl oluştuğu anlatılmıştır.

Cümle-i ismiyye muhteda ile haberden terki olunan ibaredir ki haberlerin ahirine kezalik zamir-i nisbiler 'ilavesiyle tahaşşul edup hükmün devam ve istimrarına delalet eder. Misal: "Efendi 'alimdir. Sen ma'lumsun." gibi. Nitekim misal-i mezkur iki cumleyi havi olup cümle-i ulada *efendi* lafzı muhteda, *'alim* lafzı haber, *dir* lafzı zamir-i nisbi, kezalik cümle-i saniyede *sen* lafzı muhteda, *ma'lum* lafzı haber, *sın* lafzı zamir-i nisbi oldukları cihetle cumleteyn-i mezkureteyn muhteda ile haberden terekub etmişlerdir (Sabit, 1870).

Fa'il ile na'ib-i fa'il ve muhteda isimlerden yapılmak veyahud isim hükmünde olan zama'ir ve masadır ve kinayelerden biri olmak her ne kadar kava'id-i mevzu'adan ise de ba'zı kere sıfatlar dahi mevsufları i'tibariyle fa'il ve na'ib-i fa'il ve muhteda olabilirler. Misal: "Çalışan okur. Okuyan sevilir. Sevilen bahtiyardır." gibi. Nitekim terki-i mezkur, "Çalışan adam okur. Okuyan adam sevilir. Sevilen adam bahtiyardır." takdirinde olduğundan misal-i mezkurede vaki' olan, *çalışan*, *okuyan*, *söyleyen* lafızları sıfat oldukları halde fa'il ve na'ib-i fa'il ve muhteda olmuşlardır. (Sabit, 1870).

Şıdk u kizbe muhtemel olmayarak bir şey'in vuku' veyahud 'adem-i vuku'unu inşa ve icada delalet eden cumledir ki *talebi ve istifhami ve temenni* kısımlarına munkasım olur *inşa'-ı talebi* bir şey'in haricde husulini veyahud terkinin emr ve talebe delalet eden cumledir ki emr-i hazır ve emr-i ğa'ib şîğalarından yapılır. Misal: "Vaktin bihude gecmesun tahşil-i huner eyle" gibi. Nitekim misal-i mezkur iki cumleyi havi olup cumle-i ulada fi'lin terki ve cumle-i saniyede huşulî emir ve taleb kılındığından mezkur cumleler *in şa '-i talebi* kabilinden olmuş olur. *İnşa-ı istifhamı* bir fi'lin zihinde huşulini taleb ve su'ale delalet eden cumledir ki gerek *cumle-i fı liyye* ve gerek *cumle-i ismiyyederde* erkan-ı cumle veyahud mutemmimat-ı cumleden birinin ahirine *mi* edat-ı istifhamiyesinin zamm ve 'ilavesi veyahud evvelerine şu *kanğî ve lkm ve ne ve kac ve nice ve nere ve kacan* kelimelerinden birinin ziyadesiyle haşıl olur. Misal: "Hesab okuyor musun? Okuduğun hesap mıdır? Kimden okuyorsun?" gibi. Nitekim 'ibare-i mezkure uc cumleyi şamil olup cumle-i ulada fi'lin ve cumle-i saniyede ismin ahirine *m i* edatı ve cumle-i salisede *lkm* lafzı getirilerek mezkur cumleler *inşa'-ı istifhami* kılınmıştır. (Sabit, 1870).

"Efendi 'alimdir. Sen malumsun.", "Çalışan okur. Okuyan sevilir. Sevilen bahtiyardır.", "Çalışan adam okur. Okuyan adam sevilir. Sevilen adam bahtiyardır." örneklerinde görüldüğü gibi Türkçe dil kurallarından isim ve fiil cümlelerinin anlatıldığı görülmektedir.

Fakat Mi'yarul-Kelam eserine baktığımızda Arapçanın etkisinin de halen devam ettiğini görmekteyiz. İsim ve fiil cümlelerinin anlatımında Arapça tamlamaların, Arapça dil ifadelerinin de sürdüğünü görmekteyiz. Mi'yarul-Kelam Türkçe metinlerin ve dil kurallarının oluştuğu fakat Arapçanın da etkisini kaybetmediği bir ders kitabı olarak görülmektedir.

Tedrisat-ı Edebiye edebiyat kuramı kitabı olması, Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye ise edebiyat tarihi kitabı olması sebebiyle dil kurallarına bu kitaplarda yer verilmemiştir.

4.3. Edebiyat Bilgilerinin Türkçe Edebi Metinler Üzerinden Anlatılması

Edebiyat bilgilerinin Türkçe edebi metinler üzerinden anlatılması ders kitaplarında Türkçe'nin ağırlık kazandığını göstermektedir. Arapça ve Farsçanın yerine Türkçenin öğretim dili olarak kullanılması edebi metinlerin de Türkçe örnekler üzerinden verilmesini gerektirmiştir. İncelenen ders kitaplarında buna dair şu örneklerle karşılaşılmaktadır:

Abdurrahman Fehmi Tedrisat-ı Edebiyede üslubun şartlarını anlatırken "münakkahiyet kavramından bahseder:

"Münakkahiyet, sûret-i beyânı kadr-ı kifâyet ile mütenasip düşürmekten, ta'birî âherle lüzûmî hakîkinin tayin edeceği şekil ve miktar ile muntabık bulundurmadan ibarettir." (Fehmi, 1885).

Anlatım şeklinin, anlatmak istenilen konuya göre belirlenen ifade şekli ve kelime miktarıyla uygunluğunu üslûbun genel şartlarından biri saydığı münakkahiyet olarak belirlenmiştir. Bütün türlerde münakkahiyetin farklı şekilde uygulanabileceği üzerinde durulmuştur. Örneği bir makalede veya nesir yazısında uygulanan münakkahiyet ile

şiiirde, manzum eserde uygulanacak olan münakkahiyet arasında farklılık bulunacağı ortaya konulmuştur. Bu konuda örnek olarak Namık Kemal'in "Gayret" başlıklı metnini ele alır:

Yiğitler! Şu ayağımızın bastığı toprak babalarımızın kanıyla yoğrulmuştur. Biz de o babaların evlâtlarıyız. Bizim vücudumuz düşmanın topundan sarsıldıkça onlarında sarsılır. Onlar şehitliğin ne kadar büyük olduğunu bilmişlerdir. Bizi yoktan var eden Allah'a yemin ederim ki eğer dünyaya tekrar gelmek mümkün olaydı cennet-i a'lâyı bırakır da bir kere daha şehit olmak için meydana gelirdi.

Kahramanlar! Bu bir gündür ki peygamberimizin dini kılıca dayanmıştır. Müslümanlığın şanı, devletin namusu, bunca ümmet-i Muhammed'in malı, canı kılıcınıza sığınmıştır. Peygamberimiz dünyaya kılıçla memurdur. Biz de onun yoluna gidelim. Şehit olanlarınıza ne devlet ki cennet kapılarını açmış, onları bekliyor. Sağ kalanlarınıza rütbe ister ise benim gibi ser-asker olmaya kadar yol açılan zaman bu zamandır. Şan ister ise insana, dünya kılıcımın sayesinde duruyor dedirecek meydan bu meydandır. Gayret edin ki Osmanlı gibi dünyayı titreten bir milletten olduğumuzu ispat edelim! Analarımız bizi bugün için doğurmuştur. Ölümünden niçin korkmalı. Fani dünyada kim kalmış ki biz kalalım? Düşmanın elinde esir olmak kılıcına göğüs verip ölmekten daha iyi midir?

Kahramanlar! Allah yoluna can verelim, dinimizin kuvvetini kâfirlere gösterelim. Peygamberimizi hoşnut edelim. Yürüyün ileri gidelim (Fehmi, 1885).

Namık Kemal'in bir konuyu anlatırken, sözün özünden uzaklaşmadan, kelime ölçülerini, üslup ölçülerini ve anlatım ölçülerini dengeli bir şekilde ortaya koyduğunu anlattığı bu metin üzerinden örneklendirilmiştir. Metnin geneli bakıldığında Türkçe'nin sade bir şekilde anlatıldığı görülecektir. Bu dönem yazar ve şairlerinin kullandığı sade ve ölçülü dilin güzel bir örneği olan bu eser, ders kitaplarında dönemin genel yazı dilinin de takip edildiğini ortaya koyacaktır.

Tedrisat-Edebiyede Abdurrahman Fehmi bir yazının, bir metnin üslubunda önem verdiği hususlardan birisini ahenk olarak belirtir. Ahenk metnin aşırılık göstermemesi, bir insicam içerisinde anlaşılmasının sağlanmasıdır. Şiirin ve nesirin ahenk tarzları farklılık gösterecektir. Yazar ahengi şu şekilde tanımlamaktadır.

Ahenk denilen rükn-i üslûb, insicâm-ı kelâmdan nâtic olan bir zevk-i sem'idir ki nefis-i nâtikanın (mazrûf-ı elfâz) olan maânîye meyl-i mahsûsu o sayede vücuda gelir (Fehmi, 1885).

Bu konuda örnek olarak Namık Kemal'in şiir ve nesirlerinde ahenkli bir dil kullandığı belirtilir. Burada da görüldüğü üzere Türkçe'nin üslupsal açıdan anlatımı ortaya konulurken sade bir Türkçe metin örnek gösterilmektedir. "Cezmi" romanından alıntı yapılarak, konu şu şekilde örneklendirilmektedir:

Ne çare ki bu vesileden Şehriyar'da istifadeye başladı. İşte iki aşığı rahatsız eden hâdiselerin ikincisi de Şehriyar'ın her istediği zaman Adil Giray'ı görmeye fırsat bulması idi. Şu suretle ki Şehriyar ile Perihan hemen her gece kâh münferiden kâh

müttefikân Adil Giray ile birleştikleri cihetle Şehriyar, تنها bulunduğu bir akşam maksad-ı aslîsine atf-ı kelâm ederek visale çareler taharrisine, minnetler arzına ibtidâr eyledi.

Adil Giray teklifini yine evvelki gibi âdâb-ı ismete müteallik birçok sözler ve sıkıldıkça iltibaslı bir takım vaatlerle def ve hiç olmazsa ileriye ta'lik etmeye çalışırdı. Gönlündeki nefret o derece galebe ederdi ki Perihan'ın te'kidli ve yeminli tenbihleri olmasa habiseyi bâr-ı tahkiri altında öldürmek derecesine kadar gitmesi mukarrer idi.

Şehriyar ise o özürlerin, hiç birini teskîn-i iştiyâka kâfi görmezdi. Teklifini tekrar ede ede istediği gibi muvafık bir cevap almaktan me'yûs olunca "Ben üç....." hükm-i kat'îsiyle lâkırdısına hitam verdi, meclisten ayrıldı.

Adil Giray, Şehriyar'ın her rezaleti, her belâyı göze aldığına ve hele kendinin bir dağdağa çıkarmaktan ictinâbına itminânı olmak cihetiyle cesareti bir kat daha tezâyüd eylediğini bildiği için gösterdiği ibram ve inhimâke lâyük olduğu kadar ehemmiyet vererek def' hususunda ise kendi kendine bir re'y bulmaktan âciz kalmış ve te'sirinde olacak şiddeti bildiği halde çaresiz sureti zirdeki tezkire ile Perihan'ın müşâveresine arz-ı ihtiyâc eylemiştir (Fehmi, 1885).

Tedrisat-ı Edebiyede Abdurrahman Fehmi üslupta sadelik konusunda, ihtişamdan ve gösterişten uzak bir yöntemle metnin kaleme alınması üzerinde durur. Fikirlerde abartının olmaması, hislerin şiddetli bir coşkunlukla ortaya konulmaması gibi tanımları ortaya koyarak, sadeliği şu şekilde ele alır:

Üslûb-ı sâde, lâfz ve ta'bîrât-ı san'at ve ihtişamdan muarrâ olmak efkârda şaşaa ve azamet, hissiyatta şiddet ve sarâmet bulunmamakla, vücuda gelir ki lâyük olduğu mevzular, nefis-i nâtıkayı telzîz veya tehyîce müsait olmayan şeylerdir (Fehmi, 1885).

Üslupta sadelik konusunda Şemseddin Sami'nin ihtişam ve abartıdan uzak durarak, fikir ve hissiyatını sade bir şekilde anlattığı "Yine İnsan" adlı metninden alıntılar yaparak anlatmış olduğu nazariyat konusuna örnek getirir:

İnsan o kadar garip bir mahlûktur ki envâ'-ı hayvânâtta bir nev' olduğunu eskiden beri işitmeğe alışmamış olaydık, bu hüküm bizde pek garip görünecekti. Hakikaten âlemde birinci defa olarak, insan hakkında bu hükmü edip, insan envâ'ı hayvânâtta diyen pek büyük ictisârda bulunmuştur.

Bir taraftan insan ile sair hayvanlar arasında akıl ve temyizce olan farkı nazar-ı i'tibâra alarak bu kadar bedâyi'i vücuda getiren, bu kadar hakikatleri bulan, kemâlât-ı mâddiyye ve ma'nevîyyenin bu kadar âli bir derecesine yetişen, bu kadar esbâb-ı istirâhat ve ma'mûriyyet içinde yaşayan, bazı defa cismâniyy etten muarrâ görünecek kadar akıl ve ruh haline geçen insanı koyun, koplumbağa, balık, yılan, böcek gibi hayvânât-ı gayr mıdır ki behâyim-i hasîse envaından bir nev' addetmek, o nevimize büyük bir haksızlık etmekle beraber, abes bir iddiada bulunmak gibi görünür.

Diğer taraftan insan ile bahâyimden en ednasının bedenleri nazar-ı muâyeneden geçirip uzuvları, kemikleri, âlet-i dâhiliye ve hâriciyeleri, damarları, kanlarının cevelânı, hazımları, havâss-ı hamseleri mukayese olundukda, insanın sair hayvanattan ve alelhusus dâhil bulunduğu zevâtü's-sidye kısmından, hiçbir farkı olmadığı tebeyyün edip, bu hayvanat envaından addolunmaması muhal görünür.

Hususıyla bir taraftan bazı adamlarda ve belki umumiyet üzere akvamda bahâyımın hâline karîb bir hâl-ı gabavet ve vahşîyyet ve diğer taraftan bazı hayvanlarda insana

karîb hissiyat ve âsâr-ı fehm ve idrâk görülmesi insanın envâ'-ı hayvânâtta bir hayvan olduğuna şüphe bırakmıyor (Fehmi, 1885)

Üslubun çok güzel olması konusu da Tedrisat-ı Edebiyede şu şekilde ele alınır:

Ulviyet ve azamet-i mevzû' ile ihtîşâm-ı ta'bîrâtı ihtiva eyleyen tarz-ı ifâdeye üslûb-ı âlî itlak olunur (Fehmi, 1885).

Üslupta güzelliği "Üslub-ı âlî" olarak adlandıran Abdurrahman Fehmi, üslubun mükemmele erişmesi için ulvilik, azamet ve ihtîşam ihtiva etmesi gerektiğini belirtir. Bu üslup özelliğine Ahmet Midhat Efendi'nin "Saramet" adlı yazısını örnek gösterir:

Sarâmet

Sarâmet, itlak eylediğimiz hassa o tavr-ı celâdet ve şiddetdir ki bâis-i ıztırâb-ı kuvâ olan germî-i infîâlâtta, galeyân-ı efkârdan inbiâs eyler.

Şiddet ile sarâmet arasında olan fark: Biri ra'd ve berktir ki arkasından rahmet, diğeri sadâ-yı bürkânîdir ki neticesi sadme ve hezimet olmak ihtimali vardır. Vatan yahut Silistre oyununda ordu ümerasından Sıdkı Bey'in gönüllü zabıtı İslâm Bey'e "Düşman cephanesini ateşleyebilir misin?" Sualine üzerine diğerinin: "Ateşleyebilirim. Hattâ iktizâ ederse üzerine oturur da öyle ateşlerim" yolunda mukabelesi sarâmet-i efkâr ve hissiyattandır. Keza âtîdeki sözler, sarâmetle meşhûn olan kalbin şerâre-i celâdeti addolunur.*

"Sen her yüreği kadın ve sabî yüreğimi zannediyorsun ki senin bu hey'et-i müdhîşe ve muhavvifine karşı titresin? İşte sana bir yürek, ki polattır" (Fehmi, 1885).

Mi'yarul-Kelam dil kurallarına dönük bir kitap olması sebebiyle edebiyat bilgilerine yer verilmemiştir. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye ise edebiyat tarihi olma özelliği taşıdığından kuramsal açıdan edebiyat bilgisine yer verilmemiştir.

4.4. Türk Edebiyatında Ortaya Çıkan Yeni Türlerin Ders Kitaplarına Girişi

Türk edebiyatı batılılaşma süreci sonrasında zihniyetten başlayarak, muhteva değişikliğine uğramıştır. Muhtevadan başlayan değişimi şekli değişim takip etmiş ve Türk edebiyatına batı etkisiyle ortaya çıkan yeni türler girmiştir. Bu bölümde Türk edebiyatına giren yeni türlerin Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarına girişi ele alınacaktır.

Tedrisat-ı Edebiyede Abdurrahman Fehmi Efendi edebiyatımıza giren yeni türlerden birisi olan makale türünün bir örneği olan Ziya Paşa'nın "Numune-i Edebiyat" başlıklı makalesini üslupta vuzuh konusunu işlediği bölüme örnek olarak alır:

Bunların arasında bir de şerfât-ı Ahmediyye görülür ki umûr-i dünyevîye ve uhrevîyeyi bir dâire-i mukaddesiyyette cem' ve telif etmekle, hîn-i te'sîsinden bu ana kadar bin ikiyüz bu kadar sene mürur eylediği halde şâibe-i tagayyürden masun kalmıştır.

Biz fırka-i nâciyye-i İslâmiyye'den olduğumuz halde şu bahiste hakikat-ı hâli izhar için bîtaraf olarak söyleriz ki şu asra gelinceye değin mazbût-ı tevârîh olan kavânîn ve nizâmâtın cümlesi arsa-ı imtihan ve tedkîke konulsun! Ve insaniyet ve hakkaniyet

hatırı için bîtarafâne ve munsifâne her biri hadde-i im'ândan geçirilsin! Herhangi iklimde ve nasıl âdât ve ahlâkta bulunursa bulunsun, insanın aklen ve tab'an ve hikmeten medâr-ı emniyyet hukuku olmak için şerîat-ı İslâmiyye'den daha evsa' ve a'del ve ahkem bir kanun bulunmak kabil midir? Değil midir? Zahir olur. İşte Kur'ân-ı Kerîmin cildi meydandadır! Havi olduğu âyât-ı kerîmeye nazar olunsun; ahkâm-ı siyâsiyyeye taalluk eder âyât-ı muhâkemât, rub'-ı Kur'âna müsavi bir raddede olduğu ve muamelâta müteallik mesâilde me'haz-ı ictihâd olan ehâdis-i sahîha-i nebeviyye dahi bu âyât-ı Kur'âniyye dairesinden zerre mâhariç olmadığı halde eimme-i izâm ve fukahâ-yı kirâmın istinbât ve içtihat ettikleri mesaili hamil olan kütüb-i mevcûde-i İslâmiyye Avrupa'nın dâire-i medeniyyete duhulundan beri iâne-i matbûat ile husule getirdiği âsâr-ı ilmiyyeye mukabele edecek derece kesret ve vüs'atta olduğu tebeyyün eder ve her ne kadar bâb-ı ictihâd mesdûd ise de mesâil-i muâmelâtta tagayyür-i ezmân ile tebeddül-i ahkâm, yani şer'-i İslâm'ın mebni aleyhi olan adl ve hakkaniyet üzere tevsî-i fetâvî kazıyyesi usûl-ı fıkhdan olduğu ve cihan durdukça ve nev'-i beşerin müstaid olduğu terakkiyât ilerledikçe mesâil-i muamelâtın tevsî ve tezyidi yolu açık durduğu cihetle, bin iki yüz bu kadar seneden beri ahkâm-ı esâsiyesinden hiç birisine bir tagayyür âriz olmaksızın her diyar ve iklimde mergub ve muteber ve onun ahkâmıyla âmil olan her kavim, muhâfaza-i hukûk-ı mukaddesesine mahzar olmuştur. Bu da mahall-ı istigrâb değildir; çünkü şerîat-ı İslâmiyye kavânîn-i sâbıkadan iki sınıf nakısın dahi noksanlarını câmi' ve mükemmel olduktan fazla her bir mes'ele-i beşeriyyenin mehazı Kur'ân-ı Kerîm ve akîde-i İslâmiyye üzerine kelâm-ı Rabb-ı Rahîm olmayla bilvasita her bir emr-i şer'i, emr-i mahsûs-ı ilâhî hükmünde reng-i mukaddesiyet almış, ve fıkıh denilen fenn-i celîl, asr-ı nebevîden beş altı yüz seneler müruruna kadar Arap ve Acem ve Endülüs'te (ser-nümâ-yı zuhûr) olan ulemâ-yı İslâmın telâhuk-ı efkâr ve tetâbu'-ı âsâr ile tedkîk ve tevsî ve tedvin olunmuştur.

Acaba ulûm-ı siyâsiyye için bu kadar dikkat, bu kadar ihtimam hangi asırda, hangi kavimde görüldü?

Şu asr-ı âhîrde hukuka dair fûnûnu en ziyade tevsî eden Fransızlar iken, Fransa'nın vücuda getirebildiği kavânîn mevkî-i tahkîke konulsun! Zahir olur ki mesâil-i siyâsiyyede şerîat-ı İslâmîye'nin mukallit ve meşrûhudur.(Code Napoleon) (Code Sivil) denilen nizâmât-ı siyâsiyyenin ekseri Napoleon'un Mısır'ı istilâsında eline geçirdiği kütüb-i fıkhiye ile Endülüs'ten alınan kitapların tercüme ve hulâsalarından başka bir şey değildir (Fehmi, 1885).

Tanzimat döneminde gazete ve dergilerin çıkışı halk ile aydın arasında bir köprü vazifesi görmeye başlamıştır. Tanzimat aydınları ise gazeteyi halka ulaşacak bir vasıta olarak değerlendirmektedir. Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa edebiyat hakkında, dil hakkında, güncel olaylar hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlar ve bu değerlendirmelerini gazetelerde dile getirmişlerdir. Gazetelerde fikri beyan edecek şekilde yazılan yazılar makale özelliği taşımaktadır. Görüldüğü gibi Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları bu makaleleri ders konularını anlatırken örnek metinler olarak belirlemiştir. Ziya Paşa'nın "Numune-i Edebiyat" hakkında yazmış olduğu makale gibi diğer alanlarda da makaleler yazılmıştır.

Münif Paşa'nın felsefi bir düşünce yazısı özelliğini taşıyan makalesi de bu dönemdeki aydınların ortaya koyduğu düşünsel metinlerden birisidir. Yazarın bu metni de ders kitaplarında örnek parçalar kısmında yer bulmaktadır:

Felsefede münakkahiyyete misal:

Mevt-i hâdimü'l- lezzâtın ziyade bizimle munis ve hem-dem olacak ne vardır? Katline hükmolunan bir mücrim-i tebeh-kâr hangi tarafa imâle-i nazar-ı küdret-i eser etse heykel-i hevl-nâk-ı helâktan başka ne görebilir? Mütemetti'-i ni'met-i hayât olduğumuz zamanın biraz uzun veyahut kısa olması beyinde olan fark-ı cüz'î, bizi bu harâb-âbâd dünyada rişteğîr-i istikrâr olmak itikadına zâhib edecek kadar bir şey değildir.

Vakia ahkâm kadar cümlemiz hakkında yek-nesak olmayıp bazımız nihâyet-i ömrüne kadar kemâl-i refâh ve saâdet-i hâl ile imrâr-ı evkat ve bir çok evlât ve ahfat içinde terk-i hayât eder ve bazımız henüz şecere-i ömr ve ikbalen berhudâr olmaksızın sinn-i unfuvân-ı civânîde pençe-i ecel-i bî-emâna giriftar olup tahlîs-i girîbân-ı câna imkân bulamaz! Bir takımı dahi sâha-ı zemînde yalnız ser-nümâ-yı zuhûr ve bir gün içinde mütevârî-i künc târîk-i kör olur! Bunlar bazen ezhâr-ı çemen-zâra benzer ki açılmalarıyla beraber solup fenâ-pezîr olmaları beyinde hiç mesâfe-i zamâniyye olmaz. Her bir şahsın ecel-i müsemması hâme-i dest- kudretiyle levh-i mahfûz-ı ezelde mersûm bir ser-mektuptur.

Binâberîn müddet-i hayâtın miktarında müştebih olduğumuz halde yaşarız. İşbu iştibâh, hulûl-ı ecel-i mev'ûd hakkında bizce sebep-i teyakkuz ve intibah olmak lâzım gelir iken bilakis bâis-i amâ ve gaflet olur! Mev'tî müddet-i hayâtımızın hangi zamana nispet edeceğimizi bilemediğimiz cihetle bunu asla hatıra getirmeyiz ve hatta sinn-i pîrîye dahi zaman-ı hazır nazarıyla bakmayız. İşbu müntehâ-yı hudûd-ı hayâta vusulümüzde artık rişte-i tûl-ı emel berîde-i mikrâs-ı ye's ve harman olmak iktiza ederse de mecbûl olduğumuz amâ ve gaflet, perde-keş- çeşm-i basîret olarak nefes-i vâ-pesîni onun maverasında bir vakte isnat ederiz.

İşte o vecihle dest-sâkî-i ecelden cür'a-nûş-ı memât olduğumuz zamanı tayin edemediğimiz cihetle havf-ı memât bizce bir emr-i mev'hûm gibi görünür. İştibâh-ı müddet-i hayâtın derece-i imtidâdına münhasır olmak lâzım gelir iken esas madde hakkında bizi temin edemiyor demek olur (Fehmi, 1885).

Batı felsefesi Tanzimat döneminde aydınları ve yöneticileri fikri açıdan çok meşgul eden konulardan birisidir. Aydınlanma süreci ile ortaya çıkan metinler makaleler aracılığıyla gazetelerde yer bulmaktadır. Bu metinlerden Cevdet Paşa'nın bir makalesi de Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer bulan metinlerden birisidir:

Bu âlem ki âlem-i teceddüd ve inkılâptır, ihtilâf-ı leyl ve nehârî gibi tahavvül-i edvâr ve ekvârı dahi hep tekabül-i selb ve îcâbtır. Bunun hakayık-ı ahvâlini bilmek ve nazariyatının ukde-i eşkâlini halledebilmek şöyle dursun müşahedeye istinat ile yakîniyattan add ve itikat olunan bazı kazâyâ bile galat-ı hiss-i ihtimâl ve mülâhazasına mebni mahal-i bahs ve irtiyâbdır.

Ezcümle evzâ'-ı felekiyyenin tagayyürüne ve leyl ve nehârın tekerrürüne bakıp bir hareket-i yevmiye müşâhede ediyoruz. Lakin mir'at nazare-i ûlâya münakis olduğu vecihle devr ve hareket eden şems ve kamer midir? Yoksa üzerinde bulunduğumuz küre-i arz dönüp de bu görüşümüz galat-ı hiss-i nazar mıdır? Burası ez-kadîm-i hükemâ beyinde muhtelif-fih bir meseledir. Fisagurus ki müddet-i medîde Mısır'da ve Asya'da dolaşip tahsîl-i ulûm-ı hikemiyye eylemiş bir zât-ı celfî'l-me'ser dir. Onun reyine göre şems merkez-i âlem olup etrafında arz ve ecrâm-ı sâire sair ve dairdir.

Asr-ı Eflâtun'a kadar onun mezhebi meslûk-ı felâsife-i Yunan idi. Ba'de Aristo arzın sabit ve etrafında şems ve kevâkib-i sâirenin müteharrik olmasına zâhib oldu (Fehmi, 1885).

Namık Kemal'in Celaleddin Harzemşah mukaddimesinde edebiyat hakkında fikirlerini açıkladığı makale de Tedrisat-ı Edebiyede yer alır:

Mevlâna, Mevlâna! Söylediğin sözleri dikkatle dinledim. Fikrinde ziyâ-yı şefkatten yapıma güller; nûr-ı seherden dökülme yaseminler açılıyor. Fakat söylediğin lakırdıyı fikir anlıyor, gönül duymuyor. Ah kalbime bir lisan verip de sefarete onu göndermek mümkün değil ki hissiyatımı istediğim gibi meydana koymak kabil olsun.

Beni dinle! Beş senedir ötekinin nikâhında idim; gençlik nev-baharının en revnaklı, en parlak zamanlarını, sizin şu harem-serây-ı devlet dediğiniz esaret zindanlarında geçirdim, bahâr eyyâmı zindana atılanların bülbül sadâsından ne eğlencesi olur?

Benim o müddet içinde bir eğlencem var ise halk arasında şair namıyla yâd olunan andelîbân mağrifetin nigamât-ı vicdânı idi. Muhabbetin pek çok tasvîr-i hayâlisini gördüm. Cümlesinden gönül sabâvetle şebabet arasına düştüğü sırada nazlı uykusundan gözlerine dolan nûr-ı âfitâb ile uyanmış bir nâzenîn gibi, en ma'sûmâne eğlenceler, en kuvvetli ümitler içinde bir tatlı gaflet, bir can-perver rahata me'lûf iken basireti bârika-i hüsn ile açılıyor; etrafına bakıyor, kendini bin renge dökülmüş nurlar, bin şekle girmiş letafetlerle müzeyyen bir firdevs içinde görüyor. Teneffüs ettiği havayı râyiha-i hayat ile memlû, ayak attığı toprakları cevher-i cân ile âlûde zannediyor! Ömrünün gidişinden mehtabın in'itâfıyla serv-i sîmînler içinde kalmış bir nehrin gûzarânını seyrederek gibi, lezzet buluyor (Fehmi, 1885).

Şahabettin Süleyman, Şinasi'nin eserleri, edebi kişiliği ve devlet adamlığı hakkında geniş bir bilgi verdikten sonra, onun nesri hakkında bilgi edinilebilmesi için şu makalesini ders kitabında ele alır:

İstanbul Sokaklarının Tenvir ve Tathiri

Masiva şâibesinden dili tathire çalış
Perteve hikmet ve irfan ile tenvire çalış
Le muharrire

Beytinin mânasını kalpten beden ve bedenden ta-mesken ve müdün cihetlerine kadar tevil etmek, hayır için neden caiz olmasın? Fil-hakika bu usûl tamim olunduğu halde geceye mahsus birtakım mahzurât zail ve bir hayli muhsenât hâsıl olur ki bahse şâyan olanları tadât olunur. Evvelâ meramlarının icrasını karanlığa alıkoymaktan başka fırsat bulmayan eşhâs-ı muzırradan kuvve-i zabıtaya tegarrüb ve tesadüflerinde hayal gibi, nihan olanları ele geçirilmek için hükümetçe suhûlet peyda olmalıdır.

Sâniyen ahâli birbirine gitmek ve esnaf dükkân küşad etmek gibi, hem ziyaret, hem ticaret maddelerinin tezayüt bulmasıdır.

Sâlisen fener taşımak zahmet ve masarısından herkesin hâlas olmasıdır.

Rabian sokaklarda fevkalade bir hâl zuhurunda zabıta ve ahâlice birdenbire ışığın vücuduna lüzum tereddüt ederse tedarik için birtakım tekellüfat ve vakit zâyî etmek gibi mahzurât indifa bulmasıdır.

Hâmisen, sokaklarda gezinenler haklarında ahâlice bir şüphe olsa kolaylıkla bertaraf olmasıdır.

Sâdisen şehirde sokakların şehri-âyin gecelerinin şenliğine yakın bir letâfet bulmasıdır. Sokaklarda aydınlık olduğunu kim istemez? Meğer gece karanlıktan istifade eyleyen ehl-i fesad ola!..

Halkın ruşeni-i ezhamına kim kail olmaz? Varsa ukul-ü mazlumedir ki ancak aharın cehli karaltısında Perteve yap ikbâl olur. Nitekim yıldız böceğinin lemeânı zulmet-i leyle münhasırdır.

Şehrimiz bir payitahttır ki yalnız başına bir devlet denir. Ve ona mâlik olanlar ise - bir sahib-i hurucun kolunca - cihâna hükmetmeye muktedir olabiliyor. Öyle dair darü'l mülk ki zamanımızda Asya'nın akl-ı piranası, Avrupa'nın bekr-i fikri ile izdivaç etmek için bir haclegâh olmuştur.

Bir şâir letâfet-i tabiiyesini şâirâne vasfetmek istese şöyle hayal etmez mi! İstanbul beldesi Avrupa'nın kenarı sahilinde Asya'ya karşı kurulmuş bir mâlike-i deryadır ki manendi zir eflak de merî olmaz. İllâ ki âyine-i abdârı olan safhayı Haliç'in de münakis sûtret bi-karardır. Avazi-i Cihangiri uzaktan işitenlere bir mertebe hoş gelir ki manzara-i dilkeşânı yakından temaşa etmeye kulaktan açık olmamak mahâli mutlakdır. Hasretü'l milel ünvanına mazhariyeti tab'ı camidir!

Böyle bir şehr-i şehir, ne kadar tohsin ve tathir ve ne kadar tezyin ve tenvir olursa şâyestedir. Tenvirine ra'yi hükümetle mübaşeret olundu: Bu bir beşerettir ki sokakların tathiri dâhi evvelkinden ziyade ittirat üzere icra olunmak zamanının tegarrübüne işarettir (Süleyman, 1910).

Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyede Namık Kemal'in eserleri, edebi kişiliği ve hayatı hakkında geniş bilgiler sunan Şahabettin Süleyman, Tasvir-i Efkâr'da kaleme aldığı bir makaleyi örnek olarak kullanır:

"...Bir atıl deha şebanında ihtiyarlar, işsiz geçen zamanın dakikası saatten uzundur.

Bir sefiye ne kadar yaşarsa daha ömrüne doymadan dünyadan gider çünkü lehviyat içinde geçen vaktin saati dakikadan kısadır. Biz miras yedi biliriz ki uzaktan haline bakılsa, huzuzata müstağrik zan olunur. Halbuki o biçare bütün ömrünü bir eğlence bulmaya hâsıl eder de, yine lezaiz-i âlemin biriyle hoşnut olamaz, her ne ile me'luf olmak istese, kadehi alna alır almaz yüzünü buruşturmaya başlayan ayyaşlar gibi, daha mebd-i telezzülde gönlü istikrahdan hâli değildir.

Emeksiz eğlence tuzsuz taama benzer. İnsan kendi sa'yıyla yaşmalıdır ki zamanının kıymetini bilsin hayatının lezzetini duysun. Biz o âdeme nasıl bahtiyar diyoruz ki hem her gün ömür güzeştisine tesüf eder durur. Hem yine eyyâm-ı hayat bitmez. Tükenmez bir müddet mecâzat etmiş gibi, vaktini geçirmeye çalışır: sa'yının perverdesi olan bir âdem ise, hiç eğlence aramaya muhtaç olmaz: çünkü eğlencede iş bulunmaz. Ama iş de eğlence mevcuttur. Hele vakit geçirmeyi asla düşünmez. Zîra diriğ ki vakit kendi kendine geçer gider. Yoksa onun kezarasını tesrie çalışmak bir aklın kârı değildir" (Süleyman, 1910).

Seçilen örnekler çerçevesinde, edebiyata yeni giren türlerden olan makale türünün çok sayıda örneğinin ders kitabına girdiği görülmektedir. Tedrisat-ı Edebiye ve Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyen'in diğer anlatılan konularında da makale örneğine bolca yer verilmiştir.

Türk edebiyatına yeni giren türlerden birisi de romandır. Roman batıda ortaya çıkan, tanzimat dönemi ile birlikte yer almaya başlayan bir nesir türüdür. Araştırmamızda incelenen ders kitaplarında çok sayıda romandan alıntılar yapıldığı ve bu metinler üzerinden dersin anlatıldığı görülmektedir.

Tedrisat-ı Edebiyede Abdurrahman Fehmi Efendi "Âhengî Tasviri" başlığında Namık Kemal'in "Cezmi" romanından alıntı yapar:

Bu kuvve-i külliyye Şimahi'ye gelerek hanlar Osman Paşa'ya meydan okumaya başladılar! Paşa'nın yanındaki kuvvet topu on bin kişi idi. Fakat bu fırka Osmanlı askerinin en mücerreb, en mümtaz kahramanlarından olarak gerek nefislerine itimatları, gerek serdarlarına emniyetleri kemalde olduğundan, Paşa düşmanla meydan muharebesine girmekten içtinap etmedi. O gün ve ertesi gün sabahtan akşama kadar harp olundu; akşamları tabl-ı âsâyiş çalınır ve iki asker birbirinden ayrılırdı. Kavganın hâli yine yek-renk olarak yalnız bu defa hücum İranlılarda, müdafaa Osmanlılarda idi. Osman Paşa yine bir mu'tâd-ı ta'biyyede olan maharetiyle düşmanın kesretini tesirsiz bırakır, askerinin gösterdikleri gayret-i kahramân-pesendâne ile her muharebede ihraz edegeldikleri şân-ı hamiyete bir revnak-ı diğer daha ilave eylerlerdi. Cezmi ise Paşa'nın şimdiki yaverler gibi öteye beriye haberciliği hizmetinde bulunarak zâbitâna o emrini tebliğ ettikten başka lüzum gördükçe toplayabildiği ufak tefek fedâî fırkaları ile düşman alaylarını istikbale çalışırdı.

Ramazan'ın onbirinci ve harbin üçüncü günü ise Acemler ya mevt veya galebe azm-i kat'iesiyle muhacemelerini bir derecede teşdîd ettiler ki Osmanlı askerini birkaç kerreler yerinden kopardılar; fakat aldıkları mevâki'i-Osman Paşa'nın himmet ve siyaseti kuvvetiyle-bir türlü elde tutmaya muktedir olamadılar. Askerimiz dağ parçalarına tesadüf etmiş emvâca benzerdi; düşmanla çarpıştıkça geri çekilir, fakat geri çekildikçe bir daha toplanarak yine eski mevki'ne gelirdi (Fehmi, 1885).

Tanzimat dönemiyle birlikte edebiyatımız batı etkisine girmiş ve batılı eserlerden yazarlar ve şairler tercümelere başlamıştır. Batılı yazarlardan yapılan tercümeler edebiyatımızda yeni bir tür olarak yer almıştır. İlk Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarında tercüme örneklerine de yer verildiği görülmektedir

Tedrisat-ı Edebiyede Abdurrahman Fehmi Efendi "Nefsü'l-Emre Mutabaka Pertev Paşa'nın Jean Jacques Rousseau'dan yapmış olduğu bir tercüme yer verir:

Hâb-ı pür-ıztırâbdır bu hayât
Doğmuşuz ölmek üzre vâ-hayfâ!
Var ise zerre zerre zevkiyyât
Anı da kahr-ı dehr eder ifnâ'
Gideriz böyle cehl ü gaflet ile
Ka'r-ı girdâb-ı mevte hasret ile
Dürlü mihnetle bin meşakkat ile
Mahv u güm-nâm eder bizi dünyâ
Bizse seyreyleyip bu bünyâdı
Ararız tarhına nedir bâdî
Hâlik-ı, halkı sır-i icâdı
Cümleyi bilmek isteriz hâlâ!
Lîk bu sırr-i mübhemin halli
'akla teysîr olunmamış belli
Âdeme 'acz u gaflet u cehli
Ettirirler hatâ içinde hatâ
Şıyrulub rûh zulmet-i tenden
Süzülüp eyledikde 'azm-i vatan
O zamân hallolur bu şübhe vü zan
Bilinir hâsılı nedir bu ma'nî (Fehmi, 1885).

Muhammed Fafri'nin Poul Dukokdan yaptığı tercüme Abdurrahman Fehmi Efendinin Tedrisat-ı Edebiyesinde yine üslupta sadelik bölümünde yer almaktadır.

Sâdedilânelik

Sâdedilânelik efkâr ve hissiyatın nihayet derece sedâcet ve tabîliğidir ki sahibi habîr olmayarak gibi zuhur eyler de alelekser çocukça ve bâis-i zevk olan bir hâl-i safderûnâne tasvir eyler.

Efkâr ve hissiyatın o hassası şununla temeyyüz eder ki arz eylediği ahvali -biz olsak- sanat ve maharet ile setr ve ihfâ etmeğe çalışırız; onun mütekellim ve kaili ise ağzından kaçırır gibi gayet itinasız, gayet safvet-i bâl ile meydana kor, ve o cihetle muhatap ve erbâb-ı mütâlâa için bir temeyyüz ve rûçhan itikadına sebep olur.

Lorantin romanında müsâdif-i nazar olan muhâvere-i âtiyyede kapıcının cevabı safderûnluk ve sâdedilâneliğin şekil ve mahiyetini irâe için bir misal olabilir:

Filorand - O daire tutuldu mu?

Kapıcı - Hayır madam

Filorand - Bari muntazam mı?

Kapıcı - Pek muntazam. Gayet güzel ve süslü; bütün duvarlar ayna ile müzeyyen; insan kendini baştan ayağa kadar görür! Çok muntazam.

Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'de Şahabettin Süleyman, Teceddüt ve Nesir bölümünde Pertev Paşa'nın, Victor Hugo'nun Le sonmeil de l'enfant namındaki manzumesinden yaptığı tercümeyle ele alır:

Bir tıfl-ı melekenjadu nevzad!
Kehvare-i izz ü rif'at üzere
Ya eylemesin mi huvab-ı mutâd
Mader kucağında rahat üzere
Asûdedir âlemi gınadan
Yoktur haberi bu maceradan
Göz yumduğu dem de masivadan
Lâhute olur nezaret üzere

Envâr-ı sur, hezar mâna
Mirat hayaline verir fer
Ezhâr-ı çemenledir deranâ
Etrafını eylemiş muanber
Saffetle sürûr havz-ı serşâr
Ka'rındaki nun nemci seyyar
Mevcâver feyz olunca her bar
Cevherle dolar sevahil-i zer (Süleyman, 1910)

Şahabettin Süleyman, Tanzimat aydınlarından Sadullah Paşa'yı da tafsilatlı bir şekilde eserinde ele almaktadır. Sadullah Paşa'nın Lamartine'nin Göl eserini tercümesi örnekler arasında yer almaktadır:

Yâldında mı bir gece o âfet
Ol hüsn-i melek peri kıyafet
Çıkmışdı benimle mahitabe
Bir sandal içinde seyr-i âbe
Olmuşdum anınla duş berduş
Aşk âlemi içre mest ü medhuş
Tenhaca safa-yı ab ederdik
Zevk-ı demi mahitab ederdik
Ses gelmez iken semâ-i mâdan

Hali iken her taraf sadadan
 Sandalcıların kürek sadâsı
 Bu halvetin idi hoş nevası
 Ahenkle çekerler idi birden
 Bu şevk ile mevcezen idin sen (Süleyman, 1910)

Batı dilinin etkisi en fazla tercümeler yoluyla Türk edebiyatında hissedilmiştir. Tercümeler vasıtasıyla yeni şekiller, yeni biçimler, yeni fikirler görülmüş ve örnek alınmak istenmiştir. Batı felsefesinin temelleri çeviriler yoluyla Türkçeye kazandırılmıştır. Tiyatrolar, şiirler, romanlar, hikayeler Türkçeye çevrilirken hem yeni bir dille karşılaşmış hem de Türk dilinin zenginleşmesi ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatı şekil, biçim ve üslup olarak tercümeler yoluyla değişim göstermiştir. Örnek metinlerin Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarında yer alması bu değişim sürecinin bir sonucudur.

Tedrisat-ı Edebiye ve Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye incelendiğinde Türk edebiyatına giren yeni türlerden çok sayıda örneklerle karşılaşıldığı görülmüştür. Mi'yarul'- Kalam yazılış yılları olarak halen eski edebiyatın, yeni edebiyatla birlikte etkisini devam ettirdiği bir dönem olduğundan, Mi'yarul'-Kalam'a bakıldığında eski edebiyat türlerinin ağırlıkça daha fazla yer aldığı görülmektedir:

Mesnevi

Me fu lu fa 'ilatu m efa 'ulu fa 'ilun
 M u za ri — + / - + - + / + — + / - + -
 Muhkem değil bu kaşr-ı sipihrin 'imareti
 Bilmem bu köhne hanede kim ede rahat (Sabit, 1870).

Rubai

Mefulu fa'ilatı mefa'ılı fa'ilun
 M u za ri— + / - + - + / + — + / - + -
 Şeb mahv olup hermişe k i necm-i seher toğar
 Encam-ı inhizamda mihr-i zafer toğar
 Abisten-i şafa vu kederdir le y al hep
 Gün toğmadan meşime-i şebden neler toğar (Sabit, 1870)

Kıt'a

Fe'ilatun fe'ilatıu fe'ilatun fe'ilün
 R em e l + + - - / + + - - / + + - - / + + -
 Valid u valide vu dayesi tıfl-ı hunerin
 İtib a r u kerem u himmet u ihsan-ı tamam
 A h kim etdi felek bunları birden m a ' dum
 Kaldı zilletden o bi-care yetim -i na-kam (Sabit, 1870).

Gazel

Fe'ilatun fe'ilatun fe'ilatun fe'ilun
 R em e l + + - - / + + - - / + + - - / + + -
 Nedir ol sim beden sıb zekan ol gul-fem
 Cevher-i la yetecezza m desem yahud fem
 Ya ne ol mah-cebin uzre du ebru-yı hilal

Şems-i haver hele uhsanna nisbet şebnem
 Leb-i hamrasına hem-renk olamaz la rı -i Yemen
 Zıb -i dendanına durr-i 'Aden olur m be-hem
 Ceşm-i cadusına dil-bestedir ahu-yı Hoten
 Hal-i hindusunun efgendesidir Rum u 'Acem
 Muşke teşbih hatadır şiken-i turasını
 Kırılır hatırı bir deste-i sunbul de desem
 Kadd-imevzunını ger 'ar'ar-ı bi- 'argorse
 Bükülürdü beli reşk ile olup kameti ham
 Böyle m i eyler id i vasf dılayı Selim
 Neyleyim fart-ı kuduretle şikest oldı kalem (Sabit, 1870).

Mi'yarul-Kelam'ın son bölümünde ele aldığı mecaz ve cinas konularına vermiş olduğu örneklerde görüldüğü gibi Türk edebiyatındaki eski türlerin yer aldığı görülmektedir.

4.5. Edebiyatın Bir İlim ve Teori Alanı Olarak Ders Kitaplarına Girişi

Tanpınar (2006), Türk edebiyatının batılılaşma etkisi ile estetik bir zevk olarak değerlendirilmekten bir ilim sahası, teori alanı olarak değerlendirilmeye evirildiğini ifade eder. Türk edebiyatının bir ilim ve teori alanı olarak ders kitaplarında da yer almaya başladığı görülmektedir. İlim ve teori alanı olarak ele alınan konulardan birisi üslup konusudur.

Üslup; “tarz”, “tavır”, “edâ”, “söyleyiş”, “dil ve ifade”, “kişinin veya bir grubun ifade özelliği”, “bir edebî türün söyleniş hususiyeti”, “kelimeleri kullanış”, “bir edebî eserin dil ve ifade yönüyle incelenmesi”... gibi karşılıklarla tanıtılmış ama her terim gibi, tanımlanması için bazı sınırlara ve o sınırlar içinde bir kısım yorumlara tâbi tutulmuş bir kavramdır (Önal, 2008).

İlim ve teori alanlarından birisi de tenkit konusudur. Edebiyat ve sanat eserlerini inceleyerek bu eserler hakkında hüküm verme sanatı olan tenkit, Fransızca critique karşılığı olarak kullanılmış bir kelimedir. Critique sözlükte ; 1- Tehlikeli, kritik, sonul 2- Eleştirel, eleştirmeli 3- Eleştiri, tenkit 4- Bütün eleştirmenler 5- Eleştiri yapan kimse, eleştirmen olarak (Saraç, 1990), tenkit ise sözlükte bir konuya ait yazıyı veya eseri değer bakımından gözden geçirme şeklinde yer alır (Develioğlu, 1998).

Tedrisat-ı Edebiye kitabının büyük bir kısmı üslup konusuna ayrılmıştır. Üslubun genel şartları ele alınmış ve üslubun özellikleri anlatılmıştır. Şiirin üslubunda vuzuh konusu ele alınırken, Fuzuli'nin şu beyitleri örnek gösterilmiştir:

Mebhas-ı Vuzûh

Mündericât: Vuzuhun tarifi. Menşe'-i vuzûh.-İntifasına bâdî olan şeyler. Kelâmın hafi'dan beraatına vuzuh denir ki mevzû'-ı beyânın zuhûr-ı tâmm ile inkişafına medar olduğu için erkân-ı fesâhatın en mühimlerinden. Vakıa müdâvele-i tasavvur ve

efkâra vasıta olan söz, tulû'un ilk ziyaları gibi incilâ-yı ma'nânın işareti ve hatta o hûrşîd-i ma'nevînin zuhur ve nûmayişi hükmünde bulunmalıdır.

Vuzûh-ı ifâde, vuzûh-ı fikre tâbî'dir; zira güzel düşünülen ve hiçbir ciheti müphem bırakılmayan efkâr ve mülâhazat, vuzuh ile ifade olunur, elfâz ve ta'bîrât zihne sühûlet ve bedâhetle tevârüd eyler.

Şiirde vuzuha misal:

Mecnûn dedi ey bana açan râz
Lûtfuyla kılan beni ser-firâz
Kimsin bana zâhir eyle adın
Bu bâdiyede nedir murâdın
Can tazelenür fesâhatından
Bu lehce-i pür-melâhatından
Şîrîn şîrîn tekellümün var
Hâl-i dilime terahhumun var
Bî-gâneden unmazam bu hâli
Bir ülfetten değil bu hâlî
Bî-hûde değil bu gönlüm almak
Gelmek başım üzre sâye salmak
'akl olsa idi benimle hem-râh
Ahvâlinden olurdum âgâh
Gam gönlümü itmeseydi bî-tâb
Göz perdesi olmayaydı hûn-âb
Gaflet halelinden ayrılırdım
Elbette kim olduğun bilirdim
Çün bende yok ihtimâl-i idrâk
Sen söyle özün kimsin ey pâk (Fehmi, 1885).

Üslupta gösterişten sakınmak anlamına gelen "Tabiiyyet" başlığı Abdurrahman Fehmi'nin üslup başlıklarından birisidir. Kitabın tabiiyyet başlığı hakkında bilgiler verdikten sonra, buna örnek olarak Samipaşazade Sezai'den bir alıntı yapar:

"Üslûb-ı ifadenin rûkn-i mühimi olan tabiiyyet ki ona sühûletle itlak olunur, tekellûf ve tasannu'dan içtinap ile efkâr ve tasavvurâtı lâyh olduğu gibi arz ve ifade eylemektir."

Şiirin zaman ile mekân ile bir büyük münasebeti var. Letâfet-i tabiiyyece cihan içinde yekta olan İstanbul, bir şaire ilhâm-ı ma'nâ etmekte her memleketin mafevkindedir. Meselâ İstanbul'da bir yıldızlı gece düşünelim. Her tarafta gürültülerin kesildiği, herkesin uykuya daldığı gece yarılarında fezâ-yı bî-intihâ-yı semavâtta bütün yıldızların ziyası temevvüce başlar; semanın rengi, Marmara'nın, Boğaziçi'nin suları mâî olduğu cihetle o gecede parlayan yıldızların ziyası mâî görünür. Ufkun üzerinde meşhûd olan hilâlin hafif ziyası, zikre akseden şekli mâî, öteden beride akan sular mâî, şurada burada uçuşan kuşlar bile mâî. O mâî gecenin içinde ufkun üzerinde toplanan birçok yıldızlar titreyen ziyalarıyla bir şairin gözlerinden, yani seray-ı serâir-i ruhun iki nuranî pencerelerden güzâr ettiği zaman kalbin bir köşesinde hâbîde nice sevdalar uyandırır; işte o sevdalar hep şiirdir (Fehmi, 1885).

Üslupta ahengi anlatan Abdurrahman Fehmi Efendi, tabiattaki seslerin taklit edilmesiyle bir ahenk oluştuğunu ve bunun metinlere yansımalarını ele alır ve bu konuya örnek olarak Akif Paşa'nın "Sahbaname" sini seçer :

Âheng-i tasvîrî: Ahval ve eşyayı keyfiyyât-ı savtiyye ile tahkiyeden ibarettir. Ahengin bu kısmı ya doğrudan doğruya taklîd-i sadâ ile hâsıl olur veyahut ahval ve eşyanın his ve hayale mün'atîf olan te'sîr-i mahsûslarındaki müşâbehetten inbiâs eyler ki sûret-i

ûlâya (tasvîr-i hakîkî) sûret-i sâniyeye (tasvîr-i hissî ve hayâlî) itlak olunmak münasip olur.

Meselâ fış fış, şırıl şırıl, güm güm ve bunlar gibi esvât-ı tabîyyeyi hâkî olan şeylere hakiki; nefis-i nâtikanın infîâlîni mucip olacak ahval ve vâkiat tahkiye edilir ise hissî veya hayâlî olur.

Misal:

Âlem-i âbın vüs'at-ı umrân ve sürur ve hubûr-ı firâvân ve cünbüş ve neşât-ı bîpâyânı ve ol âlemin hükümet ve tasarrufı "bintü'l-ineb" namında la'lîn leb, güşâdemeşreb, bir dil-ber-i mekkârın zîr-nigîninde olup kendisi mânend- Felâtun-ı hum-hâne-i hikmette mütevâri ve belki şişede nihân peri gibi câm-ı musaffâdan gayri câmeden ârî feemmâ ki emir ve fermanı su gibi her mahale cari ve hatta urûk ve a'sâba dahi sari olarak ismi duhter ama hükmü merdâne! Ve surette âb ama manîde âteş-i serkeşten nişane; ol âfet-i devr ve zamanın aşkına giriftar olan bir dahi cihana bakmak muhal; ve bir kere harîm-i vuslatına duhul eden kendini yâd kılmak adîmü'l-ihimâl idüğü ve buna ümasil nice nice acâyîb-i hâlât ve garâib-i keyfiyyâtı dahi bazı ashâb-ı vukûf-ı lisânında güş ve hûşe vasıl, ve sâmia-ı dil ve cana dâhil olarak ol âlemin dâr ve diyarından, ve kûçe ve pazarından bir mahale girmek, ve elden gelirse ol dil-ber-i ateşin-meşrebin zevk-i visâline erip safâlar sürmek, ve bu keyfiyyet ile hâr ve has-ı keyf ve kemi şâne-i hatırdan silip süpürmek sevdası tab'-ı şûrîdeye galebe edip günlerde bir gün münâsîp-i ihvân ve muvâfık-ı yarân ile ol âleme duhûl-ı müyesser oldukda âyine-i câm-ı cihân-nümâyaya nazar edip ne gördüm? Bir âlem-i vâsî' ki: Her kûşesi nice bin iklim; ve her iklimi nice bin şehri muhit olmuş; ve hâyhû-yı âşikan ve feryâd ve vâveylâ-yı müste'mendân-ı vasiyyet ve sadâ-yı sâzendegân ve bâzendegân ile her tarafı dolmuş ve kimi derd-i firâk-ı yâr ile ney gibi nâlan, ve kiminin hayâl-i zülf-i dildâr ile hali keman gibi ah ve figan, ve kiminin santur-sıfat sinesi sehm-i fezâ-yı müjgân-ı cânâna hedef olmuş; ve cevr ve tegâfûl-i dilber ile def gibi beli bükülmüş ve kimi, cûş-ı hurûş-ı şevkle ney gibi giryân ve kimi zevk-i visâl-i ma'şûk ile surahi gibi handan ve kimi kâkûl-i dilber-âsâ perişan ve kimi çeşm-i dil-sitân veş hasta ve bîdermân ve kimi bülbül gibi pür-cûş ve kimi güller gibi hâmuş ve kimi ratl-ı girân-ı aşk ile mest ve medhûş ve kimi tavk-ı zincîr-i cünûn ile ser-gerdân ve sebû-berdûş ve kimi âgaz-ı nazm edip ... (Fehmi, 1885).

Tenkit türü Türk edebiyatına batı edebiyatı etkisiyle girmiş ve bu tür ders kitaplarında yer almaya başlamıştır. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye kitabında Şahabettin Süleyman yazarlar, şairler ve eserleri hakkında tenkitlerde bulunmuş, değerlendirmeler yapmıştır. Yazar, eserinin birinci bölümünde Ruhi Bağdadi hakkında bilgiler sunmuş ve bir şiiri hakkında tenkitte bulunmuştur:

Ter dâmen olanlar bizi alevde sanır lik

Mısraında ki "alevde" kelimesinin ifade ettiği mânây-ı âmiki hissettirecek kadar bir kudret-i tesbite mâlik olmak eslâf ve ehlâfa gıpteres olacak bir meziyettir.

Biraz sonra meyden bahsederek
Ey hocam fenâ ehline zinhâr olunma!
Dervîş-i bu meleğîn şehbi hayl u hışımdır
Hak ol ki Hüda mertebeni eyleye âli
Taç ser âlemdir o kim hak kademdir

Sözlerini söyleyerek "mahviyetin" büyüklüğünü, atsız haşmetsiz dervişlerin şahlardan daha ziyade bahtiyar olduğunu söylüyor ve bu sözlerle felsefesinin esaslarını koruyor; "hayat lâkaydidir."

Gel doğrulalım meyledeyâ râmına onun
Kim bağıırır riyâdan kad bir küştesi hamdır

Sözleriyle hayatta her şeylere zahiri, câli, kalpleri kirli, mülevves olanlarla, riyakârlarla inleniyor. Onları zehr-i hayal ve şiiriyle incitiyor.

Hoş küşe-i zevk idi safa ehline âlem
Bir halle sürSeyyid eğer ömrünü âdem
Sihhat sonu dert olmasa vuslat sonu hicran
Nuş âhiri niş olmasa sür âhiri mâtem

Mısralarıyla hayatın hülasasını yaptıktan sonra yine felsefesini avdet ile:

Bu âlem-i fâniden safa-i ol eder kim
Yeksân ola yanımda eğer iş eğer gam

Sözlerini söyleyerek "hayatı bulunduğu gibi kabul etmek saadettir" nazariyesini koruyor, yine felsefesini avdet ediyor (Süleyman, 1910)

Şahabettin Süleyman Ziya Paşa bölümünde tenkitlerini devam ettirmektedir. Devrin nesir ve şiir konusunda gelişmeleri anlatıldıktan sonra, Ziya Paşa'nın Terkib-i Bendinden beyit alıntıları yapılarak konu ele alınmaktadır :

Nev-i insan haşre dek tazim ederler adına
Kim feda-yı nefis ederse cinsinin imdadına
Ruy-u hâki zulüm ile tamâl eden zalimlerin
Zir-i hâki hâli gelmez mi ya Rab yâdına
Şimdi ki acizlerin duasını seyreyleyen
Geçmişin rahmet okur Firâvun'una şeddâdına
Ya kanaat ihtiyar eyler ya zul irtikab
Asrımızda uyduranlar masraf-ı iradına
Nik ü bed herkes bulur âlemde elbet ettiğin
Kendi bulmazsa ceza mîrâs olur evlâdına
Çerhden aldım ziya tığ-ı zebanla intikam
Rahmet olsun fenn-i nazmın pîrîne üstadına

Şu şiirle de anlaşılıyor ki Ziya Paşa maksad-ı kadim şiiri unutarak yeni bir maksat ve gaye ile efkâr üzerine galeyanlar, isyanlar tevlid etmek, cemiyeti mezâm-ı âmik-i cehâletten kurtarmak onun en hassas noktasına dokunmak istiyor. Mamafih Ziya Paşa'nın, şiddet-i lisan ve ifadesi. - İtiraf etmelidir ki Ziya Paşa şiddet-i lisan ve ifadeye mâlik olan şâirlerdendir. - Maksad-ı hakikiyi şiir olan heyecan-ı bedii ile bu maksad-ı cedidi telif ve terfik edebiliyor. Hatta meşhur terkib-i bend bile bu maksat ve gaye ile yazılmıştır. Vakıa eser rindâne, kalenderâne başlar ve öyle devam ediyor gibi görünüyor. Fakat ruhuna dikkatle bakılacak olursa zamanında icrâ-ı istibdât edenlere bir darbe olduğu gibi halkı da ikaz ve tenvir edecek sûrette yazılmıştır.

Zâlimleri adlin ne zaman hâk edecektir?
Mazlûmların çıkmakdadır göklere âhi

Sâbit-kadem ol merkez-i me'mûn-ı rızâda
Vareste olup dâire-i havf u recâdan

Erbâb-ı kemâli çekemez nâkıs olanlar
Rencide olur dâde-i huffâş ziyadan

Anlar ki verir lâf ile dünyâya nizâmât
Bin türlü teseyyüb bulunur hanelerinde

Ayînesi iştir kişinin lâfa bakılmaz
Şahsın görünür rûtbe-i akli eserinde

Ey mürtebib-i har bu ne zillet ki çekersin
Bir kaç kuruşa müddet-i ömrünce hacâlet
Lâ'net ola ol mâle ki tahsiline ânın
Yâ din ola, yâ ırz veya namus ola âlet

Bir abd-i habeş dehre olur baht ile sultan
Dahhâk'in eder mülkünü bir gâve perişan

Zâlim yine bir zulme giriftar olur âhır
Elbette olur ev yıkanın hanesi viran

Kibre ne sebep yoksa vezirim deyu gerçek
Sen kendini düstûr-u mükerrem mi sanırsın
Ey müftehir-i devlet-i yek-rûze-i dünya
Dünya sana mahsûs u müselleme mi sanırsın
Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma
Zer-dûz palan ursan eşek yine eşektir... (Süleyman, 1910).

Abdülhak Hamit Tarhan ve Makber eserinin Türk edebiyatına metafiziksel bir bakış açısını getirdiğini belirten yazar, Hamid ile birlikten edebiyata yeni düşünsel yönlerin girdiğini, yeni temaların girdiğini ortaya koyar. Şahabettin Süleyman Makber metni üzerinden bu eleştirel değerlendirmelerini şu şekilde ele alır:

Meselâ "Makber" Hamit'in âlâm ve yeisini başka kalplere, başka mevcudiyetlere buy sanatıyla nakle memur bu müzehre-i yeis tamamıyla böyle yazılmıştır, hayallerde bir uçuculuk, bir seyâliyet aynı zamanda bir rikkat vardır, kelimelere hiç dikkat edilmemiş gibidir: o kadar sadedirler ki ihtimal başka bir şâirde olmuş olsaydılar, kırık dökük kalırlardı; hiçbir şey ifham etmezlerdi. Fakat Hamit'te öyle bir gizli sihr-i sanat var, ki başkalarının elinde birer hiç olabilecek bütün bu sadeliklerden bir cihân-ı his ve hayal yaratabiliyor ve okuyanları mebhut ve hayran birçok zamanlar nüfuz ve tesiri altında yaşattırıyor. İtiraf edeyim ki ben Makber'i küçük iken okuduğum zamanlar hayran ve mebhut günlerce tesirinden kurtulamam, bu ulviyet-i şiir ve hayalin önünde cesaretim kırılır, yazı yazamaz, hiç kimseyi beğenmezdim:

Ben zâir ü sen defin-i makber
Pürsiş kılalım bunu beraber
Çıktın mı huzûr-u Kibriya'ya
Bildin mi nedir o Tıfl-ı Ekber

Masum ki râzıdır bükâsı
Masum ki handedir likâsı
Gehvâresi şâdmân-ı mâtem
Bâziçesi inkılâb-ı âlem

Masum ki yoktur intihâsı
San kendisi kendinin Hüdâsı

Etmışti seni o Hâlik-i nâz
Fikrimde vücûdünün ziyâsı

Şu satırlar okunulduğu zaman fikrinizden evvel ruhunuzun hissettiğini, anladığını, hatta ruhunuzun yükseldiğini hissediyorsunuz. İşte bu ancak Hamit'e mahsus meziyet-i edebiyedendir (Süleyman, 1910).

Şahabettin Süleyman'ın Namık Kemal ve eserleri hakkında düşüncelerini ifade ettiği bölüm de tenkit özelliği bakımından önem taşımaktadır. Namık Kemal'in roman konusunda ve tiyatrolar konusunda başarısız olduğunu belirtir. Şiirlerinin de sanat açısından çok iyi bir aşamada olmadığını ifade eder. Fakat Namık Kemal'in asıl gücünün hitabından üslubundan geldiğini, müessir edebilme yeteneğinin çok güçlü olduğunu söyleyerek, Namık Kemal hakkındaki tenkitlerini şu şekilde ortaya koyar:

Kemâl Bey hiçbir zaman büyük bir romancı olamadı. İşte Cezmi'si işte Ali Bey'in Sergüzeşt'i. Gerek mevzuları, gerek sûret-i terki ve tahrirleri itibariyle bir romandan başka her şeye; meselâ uzun bir risâleye, büyük, azâmetli, mamafih pek ibtidai hayaller, fikirler mecmuasına benzerler.

İşte tiyatroları; Âkif Bey, Gülnihal, Vatan bunların hiçbirinde usûl temaşaya muvafık hiçbir şey görülemez. Âdeta bunlar Kemâl Bey'in ruhundan taşan, çıkmak isteyen efkâr-ı vatanperverâneyi tevli için tertip edilmiş, muhtelif, mefruz eşhâsın lisanına tevdi olunmuş nutuk mecmuasıdır. İşte şiirleri: Bu şiirlerin pek çoğu, sanat-ı nokta-yı nazarından, başkalarının âsarıyla mukayese edildiği takdirde vasat derecededir. "Tahrib ve Takip Harabatına" gelince bu bir tenkit risâlesi olmaktan pek uzaktır.

O halde Kemâl Bey'i bu kadar yükselten, bu kadar büyüten kuvvet-i dehâit nedir? Buna cevap verilmek lâzım gelirse Kemâl Bey'in bütün âsârının sâik ve müessiri olan hürriyet, aşk-ı hürriyet, vatan-ı aşk, vatandır. Kemâl Bey, bi-havf ve bi-perva fikirlerini, efkârını fırlatmakla, Magosa'daki mahbusiyetinin de inzimâm-ı muavenetiyle, bu derece-i şöhrete suud etmiştir.

Fil-hakika teceddüdât-ı edebiye de Kemâl Bey'in de mühim bir hissesi, mühim bir hizmeti vardır. Esasen Kemâl Bey için büyük bir şâir değildir, büyük bir romancı değildir, büyük bir sanatkâr değildir dedik. Fakat böyle demekle Kemâl Bey münşi, edib değildir demiyoruz. Kemâl Bey kaleminin sahibi, lisanının sahibidir. Yalnız Kemâl Bey bir makale ile bir roman hududunun, bir eser-i siyasi ile bir tiyatro arasındaki münasebeti tayin edecek müvazene-i kalemiye ve hissiyeye mâlik değildir. Fakat hususi bir fikrini, hususi bir hissini müdâfa etmek istediği zaman Kemâl Bey kuvvetlidir, metindir, mukannidir, ateşindir, müessirdir, avam ve havasın ruhuna girer. Bunun için makalelerinde - bunlar ne kadar güzeldir, Kemâl daima böyle küçük şeyler yazsardı.

Ne iyi olurdu! - heyet-i umûmiye-i cemiyeti uyandıracak, kanlandıracak, hiddetlendirecek bir tesir, bir nüfuz vardır. Size bir "aile", bir "medeniyet", bir "hukuk", bir "mârif" yazar ki kabil değildir, bunların tesir-i füsûnkârı altından, silkinip çıkamazsınız (Süleyman, 1910)

Yazar, Sadullah Paşa bölümünde hem nesir, hem de şiirleri üzerine tenkit gerçekleştirir. Sadullah Paşa'nın nesirdeki tesiratını, tasvir yeteneğini ortaya koyar. Bir ressam kadar gerçekçi bir anlatım yeteneğine sahip olduğunu belirtir. Üslubunda ve tasvirinde metanetli olduğunu belirterek, onun hakkında şunları söyler:

Sadullah Paşa hakikaten tasvir ve izah hususunda büyük bir maharet-i kalemiyeye mâliktir. Bir ressam kadar yaşatmak istediği levhayı bütün ânat ve safahatıyla nazarında yaşatır. Meselâ: “Bu iki heykel meyt-i nema, yan yana olarak müteveccih oldukları cihette tecelliyât-ı ilâhiyetten kinâyeten resm-i isa taht-ı arş da kaiden mütecelli ve füzâtıyla cenazeler güyâ ki mütesellidir. Biçare Frederick elbise-i hükümdârisi ile mülebbes olduğu halde beline kadar kefene sarılmıştır. Simâsından zamanı hükümetinde büyük Napolyon’un Prusya’yı istilâsı ve zevce-i hurlikasının genç yaşında irtihâli tesirâtı ve hayatında cümle-i hevesâtından olan âli saraylar ve güzel bahçeler içinde melüfnaz ve naim iken kara toprağı mesken ittihâz-ı teessüfât-ı mahsustur.

Âli saraya sığmaz iken cism-i haşmeti
Tabut-u kabir, şimdi serir ikâmeti
Seyreyle kabir ü resm “Frederick” i ibret al
Ne olsam budur cihânda hayatın nihâyeti

Zevcesi ise omuzlarına kadar kefene sarılmış yatıyor. Simâsı öyle güzel ki filmisil bir hur-i hoşruba ve böyle bir vücuda feleğin kıyması doğrusu pek nasezadır. Vücudu zir kefende feleğin bu insafsızlığına titrer gibi görünüyor said-i siminin vaz dilrubâsı şu vefasız âlemden çektiğini gösterir. Gerden billûru dökülmüş, kadri felekten iştikâ eder! Sine-i sâfi ah tahassürle içeri çekilmiş güyâ ki kadr-i ecilden tezalümünü imâ eyler! Bir endâma mâlik ki tenasüb-ü nazarını hâlik bir meyyid ki nice hayger şeme-i hâlet nezine fedayı câna müthâliktir!

“Bu galibi bican değil ruh-u revandır.
İmân ile baksan kadem-i ruha nişandır.”

Bu metânet-i üslûp, bu metânet-i tasvir, aynı zamanda hayallerin, fikirlerin dimağ kari-i tasvir etmek istediği şeyin hayatı etrafında dolaştırması bütün her şeyiyle Sadullah Paşa’da bir sanatkâr ruhu yaşıyor. Bu iktidar tecessüm ile Sadullah Paşa hayatını edebiyata vakfedebilseydi şüphesiz edebiyatı meslek veya selem-i terakki ve teâla addedenlerden daha büyük daha âli âsar vücuda getirebilirdi (Süleyman, 1910).

İlk yazılan Türk dili ve edebiyatı ders kitapları olan, rüştiyelerde okutulan Selim Sabit Efendi’nin Mi’yarul-Kelamı, idadilerde okutulan Şahabettin Süleyman’ın Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyesi ve sultanilerde okutulan Abdurrahman Fehmi Efendinin Tedrisat-ı Edebiyesi birbirleriyle şu yönleriyle farklılıklar ve benzerlikler göstermektedir:

1. Mi’yarul-Kelam dil bilgisi kitabı olması sebebiyle diğerlerinden farklılık göstermekte ve yazılış amacı olarak Türkçenin dil özelliklerini, kurallarını ortaya koyması ve Türkçe dil kurallarının öğretilmesi bakımından önem göstermektedir.
2. Tedrisat-ı Edebiye edebiyat kuramı kitabı olarak, edebiyat bilgileri hakkında konular içermekte, yazılış amacı olarak bir teori kitabı olması bakımından, batı etkisinde ortaya çıkan türlerden üslup konusunu içermesi ve işlemiş olduğu konularda Türkçe edebi metinlerden alıntılar yapması bakımından önem göstermektedir.
3. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye edebiyat tarihi kitabı olarak, edebi şahsiyetlerin ve eserlerinin değerlendirmesini içermektedir. Yazılış amacı olarak Türk edebiyatında eser ortaya koymuş yazar, şair ve aydınların eserleri, hayatları ve fikirleri hakkında

bir tenkit içermesi açısından önem göstermektedir. Türk edebiyatına giren yeni türler hakkında örnekler içermesi bir diğer önem sebebidir.

4. Mi'yarul-Kelam Türkçe edebi metinler içermemesi ve Türk edebiyatındaki eski türler üzerinden konuları anlatması bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır.
5. Tedrisat-ı Edebiye Türkçe edebi metinler ve türler yanında eski edebi metinler ve türler içermesi bakımından her ikisini de içeren bir yapı arz etmektedir.
6. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye özellikle birinci bölümünde tanzimata kadar gelen edebiyat hakkında bilgi verdiği için eski tür edebi metinleri içermektedir.

5. TARTIŞMA

Bu bölümde araştırma sonucunda ortaya çıkan bulguların literatürle örtüştüğü ya da farklılaştığı alanlar tartışılmıştır. Araştırma sonucunda Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan yenileşme hareketleri ile sosyal ve siyasal alanda önemli değişimlerin gerçekleştiği ortaya konulmuştur. Bu değişimlerin Türk eğitim sisteminde ve Türk edebiyatında yeniliklere sebep olduğu tespit edilmiştir.

Literatürde bu bulguyla örtüşen kaynaklara rastlanmıştır. Fransız Diplomat Engelhardt (2010) II.Mahmut ile birlikte Osmanlı Devleti'nde İslahatlara girişildiğini ele alırken, Tanzimatla birlikte artık batılılaşmanın devlet politikası haline getirildiğini belirtmektedir. Araştırma tespitleriyle örtüşür şekilde Engelhardt'da Osmanlı'da batılılaşma ile birlikte Devlet ve Ülke yönetiminde, Ekonomik, sosyal ve kültürel alanda,askeri alanlarda, hukuk alanında, eğitim sisteminde, dil-edebiyat ve kültür alanlarında ve sanatta çok önemli yeniliklerin gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Ergül (2009) ise, savaş kayıpları ile birlikte Osmanlı Devleti'nin batılılaşmayı bir çözüm olarak gördüğünü, bunun sonucunda da reform hareketlerine girişildiğini ortaya koyar. Bu reform sürecinde ekonomiden, devlete, eğitimden sosyal hayata tüm toplumsal düzende gerçekleşen yenilikleri tespit eder.

Türk eğitim sisteminde kademeli eğitim anlayışının gelmesi, okullaşma oranının artması, yeni ders kitaplarının yazılması, Türkçe'nin öğretim dili olarak merkezi bir konum kazanması önemli değişim noktaları olarak araştırma sonucunda tespit edilmiştir. Bu tespit ile literatürde örtüşen çalışmalarla karşılaşmaktayız. Kodaman (1991), Batılılaşma süreci sonrasında özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde eğitimde okullaşma oranının artırılması, derslerde yeni materyal ve araçların geliştirilmesi, ilköğretim mecburiyeti konulması, sıbyan okullarına yeni usul öğretiminin sokulması ve Müslüman halkın kalabalık olduğu yerlerde ilköğretime öncelik ve ağırlık verilmesi gibi ıslah hareketlerine girişildiğini tespit eder. Erden (2001), örgün eğitim alanında büyük çabalar gösterildiğini ve birçok yeni okul kurulduğunu, öğrenci ve öğretmen kılık-kıyafetlerinin bu dönemde belirlenip düzenlenmeye başlandığını, programlara hayata dönük yeni dersler konulduğunu, kızlar için ilköğretim sonrası örgün eğitim kurumlarının ilk kez bu dönemde açıldığını ortaya koyar. Arğıt (2004) ise yaptığı doktora tezinde, ilk yazılan Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında daha çok Arapça ve Farsça kaynaklı eserlerin kaynaklarda daha fazla yer tuttuğunu, Türkçe'nin ders kitabı metinlerine girdiğini fakat ağırlık elde edemediğini ortaya koyar ve araştırmamızın bulgusuyla farklılaşır.

Araştırma sonucunda Türk edebiyatında batı etkisiyle yeni türlerin girmesi, edebiyatın estetik bir zevk ve sanat dalı olarak değil, ilim ve teori alanı olarak değerlendirilmesi gibi önemli değişimlerin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu bulgu ile literatürde örtüşen ve farklılaşan çalışmalar bulunmaktadır. Tanpınar (2006), modernleşme sürecine paralel, eski edebiyat anlayışının terkedildiğini, saray çevresinde ortaya çıkan edebiyat anlayışına karşın, yeni bir edebiyatın geliştiğini anlatırken, siyasî olaylara paralel olarak, gazetenin yükselişi, roman ve şiirin aldığı yeni formların edebiyatta bir değişim ortaya koyarak araştırma bulgularıyla örtüşür. Enginün (2007) Tanzimatla birlikte Yeni Türk Edebiyatının ortaya çıktığını, edebiyata artık roman, tiyatro, gazete gibi yeni türlerin girdiğini, nesirde ve edebiyat anlayışında köklü değişimlerin ortaya çıktığını belirterek bu bulguyla örtüşen bir çizgide bulunmaktadır. Kaplan (2010) ise bu dönemde gelişen edebiyatın içerik olarak değiştiğini, fakat biçimsel manada değişikliğin ortaya çıkmadığı belirterek araştırma bulgularıyla farklılaşır.

Araştırma bulgularında ele alındığı gibi, Selim Sabit'in Mi'yarul-Kelamı, Abdurrahman Fehmi'nin Tedrisat-ı Edebiyesi ve Şahabettin Süleyman'ın Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyesi incelenmiş ve şu bulgulara ulaşılmıştır:

1. Ders kitaplarının yazılış amaçlarına bakıldığında Türkçe'nin dil kurallarının öğretilmemesi sebebiyle birçok kişinin okuma yazmadan soğuduğu ortaya konulmuş bu yüzden Türkçe'nin ağırlık kazandığı bir yöntemle ders kitabı yazılması gerektiği sonucu ile karşılaşılmıştır.
2. Ders kitaplarında Arapça ve Farsça dil kuralları yerine Türkçenin dil kurallarının öğretilmesine başlandığı görülmüştür.
3. Derslerin Türkçe edebi metinler üzerinden anlatıldığı tespit edilmiştir.
4. Türk edebiyatında ortaya çıkan yeni türlerin -makale, roman, tercüme, nesir- ders kitaplarında yer aldığı tespit edilmiştir.
5. Edebiyatın ders kitaplarına estetik bir zevk alanı değil de üslup ve tenkit gibi teori alanlarını inceleyen bir ilim dalı olarak girdiği tespit edilmiştir.

Bu bulgularla literatürde örtüşen ve farklılaşan kaynaklara rastlanmıştır. Argıt (2004), Batılılaşma süreci ile edebiyatın artık estetik bir sanat dalından öte bir ilim olarak kabul edildiğini ve bu doğrultuda ders kitaplarının yazılmaya başladığını ortaya koyar. Topçuoğlu (2003) Cumhuriyet'e kadar yazılan ders kitaplarında başta Türk dili ile Arap dili arasında tam bir karar verilemediğini belirtir. Koç (2006), Türk dilinin eğitim ve öğretiminin Tanzimat'tan sonra başladığını ele alırken, Bundan önceki eğitim ve öğretimin Arapça eksenli bir anlayışla Osmanlıca bütünselliği içerisinde yapıldığını ortaya koyar. Temizyürek (1991), Selim Sabit'in Türk Eğitim tarihinde önemli bir yeri olduğunu belirterek, resmi ilk ders kitabı olan Mi'yarul Kelam ile birlikte dil kurallarının öğretilmesinde

çok önemli katkısı olduğunu belirtir. Açıkgöz (2012) ise edebiyat tarihlerini incelediği çalışmasında Şahabettin Süleyman'ın edebiyat tarihçiliğinde yeni edebiyat evresini incelemesi ve tenkit usulü ile edebi eleştiri metodunu kullanması bakımından ders kitaplarında değişiklikler ortaya çıkardığını belirtir.

Bulgular çerçevesinde literatürle kıyaslama yapıldığında Osmanlıda gerçekleşen yenileşme hareketlerinin eğitim sisteminde ve Türk edebiyatında değişimler ortaya çıkardığı görülmektedir. Türk dili ve edebiyatı ders kitapları da bu dönemde yazılmaya başlanmış ve değişim sürecinin etkilerini taşımıştır. İlk yazılan ders kitapları olarak Mi'yarü'l-Kelam, Tedrisat-ı Edebiye ve Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye yazılış amaçları, içerikleri, barındırdıkları konular, türler, edebi metinler, yazarlar ve eserler açısından dönemin etkilerini taşımaktadırlar.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Sonuçlar

Araştırmayı sürecinde taranan kaynaklar, ulaşılan veriler doğrultusunda bu bölümde ortaya konacak sonuçlara ulaşılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk olarak askeri yenilgiler, daha sonra ise batı ile başlayan tanışma süreci sonrasında gerileyişin durdurulamaması ile birlikte Batıyı model alan bir yenileşme hareketinin gerçekleştiği belirlenmiştir. Batılılaşma hareketi kimilerince çağdaşlaşma, kimilerince modernleşme olarak da adlandırılmıştır.

Bu süreç boyunca öncelikle askeri alanda, sonrasında eğitim alanında, sosyal ve siyasal alanda, ekonomik ve iktisadi alanda değişimlere ve yapılanmalara gidilmiştir. Batıyı esas alan eğitim sistemlerinin geliştirilmesi, yeni tip yönetici kadronun ortaya çıkışını da beraberinde getirmiştir. Bunun yanında eğitimde kademeli bir yapılanmaya gidilmiş, rüştiye, idadi ve sultaniler açılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen değişim sürecinde Türk edebiyatı da batı etkisinde kalmıştır. Klasik dönemde ortaya çıkan edebi zevk anlayışından sıyrılarak yeni bir sürece doğru yol almaya başlamıştır. Klasik dönemde sadece estetik bir zevk aracı olarak görülen edebiyat artık bir toplumun dönüşümüne şahit olmakta hatta ön ayak olma vazifesine soyunmaktadır. Şiir merkezli bir anlayıştan nesir merkezli bir anlayışa gidilmektedir. Roman, tiyatro, tercüme vd. yeni türler edebiyata girmekte, siyasal düzlemde gerçekleşen zihniyet değişimi edebiyata da birebir denebilecek derecede yansımaktadır.

Türk Edebiyatı'nda gerçekleşen bu değişim onun anlatım tarzında da kendisini göstermektedir. Estetik bir zevk anlayışından bir ilim olmaya doğru yol alan edebiyatın okullarda anlatımı da önem kazanmaktadır. Daha önce Arapça ve Farsça ağırlıklı bir edebiyat anlayışı, Batı merkezli bir edebiyat tarzına dönüşmektedir. Edebiyatın bilim sahasında gerçekleşen bu değişim, kaçınılmaz bir şekilde öğretim aşamasına da yansımaktadır. Türk Dili ve Edebiyatı derslerinin eğitim tarzı değişmekte, Arapça ve Farsça ağırlıklı örnek metin tarzından Türkçeyi merkeze alan metin anlayışına yönelim gerçekleşmektedir.

Belirtilen bu hususlar doğrultusunda incelenen Selim Sabit Efendi'nin 1870'de yazmış olduğu Mi'yarul-Kelam rüştiyelerde okutulan bir ders kitabıdır. İlk resmi Türk dili ve edebiyatı ders kitabı olan eser, Arapça ve Farsça üzerinden eğitim görenlerin okuma yazmadan soğudukları tespitinden yola çıkarak yazılmıştır. Bu soruna karşı Türkçe dil kurallarının öğretilmesi amaçlanmış ve rüştiyelerde Türkçenin öğretilmesini sağlamıştır. Mi'yarul-Kelam Türkçenin öğretilmesi hedeflese de eski dönemin etkilerini bir nebze de

olsa taşımaktadır. Eser içeriğinde eski türlerde yazılmış şiirleri ve Arapça-Farsça dil kurallarını da barındırmaktadır.

İncelenen bir diğer eser Abdurrahman Fehmi Efendinin kaleme aldığı Tedrisat-ı Edebiyedir. Eser 1885 yılında yazılmış ve sultanilerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Nesir ve nazım türleri hakkında geniş açıklamalar yapmak amacıyla yazılan eser, batı etkisiyle Türk edebiyatına giren bir teori alanı olan üslup konusunda ayrıntılı tanımlamalar yapmaktadır. Türk edebiyatına giren yeni türlerden roman, tercüme ve makale konusunda da örnekler içerirken, konular anlatılırken bol sayıda Türkçe edebi metin içermesi bakımından yeni edebiyattan ve yeni eğitim sisteminden etkilenmiştir.

Şahabettin Süleyman'ın eseri olan Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye ise incelenen bir diğer ders kitabıdır. Eser yazılış amacı olarak Türk edebiyatının yazar-şair ve eserleri hakkında tarihsel sıralamaya göre bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Fakat yazar, batı etkisiyle Türk edebiyatına giren bir teori alanı olan tenkit esasıyla yazar-şair ve eserleri değerlendirmekte, onların şahsiyetleri, edebi kişilikleri ve metinleri hakkında eleştirilerde bulunmaktadır. Tedrisat-ı Edebiyede görüldüğü üzere bu eser de edebiyata yeni giren türlerden bazılarını bünyesinde barındırmaktadır

Araştırma sonucunda özetle, Batılılaşma süreci ile birlikte, eğitim alanında kurumsal manada yaşanan gelişimin ve de edebiyatta yaşanan değişim sürecinin Türk dili ve edebiyatı eğitim alanında önemli değişikliklere yol açtığını tespit edilmiştir. İncelenen eserlerden yola çıkılarak, süreç doğrultusunda ders kitaplarında Türkçenin merkeze alındığı, edebiyatın bir ilim sahası olarak kabul edildiği, Türkçe edebi metinlerin ve dil kurallarının öğretilmeye başlandığı, batı etkisiyle Türk edebiyatına giren yeni türlerin ders kitaplarına yer almaya başladığı görülmektedir.

6.2. Öneriler

Bu bölümde araştırma sonuçları doğrultusunda öneriler sunulmaya çalışılacaktır. Araştırma sürecinde incelenen kaynaklar ve ulaşılan veriler doğrultusunda bu alanda yapılması gerekenler belirlenmiş ve bu hususlara dikkat edilmesi araştırma sürecinde gerekli görülmüştür:

1. Batılılaşma süreci gerek toplumsal, gerekse sosyal açıdan son oluşan bilgi düzeyi ile gözden geçirilmelidir.
2. Eğitim sahasında gerçekleşen yenileşme hareketleri, başlangıç olarak nasıl başladığı ve süreç olarak nasıl devam ettiği konusunda detaylı ve dikkatli bir şekilde incelenmelidir.
3. Toplumsal olayların edebiyatı nasıl etkilediği, edebiyatın toplumla nasıl bir ilişki içerisinde olduğu hem kendi metinlerimizden, hem de farklı ülkelerde ortaya

çıkan eserlerden takip edilmelidir. Çünkü yaşanan hayatın izlerine daha belirgin bir şekilde edebiyat eserlerinde karşılaşılabacaktır.

4. Selim Sabit Efendi'nin hayatı ve diğer eserleri gözden geçirilerek, Türk dili ve edebiyatı eğitim sahasına getirdiği yenilikler tespit edilmelidir.
5. Abdurrahman Fehmi Efendi'nin hayatı ve eserleri gözden geçirilmeli devrinde ortaya çıkan edebi akımlara katkıları takip edilmelidir.
6. Şahabettin Süleyman'ın Edebiyat tarihi alanına getirmiş olduğu yenilikleri incelemek için o devre kadar yazılmış olan Edebiyat tarihi ders kitapları gözden geçirilmelidir.
7. Batılılaşma sürecini takiben yazılan eserler ve özellikle Türk dili ve edebiyatı ders kitapları içerik olarak gözden geçirilmeli, zaman içerisinde hangi değişimlerin gerçekleştiği tespit edilmelidir.
8. Milli Eğitim kanun, yönetmelik vd. hukuki metinlerde ders müfredatı, ders kitaplarının yazılımı ve bu konuda nelerin esas tutulduğuna dikkat edilmelidir.
9. Devirlerinde eğitim sahasına katkıda bulunan, yazar ve şairlerin hayatları gözden geçirilmeli, bu sahada hangi değişimlere öncülük yaptıkları ve gerçekleştirdikleri katkılar gözden geçirilmelidir.
10. Yazılmış oldukları dönem itibarıyla ders kitaplarının dili olan Osmanlıca Türkçesini muhakkak bilinmeli ve eserler orijinal nüshalarından anlaşılmalı çalışılmalıdır.

7. KAYNAKLAR

- Açıkgöz, B.F. (2012). İlk Osmanlı edebiyat tarihleri ve tarihçileri hakkında bazı değerlendirmeler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 34-56.
- Ahmad, F. (2005). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2009). *Şiir tahlili teori, uygulama*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akyüz, Y. (2010). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Alver, K. (2004). *Edebiyat sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları.
- Argıt, C.E. (2004). Tanzimattan sonra Türk dili ve edebiyatı eğitimi ve öğretimi 1839 1923. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Aşılıoğlu, B. (2010). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Aytaç, G. (2003). *Genel edebiyat bilimi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Aytaç, K. (1984). Osmanlı imparatorluğunda okul kuruluş sistemi. *Pedagoji Dergisi*, 62-63.
- Bağış, A.İ. (2000). Milli iktisat arayışları, *Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı II* , 266-271.
- Banarlı, N.S. (2004). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bayındır, N. (2007). Eğitimde anlamak ve anlaşılma. *İlk Öğretmen Eğitimci Dergisi*, 9, 50-51.
- Beğen, N. (2011). Şahabettin Süleyman tarih-i edebiyat-ı Osmaniye metninin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Beriş, H.E. (2005). *Moderniteden post-moderniteye, içinde: siyaset*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Berkes, N. (2006). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Black, C. E. (1986). *Çağdaşlaşmanın itici güçleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bozdoğan, A. (2001). Manastırlı Mehmet Rıfat ve eserleri üzerine bir inceleme. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Cemiloğlu, M. (2003). *Türk dili ve edebiyatı öğretimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çepni, S. (2009). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.

- Çetişli, İ. (2008). *Edebiyat sanatı ve bilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demirel, Ö. ve Kiroğlu, K. (2005). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Ekrem, R. M. (2007). *Araba sevdası*. İstanbul: Müjde Yayınevi.
- Enginün, İ. (2007). *Tanzimattan cumhuriyete yeni Türk edebiyatı 1839-1923*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Erden, M. (2001). *Öğretmenlik mesleğine giriş*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Erdost, M.İ. (1984). *Osmanlı imparatorluğunda mülkiyet ilişkileri*. Ankara: Onur Yayınları.
- Ergin, O. (1977). *Türk maarif tarihi I-V*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergül, N. (2009). Osmanlı modernleşmesi ve II. Meşrutiyet dönemi batılılaşma tartışmaları. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Kocaeli.
- Ergün, M. (1990). Türk eğitiminin batılılaşmasını belirleyen dinamikler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 17, 453-457.
- Fehmi, A. (1885). *Tedrisat-ı edebiye*. İstanbul: Darülfünun Matbaası
- Gevgili, A. (1990). *Türkiye'de yenileşme düşüncesi, sivil toplum, basın ve Atatürk*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Gezgin, H.S. (1999). *Edebi Portreler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Göçgün, Ö. (1987). *Ziya paşanın hayatı, eserleri, edebi şahsiyeti ve bütün şiirleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Göktaş, Y. (2006). Öğretim teknolojilerinin Türkiye'deki tarihsel gelişimi: Osmanlı imparatorluğu dönemi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadođu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Hale, W. (1996). *Türkiye'de ordu ve siyaset*. İstanbul: Hil Yayıncılık.
- Hanioğlu, Ş. (1992). Batılılaşma, *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- İnalcık, H. (2001). Osmanlı para ve ekonomi tarihine toplu bir bakış. *Doğu-Batı*, 17, 9-78.
- İnalcık, H. (2008). II. Meşrutiyet, *Doğu-Batı, II. Meşrutiyet Özel Sayısı*, 1 (45), 11-19.
- Kabaklı, A. (2006). *Türk Edebiyatı I-V*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kaçmazoğlu, B. (2001). *Türk sosyoloji tarihine giriş*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Kaplan, M. (2010). *Tanzimattan cumhuriyete şiir tahlilleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.

- Kaplan, R. (2007). *Türk dili*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Seti
- Karpat, K. (2009). *Osmanlıdan günümüze edebiyat ve toplum*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karal, E.Z. (1999). *Tanzimat I*. İstanbul: MEB Yayınları
- Kavcar, C. (1994). *Edebiyat ve eğitim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları.
- Kavcar, C., Oğuzkan F. ve Sever, S. (2004). *Türkçe öğretimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kazgan, G. (1999). *Tanzimattan XXI. yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kılıç, A. ve Seven, S. (2003). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kinross, L. (2008). *Osmanlı imparatorluğunun yükselişi ve çöküşü*. İstanbul: İmge Kitapevi.
- Koçer, H.A. (1991). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamit devri eğitim sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kolcu, A.İ. (2005). *Tanzimat edebiyatı 2 hikaye ve roman*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.
- Korkmaz, R. ve diğerleri. (2005). *Yeni Türk edebiyatı el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Küçük, D.A. (2007). Türk romanında aylaklık. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Lewis, B. (2009). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. İstanbul: Arkadaş Yayınları.
- Mardin, Ş. (2007). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mithat, A. (2007). *Felâhî bîy ile Rakım efendi*. İstanbul: Müjde Yayınevi.
- Moran, B. (1996). *Türk romanına eleştirel bakış 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2007). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuzkan, F. (1993). *Eğitim terimleri sözlüğü*. Ankara: Emel Matbaacılık.
- Okay, M.O. (2006). Abdulhalim Memduh'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a edebiyat tarihlerinde yenileşmenin sınırları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4, 8-19.
- Okay, O. (1998). *Sanat ve edebiyat yazıları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Okumuş, E. (2005). *III. Selim zamanında yenileşme çabaları*. İstanbul: Hil Yayıncılık.

- Ortaylı, İ. (2003). *Osmanlı barışı*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Ozankaya, Ö. (1984). *Temel toplumbilim sözlüğü*. Ankara: Yeni Zamanlar Sahaf.
- Rıfat, K.M. (1925). Darulmualliminde hocamız Selim Sabit efendi merhum. İstanbul: Muallimler Mecmuası
- Rıfat, M. (1891). *Mecamiü'l-edep*. Dersaadet: Kasbar Matbaası.
- Sabit, S. (1870). *Mi'yarü'l-kelem*. İstanbul: Kasbar Matbaası
- Salihoğlu, H. (1994). Edebiyat dersinin amaçları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (12), 21-30.
- Sander, O. (2004). *Ankanın yükselişi ve düşüşü*. İstanbul: İmge Kitapevi.
- Sevinç, N. (2007). *Osmanlı'nın yükselişi ve çöküşü*. İstanbul: Bilge Karınca.
- Sever, S. (2003). *Çocuk ve edebiyat*. Ankara: Kök Yayınları.
- Süleyman, Ş. (1910). *Tarih-i edebiyat-ı Osmaniye*. İstanbul: Sancakçıyan Matbaası.
- Tanpınar, A.H. (2006). *XIX. Asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (2007). *Edebiyat üzerine makaleler*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Taş, A.M. (2007). Yeni sosyal bilgiler ders kitaplarına ilişkin öğretmen görüşlerinin belirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 22-35.
- Tekeli, İ. (2007). Türkiye'de siyasal düşüncenin gelişimi üzerine bir üst anlatı, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 3, Modernleşme ve Batıcılık. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topçu, F. (2007). Türk eğitim sisteminin tarihsel gelişimi ile yabancı okulların bu sistem üzerindeki etkileri. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Topçuoğlu, H. (2003). Cumhuriyet öncesinde yazılmış ders kitaplarında dil ve edebiyat öğretmenine ilişkin görüşler ve uygulamalar. *Türklük Bilim Araştırmaları Dergisi*, 15, 34-55.
- Tosun, İ. ve Koç, A. (2012). Fatih harbiye romanına edebiyat sosyolojisi açısından bir bakış. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 5-12.
- Tunaya, T.Z. (2004). *Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uçar, R. (1997). Abdullah Cevdet'te din ve batılılaşma. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Uçar, R. (2011). Abdullah Cevdet'in batı medeniyeti ve batılılaşma anlayışı. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 14, 15-27.

URL 1: <http://tdkterim.gov.tr/bts/> Ders Tanımı. Erişim tarihi. 10/09/2013

URL 2: http://mevzuat.MEB.gov.tr/html/2597_0.html. Ders Kitabının Amacı. Erişim tarihi 10/09/2013

Uşaklıgil, H.Z. (1987). *Kırk yıl*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Ülken, H.Z. (2005). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Ünal, M.A. (2005). Türk devlet ve siyaset geleneğinde değişim problemi, *Muhafazakar Düşünce*, 4, 145-158.

Ünsal, Y. ve Güneş, B. (2002). Bir kitap inceleme çalışması örneği olarak MEB ilköğretim 4. sınıf fen bilgisi ders kitabına fizik konuları yönünden eleştirel bir bakış. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22 (3), 107-120.

8. ÖZ GEÇMİŞ VE İLETİŞİM BİLGİLERİ

1982 yılında Adıyaman'ın Gölbaşı ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini ilçesinde tamamladıktan sonra girmiş olduğu üniversite sınavında KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi bölümüne yerleşti. 2006 yılında Lisans Eğitimi tamamladıktan sonra, 2008 yılında Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi'nde Yüksek Lisans eğitime başladı. Roman teorisi, edebiyat sosyolojisi, postmodernizm ve bu dönemde yazılan romanlar üzerine okuma ve dar gruplu özel sohbetlerde anlama çabalarında bulundu. Uluslararası ve ulusal sempozyumlarda dinleyici sıfatıyla bulunan Uyar, halen yüksek lisans eğitime devam etmektedir. Orta derecede İngilizce ve Osmanlıca Türkçesi bilen yazar, evli ve iki kız çocuğu babasıdır.

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Adres : Fatih Mah. Y. Selim Cad. Asgün Sitesi Kat:6 B Blok No:11 Söğütlü/Akçaabat

E-Posta : fatihauyar@hotmail.com

Tel : 0505 61551 33